

**T.C
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

TEVFİK EVCİ

**YENİ TÜRKİSTAN DERGİSİ
(1927-1931)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ DANIŞMANI
YARD. DOÇ. DR. SEYFLLAH YALIN**

KIRIKKALE-2006

ÖZET

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Çarlık Rusyasının Türkistan'ı işgali, Rusya'da meydana gelen ihtilâller ve Türkistan'a etkileri; ikinci bölümde ise "Yeni Türkistan" mecmuası incelenmiştir. Tezin başlıca amacı Yeni Türkistan Mecmuasının, Türkistan Milli Mücadelesindeki yerini ortaya koymaktır

ABSTRACT

This thesis consist of two chapters. In the first chapter, the invasion of Turkestan by the Tsarist Russia, the revolutions in Russia and their affects to Turkestan and in the second chapter the periodical “Yeni Turkistan” have been examined. The main aim of the thesis is to bring out the position of the periodical “Yeni Turkistan” in the Turkestani national struggle.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “Atatürk Zamanında Türkiye’ye Yerleşen Türkistanlıların Yayın Faaliyetleri ve Yeni Türkistan Dergisi” adlı çalışmamı ahlâki geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığım ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir; bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım...../...../

Tevfik EVCI

ÖNSÖZ

Çarlık Rusya 19. yüzyıl sonlarında Türkistan'ı işgal etmiş, bölgeyi idari ve ekonomik anlamda tam olarak kendine bağlamıştır. Ancak Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı işgali ve buradaki uygulamaları yerli halk tarafından tepki görmüş ve Rusya'ya karşı zaman zaman ayaklanmalar meydana gelmiştir. Türkistan'da meydana gelen bu bağımsızlık hareketleri, Çarlık rejimine son veren Bolşevik İhtilâlinde sonrada devam etmiştir.Çünkü Bolşeviklerin Türkistan'a bakış açısı Çarlık Rusya'dan pek farklı değildi. Hatta Bolşeviklerin Türkistan'daki ekonomik, siyasi ve kültürel faaliyetleri Çarlık Rusya'ya oranla daha tehlikeli ve daha acımasızdı.

Türkistan'da, yeni kurulan rejimin Çarlık Rusya'dan farksız olduğunun görülmesiyle birlikte, Türkistan'ın İstiklâlini savunan vatansever bir grup aydın, siyasi faaliyetlere başlamışlardır. Diğer taraftan, Sovyetlerin Basmacılar dediği bir grupta milli mücadeleyi silah yoluyla sürdürmüşlerdir. Ancak, ihtilâlden sonra iktidarı tam olarak ele alan Bolşevikler Türkistan'daki milli mücadeleyi ortadan kaldırmak için daha sert ve kararlı uygulamalara başlamışlardır. Basmacılık hareketi, modern silahlara sahip ve sayıca kendinden üstün olan Kızıl Ordu tarafından etkisiz hale getirilmiş, diğer tarafta Türkistan'da kurulan Sovyet Cumhuriyetlerindeki milli kadrolar tasfiye edilmiş ve bunların birçoğu da milliyetçilik suçlamalarıyla idam edilmiştir.

Bolşeviklerin acımasız faaliyetleri karşısında Türkistan'da mücadelenin imkânsız olduğunu gören bazı aydınlar mücadeleyi hariçte sürdürmeye karar vermişler, bu nedenle çoğunluğu Türkiye ve Avrupa'ya göç etmişlerdir. Aydınlar, Türkiye'de ve Avrupa'da çeşitli gazete ve dergiler çıkarmışlar ve Sovyet Rusya'nın Türkistan'daki faaliyetleri ve hedeflerini anlatmaya çalışmışlardır.

Bu çalışmanın, birinci bölümünde Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı işgalinden ve Bolşevikler tarafından Türkistan'ın parçalanarak Sovyet Halk Cumhuriyetlerinin kuruluşuna kadar geçen dönemdeki meydana gelen gelişmeler incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, Türkistanlılar tarafından hariçte çıkarılan dergilerden birisi olan "Yeni Türkistan Mecmuası"nın tanıtımı yapılmış, mecmuanın amacı ve çoğunlukla Sovyetlerin Türkistan'daki uygulamalarının ele alındığı konulara bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hocam Yrd.Doç.Dr. Seyfullah Yalın tarafından sağlanan mecmuanın eksik olan 19. ve 21. sayıları Atatürk Kitaplığı(İstanbul), Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde bulunamamıştır.

Bu tezin hazırlanmasında her türlü destek ve görüşleriyle yardımcı olan Hocam Sayın Prof.Dr. İsmail ÖZÇELİK'e, Yrd.Doç.Dr Seyfullah YALIN'a, Tarih Bölümü'ndeki bütün Hocalarıma ve Araştırma Görevlilerine teşekkürü bir borç bilirim.

Tevfik EVCİ

KIRIKKALE -2006

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
TÜRKİSTAN İSMİ, SINIRLARI VE COĞRAFYASI HAKKINDA GENEL BİLGİLER.	1
I. BÖLÜM.....	4
RUSLARIN TÜRKİSTAN'DA YAYILMASINDAN 1917'YE KADAR TÜRKİSTAN'DA MEYDANA GELEN GELİŞMELER	4
A. RUSYA'NIN TÜRKİSTAN'I İŞGALİNDEN BOLŞEVİK İHTİLÂLINE KADAR TÜRKİSTAN	4
1- Rusların Türkistan'da Yayılması	4
2. 1905 Rus-Japon Savaşı ve Rusya'ya Etkisi	9
3. Türkistan'da Cedidizm.....	13
4. 1905 İhtilâli ve Rusya Türkleri	21
5. Birinci Dünya Savaşı ve Rusya	28
6. 1916 Türkistan Milli Ayaklanması.....	30

7. İkinci Rus İhtilali 27 Şubat (12 Mart) 1917	32
8. Rusya Müslümanları Umumi Kongresi (1-11 Mayıs 1917).....	34
B. SOVYETLERİN MİLLİYETLER POLİTİKASI	42
C. 1917-1924 YILLARI ARASINDA TÜRKİSTAN MİLLİ DEVLETLERİ.....	45
1- Hokand’da Türkistan Özerk Cumhuriyeti.....	45
2. Alaş – Orda Hükümeti.....	47
D. TÜRKİSTAN HANLIKLARININ YIKILIŞI VE HALK CUMHURİYETLERİNİN KURULUŞU.....	50
1. Buhara Hanlığı	50
2. Hive (Harezmi) Hanlığı.....	55
E. BASMACILIK HAREKETİ.....	57
F. TÜRKİSTAN MİLLİ BİRLİĞİNİN KURULUŞU	65
II. BÖLÜM	69
TÜRKİSTAN DIŞINDA TÜRKİSTANLILARIN YAPTIKLARI YAYIN FAALİYETLERİ.....	69
A- ATATÜRK ZAMANINDA TÜRKİYE’YE GÖÇ EDEN DIŞ TÜRKLER ve YAYIN FAALİYETLERİ.....	69
B. TÜRKİSTAN DIŞINDA TÜRKİSTANLILAR TARAFINDAN ÇIKARILAN DERGİLER	73
C. YENİ TÜRKİSTAN MECMUASI.....	76
1. Yeni Türkistan Mecmuasının Adı ve Çıkış Amacı	76
2. Mecmuanın Dili.....	77
3. Mecmuanın Yazar Kadrosu.....	78
4. Yeni Türkistan’ın Sonu	79
D. YENİ TÜRKİSTAN MECMUASINDA YAYINLANAN ÇALIŞMALAR VE KONULARI	80

1. Şiir	80
2. Hatırat	84
3. Kitap Tanıtma ve Mecmualar	85
4. Kâriilerin Sahifesi (İdareye Gelen Mektuplar)	87
5. Türkistan'da Askerlik Meselesi	87
6. Sağlık	89
7. Pamuk Ekimi	91
8. Bolşevik Rusya'nın Göç Siyaseti	95
9. Yerlileştirme - Millileştirme Meselesi	101
E. YENİ TÜRKİSTAN MECMUASINDA MAKALELERİ YAYIMLANAN BAZI YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ	104
1. Mustafa Çokayoğlu (1891-1941)	104
2. Osman Kocaoğlu (1878-1968)	106
3. Zeki Velidi Togan (1890–1970)	107
4. Tahir Çağatay (1902–1984)	108
5. Taşkentli Tevekkül Babür (1882–1976)	108
6. Cafer Seyidahmet Kıırimer (1889 – 1960)	109
7. Salih Erinkol (1906 -1974)	110
8. Abdulkadir İnan (1889–1976)	110
9. Abdulvahap Oktay (1904–1968)	110
SONUÇ	112
BİBLİYOGRAFYA	115
EKLER	121
ÖZGEÇMİŞ	138

KISALTMALAR

A.B.D	Amerka Birleşik Devletleri
a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
AÜ.S.B.F	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
b.	Bölge
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
D.T.C.F	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
D.İ.A	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
G.Ü	Gazi Üniversitesi
İ.A	İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü	İstanbul Üniversitesi
s.	Sayfa
S.	Sayı
Sos. Bil. Ens	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TK	Türk Kültürü
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
vs.	vesaire
TMB	Türkistan Milli Birliği
YT	Yeni Türkistan

GİRİŞ

TÜRKİSTAN İSMİ, SINIRLARI VE COĞRAFYASI HAKKINDA GENEL BİLGİLER.

“Türkistan” isimlendirmesi (=terminolojisi), İran dilinden gelen “i” izafeti ve “satan” eki ile “Türklerin Yurdu(=memleketi, eli, ülkesi)” manasını vermektedir.

Türkistan kelimesi Sakalar(İskitler) devrindeki abidelerle(M. Ö. VII. Asır ve M. S. II. Asırda), “Turkistanak” olarak ifade edilmiştir. Türkistan kelimesi eski Orta Asya tarihinde de zikredilmiştir. Bu isim, İran ve Ermeni edebiyatında VI. Asırdan beri geniş ölçüde doğu halkları arasında kullanılmıştır. Türkistan’da VIII. Asrın başında, İslam’a geçtikten sonra Araplar, Türkistan yerine “Bilad al-Türk”ü kullanmışlar, bu da Türk Yurdu, yani Türkistan demektir. Çok geniş topraklara sahip bulunan Türkistan sınırları zaman zaman değişmiştir. Bu ülke büyüklüğü nedeniyle bazen Turan adı ile tanıtılmıştır. Mesela Karahanlılar Devleti zamanında “Turan” kelimesi Türkistan manasında kullanılmıştır. ¹

Türkistan’ın sınırlarını, Kuzeyde Batı Sibiryaya Ovası, Batı da Hazar Denizi ve İdil (Volga) Nehrinin aşağı kısımları, Güneyde Kopetdağ, Hindikuş, Altındağ sıra dağları ve Doğu da Moğolistan Altayları teşkil eder.

Türkistan’ın eski Sovyetler Birliği toprakları içinde yer almışken, şimdi üzerinde bağımsız Türk devletleri kurulmuş olan kısmına Batı Türkistan, Çin yönetimi altında kalan kısmına da Doğu Türkistan denilmektedir.

Türkistan, adından da anlaşılacağı gibi, üzerinde çoğunlukla Türk kavimlerinin yaşadığı bir bölgedir. Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler, Uygurlar, Karakalpaklar gibi Türk kavimlerinden başka, Moğollar ve Tacikler de, Türkistan ahâlisini teşkil ederler. Günümüzde Türkistan’da, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Stalin tarafından buraya sürülen Kırım ve Ahıska Türkleri ile Almanlar da bulunmaktadır. Rusya’nın bölgeyi işgali ile birlikte, çok miktarda Rus nüfus da buraya yerleştirilmiştir.

Önceleri Ruslar tarafından da kullanılan Türkistan kelimesi, daha sonra Bolşevikler tarafından sakıncalı görülerek kaldırılmış ve Türk kavimleri arasındaki

¹ Baymirza Hayit, Türklüğün ve İslam’ın Bazı meseleleri, s. 209-211

farklılıkları arttırmak amacıyla, her Türk boyu için, o boyun adını taşıyan ayrı ayrı cumhuriyetler kurulmuştur².

Orta Asya'nın çöl denilebilecek olan kuzey yarısını kaplayan Türkistan, güneyde sıradağlarda sınırlandırılmış olduğu gibi, tam ortasında yeryüzünün en yüksek dağlarından ve ülkenin her tarafına hakim bulunan sıradağlarına dayanıyor. "Tanrı Dağı", "Tiyanşari-Pamir" dağları 1200 km kadar batı ve 1000 km kadar da batı-güney istikametinde devam eder ve güney bölümlerinde "Dünyanın Beşiği" denilen Pamir yüksekliklerini teşkil ederek "Hindigûş", "Himalaya", "Küenlün" sıradağlarının birleşme noktalarına gelip yetişir. "Tiyanşer-Pamir" Türkistan'ın hayat kaynağıdır. Türkistan'ın zengin bölgeleri de işte bu "Tiyanşer" ve "Pamir" adlarını taşıyan büyük sıradağların eteklerindeki otlaklarla, buzullardan çıkıp batı ve doğudaki çöllerin içerisine akıp giderek yine çöl içerisinde kapalı göller, bataklıklar teşkil eden ırmakların havzalarından ibarettir. Türkistan çöllerinde deniz seviyesinden daha aşağı noktalar vardır. Dağlarında ise yüzlerce kilometre uzunluğunda, 3000-4000 metre yükseklikler devam ediyor ve zirveler 7000-7500 metreye ulaşıyor.³

Türkistan maden yatakları ve maden çeşitleri bakımından oldukça zengin bir yerdir. Türkistan'ın tabii zenginliklerinin araştırılması işi 1880'lerden itibaren "Müşketof" isimli âlimin seyahatları ile başlamış ve ondan sonra bir çok Rusyalı, Avrupalı âlimler ve seyyahlar Türkistan'da ilmî araştırmalarda bulunmuşlardır. Yapılan araştırmalar neticesinde Türkistan'da mevcut olduğu anlaşılan madenler şunlardır; Altın, Civa, Bakır, Tutya, Gümüş, Kurşun, Demir, Manganez, Antimuvan ve Arsenik maden damarları, Taşkömür, Tuz, Glauber Tuzu, Kükürt, Güherçile, Şap, Neft, Azukerit, Kır, Firuze, Alçı, Mermer v. s.⁴

Batı Türkistan, coğrafya ve ekonomi bakımından Hindistan, Pakistan, Afganistan, İran, Kafkasya Memleketleri, Volga, Ural Bölgesi, Sibirya, Moğolistan, Çin ve Doğu Türkistan gibi Asya ve Doğu Avrupa memleketlerine yakından bağlıdır.

² Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992, s.XXVIII.

³ Z. Velidi Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, s. 2-3

⁴ Y. T. Çağatay, "Türkistan'ın Tabii Zenginlikleri", S. 36, s. 5

XX. Yüzyıl başlarında kurak bir toprak olan 4. 8 milyon hektarlık tarıma elverişli araziye sulama yolu ile işletmek mümkündür. Bu miktar arazi o zamanlar A. B. D 'de işlenen toprakların tümüne eşittir. Bu suretle Türkistan aslında bir tarım memleketi idi.

I. BÖLÜM

RUSLARIN TÜRKİSTAN'DA YAYILMASINDAN 1917'YE KADAR TÜRKİSTAN'DA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

A. RUSYA'NIN TÜRKİSTAN'I İŞGALİNDEN BOLŞEVİK İHTİLÂLİNE KADAR TÜRKİSTAN

1- Rusların Türkistan'da Yayılması

Altınordu İmparatorluğunun (1240–1502) dağılması döneminde Kazan, Kırım, Astırahan (Ejderhan, Hacitarhan), Kasım ve Sibir gibi hanlıklar kurulmuştur. Bu arada iç mücadelelerini sona erdiren Ruslar, Batı Tekniğinden, Türk hanlıkları arasındaki kavgalardan ve her hanlığın kendi içindeki entrikalardan yararlanmasını bildiler. Neticede ilk olarak Kazan Hanlığı, Çar IV. İvan tarafından 1552'de ele geçirildi.⁵

Kazan Hanlığı'nın Rus hâkimiyetine girmesi, Rus tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Kazan Hanlığı, Rusların uzun zaman Hazar Denizine ve Aşağı Ural sahasında ilerlemelerine büyük bir engel teşkil ediyordu. Kazan Hanlığının, Rus hâkimiyetine girmesiyle birlikte Rusların Sibir ve Türkistan yönünde ilerlemesini durduracak bir engel kalmamıştı. Bundan sonra Ruslar, Türkistan'ın işgaline başlamışlar ve bunu da adım adım gerçekleştirmişlerdir.

Rus Hükümeti, Rusya'nın Asya'da yayılış sebeplerini hariciye vekili Prens Gorçakov vasıtasıyla dünya kamuoyuna 3 Aralık 1864'te şöyle açıklamak zorunda hissetmişti: "Rusya'nın Orta Asya'da karşılaştığı durum, hiçbir organizasyonu olmayan, yarı-vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu tip durumlarda daha medeni olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmışlardır. Hudut bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Verilen ceza çabuk unutulmuş ve geri çekilmemiz bir nevi zayıflık addedilmiştir. Çünkü Asyalılar, görünür ve hissedilir kaba kuvvetin

⁵ Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 2

haricinde hiçbir şeye hürmet göstermemişlerdir. Onun içindir ki biz şu iki şıktan birini seçmek durumunda kaldık: Ya verdiğimiz bütün emekler, elde ettiğimiz ticari menfaatleri ve sınır boylarında kurduğumuz emniyet tertibatlarını unutup her şeyden vazgeçecektik veya bu vahşi Orta Asya memleketlerinin derinliklerine yürüyecektik. Rusya bu ikinci şıkkı tercih mecburiyetinde kaldı, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Amerika'da, İngiltere'nin Hindistan'da Fransa'nın Cezayir'de ve Hollanda'nın kolonilerinde yaptıkları gibi. ⁶

Gorçakof'un sözleri tamamen Rusya'nın Orta Asya'da yayılışını dünya kamuoyuna haklı göstermek ve gelebilecek tepkileri önlemek için söylenmiş gerçek dışı sözlerdir. Çünkü Gorçakof, Orta Asya'da yaşayan halklar için hiçbir organizasyonu olmayan yarı-vahşi, göçebe halklar ifadesini kullanmış oysaki bu bölgede yaşayan Türkler yarı vahşi, göçebe değil tam tersine kendine has bir edebiyatı, musikisi olan Buhara, Hive, Hokand Hanlıkları gibi siyasi teşkilâtlara sahip köklü bir millettir.

1734'te Kazak (Türklerinin) Küçük Yüzü (Küçük Orda) Rus hâkimiyetini tanıdı, bunun üzerine Yayık nehri boyunca da tahkimli hat meydana getirilerek buralara Ural (Yayık) Rus Kazakları iskân edildiler. Bu suretle Ural (Yayık), Orenburg ve Sibir (Rus) Kazakları askeri birlikleri teşvik edilmiş oldu. 1740–1742 yıllarında ise Orta Yüz (orta Orda) Rus hâkimiyetini kabul etmiştir. XIX. Yüzyıl başında Büyük Yüz Kazakları üzerine Yedisu'ya yakın Kazak ve Kırgız Uruğları da Rus hâkimiyetini tanımaya başlamışlardır. Bunun sonucunda Ruslar Yedisu'da hâkimiyetlerini sağladılar. 1867'de burada Rus idari teşkilatı kuruldu ve Yedisu (Semireçye) Eyaleti adını aldı. Bu şekilde XIX. Yüzyıl başında Büyük Yüz Kazakları Hokand Han'ını tanırsalar da, Yedisu Sahasından göç eden bir kısmı 1847'de Rus tabiiyetine girdi. Bunun üzerine Yedisu'ya yakın Kazan ve Kırgız Uruğları da Rus hâkimiyetini tanımaya başlamışlardır. Bunun sonucunda Ruslar Yedisu'da hâkimiyetlerini sağladılar. 1867'de burada Rus idari teşkilatı kuruldu ve Yedisu (Semireçye) Eyaleti adını aldı. Bu şekilde XIX. Yüzyılın ortalarında Issık göl'den

⁶ Mehmet Saray, "Rusya'nın Asya'da Yayılması", **İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 10–11, Yıl: 1979–1980, s. 299

Sırderya'nın mansabına kadar uzan Kazan-Kırgız bozkırları Rusların eline geçmiştir.

7

Çarlık Rusya'sının XVI. Yüzyıldan itibaren aşama aşama gerçekleştirdiği Türkistan'ın işgalinde yeni hedefi XVIII. Yüzyıldan beri Türkistan'da var olan Buhara, Hive ve Hokand Hanlığı idi. Bu hanlıkların birbirleriyle ve kendi içlerinde olan mücadeleleri ve her türlü yeniliğe kapalı olan bir düşünce yapısının egemen olması Rusya'nın işini oldukça kolaylaştırmıştır.

Buhara Hanlığı; Rusların Taşkend'i işgali üzerine Ruslar ile Buhara Emiri arasında savaş başladı. Ruslar 1866 da İcrar mevkiinde, daha sonra da Yenikurgan'da Emir'in kuvvetlerine karşı zafer kazandı. Türkistan'ın ilk genel valisi tayin edilen General Kaufmann'ın Türkistan'ın en büyük şehri olan Semerkand'ı işgal etmesi üzerine Buhara Emiri, Kaufmann ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. (18/30 Haziran 1868). Buhara böylece Rus hâkimiyeti altına girmiş oldu.⁸

Buhara Emiri'nin Ruslarla yapmış olduğu 12 maddelik Zireboluk anlaşmasına göre: Demiryolları, posta, telgraf ve telefon: Amuderya gibi büyük nehirlerde vapur işletmek, gümrük işleri, iktisadi müesseseler ve bütün endüstri, hudut muhafazası Rusların eline geçti. Buhara Emiri ancak 12 bin milis askeri beslemek hakkına sahipti.⁹

Bu anlaşma ile Buhara Hanlığı iç işlerinde serbest dış işlerinde Rusya'ya bağımlı bir devlet durumuna geliyordu.

Hive (Harezmi) Hanlığı; Ruslar Buhara Hanlığını hâkimiyet altına aldıktan sonra, 1873'te Harezmi'yi ele geçirmek için harekete geçtiler. Rus birliklerine karşı direnemeyen Hive Han'ı Muhammed Rahim 12 Ağustos 1873'te Hive Hanı kendisini Rus imparatoru'nun Vassalı ilân ediyordu. Savaşın sorumlusu Hiveliler olarak gösterilmiş ve Ruslara 2. 000. 000 ruble savaş tazminatı ödemek zorunda

⁷ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, s. 347-348

⁸ A. Nimet Kurat, a. g. e, s. 349-351

⁹ Abdullah Recep Baysun, Türkistan Milli Hareketleri, s. 6

bırakılmıştı. Ruslar, Hive topraklarında askeri üsler kurabilecekti. Hive Hanı, Rusya'nın Türkistan'ın hâkimi olduğunu kabul edecekti.¹⁰

Hokand Hanlığı; 1853'te Hokand Hanlığı'na karşı Ruslar tarafından başlatılan askeri hareket Kırım Savaşı nedeniyle durmuş, ancak Paris Antlaşmasından sonra 1856'da tekrar başlamıştır. 1864'te kurulan “Yeni Hokand Askeri Hattı” kumandanı Çernyayev, Buhara Emiri'ne mektup göndererek Hokand'ın kuzey kısmının Ruslar tarafından fethedildiğini bildirerek Fergana'nın da Buhara tarafından işgal ve ilhakını teklif etti. Buhara Emiri'nin bu teklifi reddetmesiyle Rusya-Hokand harpleri, Rusya-Buhara harbi şeklini aldı. Ancak Buhara'nın Rusya karşısındaki yenilgisinden sonra Hokand Hanı Hudâyâr Han 1868 anlaşması ve Rus hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. İç işlerinde serbest, dış işlerinde Rusya'ya bağımlı duruma gelen Hokand Hanlığı, Çar'ın 5 Şubat 1876 fermanı gereğince, 28 Şubat 1876 tarihinden itibaren kaldırılarak arazisi Fergana Eyaleti halinde Rusya'ya ilhak edildi.¹¹

Hokand Hanlığı'nın ortadan kaldırılmasıyla Türkistan'daki son Türk devleti de ortadan kaldırılmış oldu. Bundan sonra Ruslar 1877'de Türkmenlere ait olan Kızılörvat'ı işgal ettiler. 1879'da Göktepe'ye harekat yaptılar ancak geri çekilmek zorunda kaldılar. 1881'de Ruslar Göktepe'ye genel bir hücum yaptılar ve burasını ele geçirdiler. Göktepe'de ele geçirilen Teke Türkmenleri Ruslar tarafından kılıçtan geçirildiler. 1884'te Merv şehrinin de Rusların eline geçmesiyle birlikte Türkistan'ın işgali tamamlanmış oldu.¹²

Türkistan'ın Ruslar tarafından işgali kısa bir sürede tamamlanmış, Ruslar Avrupa Kıtası'nın beşte biri büyüklüğündeki bir sahayı ele geçirmişlerdi. Aynı zamanda Ruslar Türkistan'ı ele geçirirken çok az kayıplar vermişti. Bunun nedenleri ise; Türkistan'da bulunan hanlıkların birbirleriyle ve kendi işlerinde olan anlaşmazlıkları, Türkistan Türklerinin Özbek, Kazak, Kırgız gibi boylara bölünerek kendi aralarındaki mücadeleleri birde o dönemde dünyada özellikle Avrupa da bilim

¹⁰ Füsün Kara, “Harezm (Hive) Halk Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*. C. 18, s. 808–809.

¹¹ Mirza Bala, *Hokand Hanlığı*, İ. A, V/1, s. 557.

¹² A. Nimet Kurat, a. g. e, s. 351–352.

ve teknik alanında meydana gelen yenilikleri takip edememeleridir. Türkistan'da yeniliklere kapalı, medrese tarzında sadece dini ilimlerin okutulduğu bir eğitim sistemi vardı. Fakat Ruslar Türkistan Devletlerinin tersine yenilikleri takip etmiş ve ordusunu modern silahlarla donatmıştı. Bu yüzden sayıca az olmalarına rağmen girdiği savaşlarda Rus ordusu hep zafer kazanmıştır.

Türkistan topraklarını ele geçiren Çarlık Rusya'sı, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı dışında kalan bütün Türkistan topraklarını Türkistan Genel Valiliği (2 Haziran 1866'dan itibaren) ve Bozkır Genel Valiliği (25 Mayıs 1891'den itibaren) olmak üzere iki ayrı sömürge haline ayırmıştı.¹³

Türkistan Genel Valiliği Yedisu, Sır Derya, Fergana, Semerkand ve Zakapski diye beş vilayeti bölünmüştü. Bozkır Genel Valiliği ise Ural, Turgay, Akmola ve Semi Polat diye dört vilayete ayrılmıştı.¹⁴

Rusya Asya'yı, özellikle Orta Asya'yı istilâ için XVI. asırdan XIX. asrın sonlarına kadar devamlı seferler düzenlemiştir. Orta Asya'yı Ruslar için bu kadar önemli kılan bir takım sebepler vardı. Bunlar;

–Devamlı harpler Rus hazinesine büyük mali külfetler getiriyordu. Ruslar boşalan hazinelerini yeni işgal ettikleri yerlerin ahalisinden aldıkları vergilerle doldurma yolunu tutmuşlardı.

–Deli Petro zamanında Ural Dağlarında bir maden endüstrisi kurulmuştu. Bu endüstrinin gelişmesi ve iyi bir mali kaynak olabilmesi için, Ruslar, güney-doğu'ya doğru yayılmak gerektiğine inanıyorlardı.

–Portekizli, Hollandalı ve İngilizlerin yaptıkları gibi Ruslarda İran, Orta Asya, Çin'in hammaddelerini ve Hind'in baharatını satan tüccarlardan biri olmak hayali içinde idiler. Bu hayali gerçekleştirmek içinde Güney Asya'ya doğru yayılmaları gerekiyordu.¹⁵

¹³ Timur Kocaoğlu, “Rus İhtilâlleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905–1991), Türkler Ansiklopedisi, C. 18, s. 744.

¹⁴ Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, s. 24–25.

¹⁵ Mehmet Saray, a. g. m, s. 279.

2. 1905 Rus-Japon Savaşı ve Rusya'ya Etkisi

Rus-Japon Savaşı Mançurya yüzünden ve Çin'de meydana gelen gelişmeler neticesinde patlak vermiştir. 1895 de Japonya'yı Liaotung'dan çıkardıktan sonra Rusya, Çin ile yaptığı anlaşmalarla Mançurya'da demiryolu yapma ve yeraltı kaynaklarını işletme hakkı elde etmişti. Bu demiryollarını ve madenleri korumak için Rusya Mançurya'ya asker sevk ediyordu. Rusya'nın bahanesi böyleydi, fakat asıl amacı Mançurya'ya yerleşmekti. Rusya'nın bu niyeti hem Japonya'yı hem de İngiltere'yi endişelendirdi. 1902 Ocak ayında Japonya ve İngiltere ittifak yaptı. Bu ittifaka rağmen Japonya Rusya ile meseleyi anlaşma yoluyla halletmek istedi. Japonya, yaptığı tekliflerin Rusya tarafından reddedilmesi üzerine 1904 Şubat'ında savaş ilân etmek zorunda kaldı.¹⁶

Rusya'da genel hava savaşın kısa sürede kazanılacağı yönünde idi. Ancak savaşın başlamasından kısa bir süre sonra savaş Rusların beklediği gibi gitmemiş ve cephelelerden kötü haberler gelmeye başlamıştır.

Japonlar ani baskınlarla, Port-Artur'daki Rus donanmasını yıprattıktan ve hareketsiz hale getirdikten sonra, Kore'ye asker çıkardılar; süratle yürüyerek Mançurya'ya girdiler ve Port-Artur'un arkasını kestiler. 17–21 Ağustos tarihlerinde Lâoyon yanında cereyan eden meydan muharebesini Japonlar kazanınca Ruslar kuzeye doğru çekilmeye başladılar. Ekim başında Şahe'de ve Mukden muharebesi de Ruslar tarafından kaybedildi. 11 ay muhasaradan sonra 3 Ocak 1905 tarihinde Port-Artur düşünce savaş tamamen Rusların aleyhine döndü. Diğer yandan, Rusların Baltık donanmalarının da, 27 Mayıs 1905 tarihinde, Japon Amirali Togo tarafından, Tsuşima yanında imha edilmesiyle imha edilmesiyle, Ruslar büsbütün mağlup vaziyete düştüler. Amerika'nın girişimiyle 23 Ağustos 1905 tarihinde Rusya ile Japonya arasında bir barış yapıldı.¹⁷

Port-Arthur'un Japonların eline geçmesinden sonra Ruslar, Moskova'daki Kardinallerinin başkanlığında kutsal eşyaları (Hz. Meryem'in resimleri ve heykelleri) vagona yükletilerek Başkomutan Kürafatkin'e yollanmıştı. Rusların Savaşı

¹⁶ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1915), s. 94

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, a. g. e, s. 370–371

kazanmak için tek ümitleri tanrının yardımı idi. Fakat gönderilen bu dini sembollerin vardığı gün Ruslar mağlup olmuş ve Japonlar galip gelmişti. Dini semboller Japon Generali Oyama'nın eline geçmiş ve General, Rus esirlere şöyle hitap etmişti:”Yardım ve zafer ümidiyle yollanan putlarınız geldi. İlahlarınızı alın, onlar sizi perişan ve esir etti. Rezil ve hakir hale düşürdüler. Şimdi onlarla kucaklaşıp, sohbet edin ve birlikte yaşayın.”¹⁸

Rusya'nın Japonya'ya yenilmesiyle birlikte Rusya içerisinde birikmiş olan bir takım sorunların birdenbire ortaya çıkmasına neden oldu. Çarlık Rusya'sı sürekli yayılmacı bir siyaset izlemiş ve siyaset Rusya'yı ekonomik yönden olumsuz etkilemiştir. 1905 Rus-Japon Savaşının getirmiş olduğu olumsuz havayı fırsat bilen bazı gruplar hemen harekete geçmişlerdir.

Bu sırada Rusya'da mevcut siyasi rejime karşı teröre başvurmayı gerekli gören Sosyalist- Revolüsyoner (S-R) partisi- İhtilâlcî Sosyalistler-, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisinin 1903 yılında Londra'da toplanan kongresinde iki hizbe ayrılan Bolşevikler ve Menşevikler* ¹⁹ ve bunların dışında Anayasalcı (Konstitüsyonel) Demokratlar ise parlamentolu ve seçimli bir meşrutiyet istiyordu ve bunlar kısaca Kadet grubu olarak tanımlanmaktaydı. ²⁰

Rus-Japon savaşının devam ettiği günlerde Rus ekonomisi zor duruma düşmüştür. Halk arasında özellikle de işçiler arasında giderek artan bir huzursuzluk vardı. 9(22) Ocak Pazar günü kilise bayrakları, “mukaddes tasvirler”, Çar'ın Portresini ve üç renkli Devlet bayrağını taşıyan iki yüz bin kadar Petersburg işçisi, rahip Gapon liderliğinde, Çar'ın oturduğu meşhur Kışlak Saray'a (Zemniy Dvoret) doğru yürümeye başladılar. Amaçları Gapon vasıtasıyla dilekçelerini Çar'a sunmaktı ve üzerlerinde silah taşımıyorlardı. Topluluğun saraya yaklaşması üzerine askerler,

¹⁸ Muhammed Musa Türkistani, Kaybolan Vatan Türkistan Faciası, s. 105–106.

* 1903 yılında Londra'da toplanan Rus Sosyal Demokrat Fırkasının kongresinde bir grup (Lenin) fırka merkezinin tüm yetkilere sahip olması ve onun verdiği kararlara herkesin uyması gerektiğini, diğer grup ise demokratik usullerden yana idi. Bu sebeple fırka içerisinde oylama yapılmış ve oylamada çoğunluğu kazananlara (Lenin) Bolşevikler (çoklar), azınlıkta kalanlara Menşevikler (azlar) denildi.

¹⁹ Abdullah Battal Taymas, Rus İhtilâlinde Hatıralar, s. 87–88.

²⁰ A. Ahat Andican, Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, s. 29.

işçiler üzerine ateş açmışlar ve resmi kaynaklara göre 128 kişi ölmüş, 360 kişi yaralanmıştır. Bu olay Rusya tarihinde “Kanlı Pazar” olarak adlandırılmıştır.²¹

İşçilerin durumlarını Çar'a bildirmek amacıyla yapılan yürüyüşün kanlı bir şekilde dağıtılması Çar adına büyük bir hata oldu. “Kanlı Pazar”ın Rusya'da etkisi çok fazla oldu. Ülkenin birçok yerinde bu olayı protesto anlamında birçok grev düzenlendi. Artık Rusya'da ihtilâl başlamış gibiydi.

11 Ocakta Moskova fabrikaları grev ilân ettiler; Lehistan, Finlandiya, Ukrayna, Kafkas ve Sibir'de grevler çoğaldı; bu harekete katılan işçilerin sayısı o döneme göre önemli bir rakam olan 440 bin kişiyi buldu. 1905 yılı Şubatında, Rus kuvvetlerinin Mançurya'da Mukden yakınında büyük bir yenilgiye uğramaları Rusya'da havanın daha da kötüleşmesine neden oldu. Toplumun yüksek tabakası ve burjuva sınıfları dahi, Çar'ın istibdat rejiminden memnun olmadıklarını söylemeye başladılar.²²

Hürriyet talep eden ihtilâl hareketinin daha da güçlenmesiyle, Çar 6 (19) Ağustos'ta çıkardığı fermanla bir istişari meclis (DUMA)* tesis edeceğini bildirir. Bu sırada savaş da sona ermişti. Fakat hükümet müsamahada bulunmak niyetinde değildi. Bunun üzerine öğrencilerinin teşviki ile tekrar grevler düzenlemeye başlandı. Ekim'de bütün Rusya'ya yayılan grevler yüzünden çatışmalar oldu. 28 Mayıs'ta (1905) “Prens Potemkin” zırhlısındaki bahriyeliler Odessa Limanında ayaklandılar, şehirdeki isyanlara katıldılar, sonra da Karadeniz'e korku salarak dolaştılar ve Romanya'ya çıktılar. Çar Nikola, halkın baskısına dayanamayarak “17(30) Ekim 1905 Manifesto'sunu” ilân etti.²³

Duma'nın açılmasıyla birlikte, Çar'ın ilân ettiği fermanla söz, matbuat, dernek kurma, toplantı yapma hakkı veriliyordu. Bu ferman Rusya'da büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Bu ferman artık Çarlık Rusya'sında yeni bir dönemin başlayacağını gösteriyordu. Nitekim bu fermanın ardından gerek Ruslar gerekse Rus dışı milletler gazete çıkarma, dernek kurma vs. faaliyetlere başladılar.

²¹ Taymas, a. g. e, s. 165–166.

²² A. Nimet Kurat, a. g. e, s. 381-382.

* Rusça'daki “dumat” (düşünmek) fiilinden gelir ve istişari (danışma) meclisi demektir.

²³ Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 87.

11(24) Aralık 1905 tarihinde, Başbakan Witte tarafından hazırlanan, seçim kanunu neşredildi. Duma'ya girecek üyelerin sayısı şu hesaba göre olacaktı. Köylülerden % 43 mebus; çiftlik sahiplerinden % 34; ve burjuva ile diğer zümrelerden (tüccar, esnaf ve işçi) % 23. Seçim hakkı herkese verilmiyordu; yevmiyeli işçiler, kadınlar, fiili hizmetteki askerler, öğrenciler seçime katılamıyorlardı, asgari yaş sınırı 25 idi. Seçmenler arasında da eşitlik yoktu. Çiftlik sahipleri (pomeşçikler) 2 bin kişiden 1 milletvekili, şehirliler 7 bin kişiden, köylüler 30 bin ve işçiler 90 bin kişiden bir milletvekili seçeceklerdi; seçimler direk olmayıp birkaç basamaklı idi.²⁴

1. Duma. 27 Nisan (10 Mayıs) 1906 tarihinde, Petersburg'daki "Tavrida Sarayı"nda açıldı. "Deputat" (mebus)ların sayısı 524 idi. En kuvvetli parti "Kadet"lerdi (190 milletvekili). Köylüler 204 milletvekili çıkardılarsa da, bunlar bir parti halinde toplanmış değillerdi; bunlardan 112 milletvekili (Es-Er'lerle birlikte) "İş Grubu" (trudoviki) adıyla bir fraksiyon kurdular. Sağcı muhafazakâr olan "Oktyabrist"ler 44, Sosyal- Demokratlar 17 milletvekili çıkarmışlardı.²⁵ 1. Duma'daki Müslüman milletvekili sayısı 24 idi ve bunların yarısı Kazan Türklerindendi. 2. Duma'da ise Müslüman üyelerin sayısı 34 olup, bunların 15 tanesi Kazanlı idiler. Bu Duma 'da Müslüman üyeler "Müslüman Fraksiyonu" teşkil ettiler.

3(16) Haziran 1917 yılı Kanunu gereğince, 3. Duma'ya gidecek olan Müslüman üyelerinin sayısı azaltılmış ve Güney ve Kuzey Türkistan Türkleri Duma'ya temsilci seçme hakkından mahrum bırakılmışlardır. Bundan dolayı 3. Duma'ya yalnız 10 Müslüman milletvekili girebilmiş ve bunların 7'si Kazan Türklerindendi. 1917 ihtilaline kadar geçen 10 yıl içinde 3. ve 4. Duma'da (6 milletvekili) çok az sayıda milletvekili teşkil edilen "Müslüman Fraksiyonu"yla çalışmalarını sürdürmüşler ancak kalabalık Rus milletvekilleri arasında seslerini fazla duyuramamışlardı.²⁶

²⁴ A. Nimet Kurat, a. g. e, s. 391.

²⁵ Akdes Nimet Kurat, a. g. e, s. 392.

²⁶ Abdullah Battal Taymas, Kazan Türkleri, s. 179-181.

3. Türkistan'da Cedidizm

Rusya Müslümanları arasında Rusya Müslümanlarının gelişmesinin ve Rus esaretinden kurtuluşunun tek yolunun Batı tarzında modern eğitim veren okulların açılmasıyla mümkün olabileceğine inanan bir zümre ortaya çıktı.

Batı tarzında eğitim veren mekteplerin açılması, mevcut olan mekteplerin ise ıslahını savunan bu kişilere Cedid, bu akıma ise Cedidizm denilmektedir.

XIX. yüzyılın sonlarına kadar Türkler arasında şehirlerde çoğu zaman düzenli ilkokul bulunmadığından, güçlüklerle büyük talebelerin okuduğu medreselere giderlerdi. Köylerde ise her mescidin yanında bir mektep vardı ve bu falaka mekteplerinin öğretmenleri ise mahallenin imamı olurdu. Bu tür mektepler yalnız erkek çocuklar için olup kız çocuklar ise mahalle imamının evinde toplanıp, imamın karısı tarafından bir şeyler okutulurdu. Erkek çocukların mekteplerinde okumaya önem verilir, yazmaya pek önem verilmezdi. Kız çocuklarına yazı öğretmek kesin olarak yasaktı. Mektep kitabı diye bir şey bulunmazdı ve öğrenciler sınıflara bölünmezdi.²⁷

Cedidizm akımının en önde gelen ismi İsmail Gaspıralı'dır.

Gaspıralı eğitime verdiği önemi şu şekilde belirtmektedir:

“Kardaşlar, halk maarifine ait işlere ciddi bir surette sarılın, münevver Rusların da yardımı ve himmetiyle bu işleri başarmak için lâzım gelen en iyi yolları müzakere edelim. Bilmek büyük şereftir, fakat bildiğini başkasına öğretmek daha büyük bir şeref olduğu gibi mukaddes bir vazifedir. Öğrendiğiniz ilimleri yalnız kendiniz için muhafaza etmeyiniz. Arkadaşlarınıza öğretin, faideli Rus eserlerini Türkçeye tercüme ediniz, fakir ve câhil halkımız için eserler yazınız, mektepler açmağa, açılan mektepleri ıslaha çalışınız, halka her türlü sanatı öğretmeye gayret ediniz. Bu hayırlı ve mukaddes işlerde Kırım ve Kazan müftülerinin size her türlü vasıtalarla yardıma geleceklerini ümit ediyorum. Kardaşlar, bunlar işlerin en namuskâkaranesi ve en mukaddesidir. Halk sizi şimdi takdir etmezse de bir gün isimleriniz her halde hayırla

²⁷ A. Battal Taymas, Kazan Türkleri, s. 161–162.

anılacaktır. Hazreti Ali'nin meşhur sözünü unutmayınız: Âlimin mürekkebi şehidin kanı kadar mukaddestir.”²⁸

İsmail Gaspıralı ilk “usul-i cedit” okulunu 1884’te açmış ve bu fikri hareketi Tercüman’la* yaymaya çalışmıştır. Ayrıca İsmail Gaspıralı, “Usul-i Savtiye (Fonetik Usul)” ile çok kısa bir zamanda okumayı öğretmek sistemini uygulamaya başlamıştır.²⁹ Usul-i Cedit’e göre:

1– Mektep medreseden ayrılacaktı

2– İlkokulun kendine has öğretmenleri olacaktı.

3– Öğretmen sadaka değil, aylık alacaktı.

4– Okuma yazma öğretimi, eskiden olduğu gibi, usûlsüz-yolsuz “heceleme” ile değil de, yeni Elifba kitaplarında gösterilen “usûl-i savtiye” veya “usûl-i meddiye” ile başlayıp kolayca okuma yoluna devam edilecekti.

5– Yalnız okumaya değil, aynı zamanda yazı öğretimine de önem verilecektir.

6– Kız çocukları içinde ayrıca ilkokullar olacaktı ve kızlara da yazı öğretilenecekti.

7– Öğretim bir programa göre yapılacak, her yaşa göre ders kitapları kullanılacaktı.³⁰

Usul-i Cedit dönemine göre oldukça önemli değişiklikler getiriyordu. Başlangıçta usul-i cedit mekteplere halk tarafından büyük bir ilgi gösterilmese de

²⁸ Mehmet Saray, “Gaspıralı İsmail Bey ve Türk Dünyasında Eğitim Reformu”, Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler III, Türk Tarihi, C. 1, s. 566.

* İsmail Gaspıralı tarafından 1883’te Türkçe ve Rusça olarak yayımlanma müsaadesi alınan, Tercüman gazetesi’nin ilk nüshası 10 Nisan 1883 yılında yayımlandı. Tercüman gazetesinin ilk sayısı 320 adet satış yapmış, daha sonra bu sayı artarak 20. 000 aboneye ulaşmıştır. Kırım’dan başka Osmanlı ülkesinde, İran’da, Türkistan’da, Kazan’da, Sibirya’da ve Romanya’da devamlı okuyunları vardır. Yazılar sade Türkçe ile yazıldığı için Türk Dünyası’nın her yerinde anlaşılabilir. Tercüman gazetesi, Gaspıralı’nın vasiyeti nedeniyle 11 Eylül 1914’te ki vefatından sonra da yayımlanmaya devam etmiştir. Oğlu Rifat Bey, aile adına babalarına vekâleten işi yürütecektir. Yazarlardan Hasan Sabri Ayvaz baş makaleleri yazacaktır. Ancak bu durum 10 Şubat 1918’e kadar devam etmiş ve bu tarihte gazete yeni hükümet tarafından kapatılmıştır. 1919 yılında matbaa, General Denikin tarafından müsadere edilmiştir. Mustafa Kafah, “İsmail Gaspıralı’nın yayımcılığı ve Gazeteciliği”, TK, Sayı, 337–338, Yıl 1991, s. 303 (47)

²⁹ Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 44.

³⁰ Abdullah Battal Taymas, Kazan Türkleri, s. 162.

daha sonra bu mekteplerin sayısı artmış, Usul-i Cedid hareketi zamanla Kafkasya’da, Kazan’da ve Türkistan’da yaygınlık kazanmıştır.

1884’ten 1905 yılına kadar geçen süre içinde Bahçesaray’daki örnek mektepte “Usul-i Cedid” öğrenmek için çeşitli ülkelerden 80 kadar öğretmen gelmiş ve 5000 kadar mektep yeniden açılmış ve eskileri ıslah edilmiştir.³¹

Dört sınıftan oluşan “İbtidai mektep (İlkokul)”te aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, kadim (eski) mekteplerde okutulmayan birçok dersler mevcuttu.

Mekteb-i İbtidai’de Bir Haftalık Ders Saatleri:

Dersler	<u>1.Sınıf</u>	<u>2.Sınıf</u>	<u>3.Sınıf</u>	<u>4.Sınıf</u>
Kur’an-ı Kerim	5	4	3
Zaruriyet-i Diniye	2	2	2
Tecvid	1
Kıraat-ı Türkiye	6	4	2	2
Kavaid-i Türkiye	1
Tarih	2	2
Coğrafya	1	2
Hesap	3	3	3	3
Yazı	5	2	2	2
İmlâ	5	3	2
İnşa
Makamat-ı Şifahiye	1	1	1	1
Eşkal ve Resim	1	1	1	1
İlahi ve milli şiir	1	1	1	1
Hıfz	1	1	1	1
Toplam	23	23	23	23 ³²

Usul-i Cedid okulları Türk ülkelerinde yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte, usul-i kadim yani eski usulün devam etmesini isteyen muhafazakâr bir kesim

³¹ Taymas, a. g. e, s. 166.

³² Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 45.

tarafından tepki görmüş ve her iki grup arasında şiddetli mücadelelere neden olmuştur.

Kazan'da Usûl-i Cedid ve Usûl-i Kadim mücadelesinin en şiddetli zamanı 1890 yıllarında cereyan etmiştir. Fakat Kazan Türklerinin büyük çoğunluğu bu yeni hareketi benimsemiş ve İsmail Bey'in yolundan yürüyerek, mektep ve medreselerine yeni usûl ve esaslar üzerinde geliştirmiştir. Bu mücadelenin başarı ile sonuçlanmasında Kazanlı Bay'ların (zenginlerin) rolleri büyüktür.³³ Azerbaycan'da da, Gaspıralı'nın Usûl-i Cedid (Yeni usûl) mekteplerini örnek alan Azerbaycan Türkleri, XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında hızla eğitim seviyelerini yükseltmeye başlamışlardır. XX. Asrın ilk çeyreğinde Azerbaycan aydınları Türklük şuurunun gelişmesinde büyük roller oynamışlardır. Mirza Fethaki Ahmetzade ile Hasanbey Zerdabi'nin başlattıkları bu akımı Ali Ekber Tahirzade Ali Turan, Ali Merdan Topçubaşı, Mehmet Emin Resulzade devam ettirmişlerdir. Hacı Zeynelabidin Takiyef tarafından ilk kadın mektebi Azerbaycan'da açılmıştır.³⁴

Azerbaycan'da Kazan'da, İdil-Ural'da Usûl-i Cedid hareketi gelişirken Türkistan'da Ceditizm hareketi daha geç bir dönemde başlamıştır. Bunun önemli nedeni ise Türkistan'da ki sosyal yapının diğer Türk illerinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkistan'da yıllardan beri süre gelen dinin sosyal hayatta egemen olduğu bir yapı vardır. Türkistan'da mollalar sosyal hayatta oldukça etkili idiler. Bu nedenle Usûl-i Cedid hareketine karşı tepki daha fazla ve etkili olmuştur. Ancak Kırım, İdil-Ural, Kafkasya'dan ve Türkiye'den gelen yayınlar, Türkiye'ye gidip gelen kimselerin etkisiyle Türkistan'da Ceditizm yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkistan'da Ceditizm hareketinin gelişmesini sağlayan münevverlerin en önemlilerinden biri Münevver Kari'dir.

Buhara'da Corabay tarafından açılan, fakat üç ay sonra kapanan “yeni usûl” bir okul hariç tutulursa “yeni usûl” okulların ilki Münevver Kari tarafından 1901 yılında Haziran başlarında, Taşkent şehrinde Mirâbad semtinde açılmıştır. Münevver Kari'nin bu okulu Şeyhovandtahür semtine nakletmesinden sonra, Mirâbad'da

³³ A. Nimet Kurat, a. g. m, s. 113.

³⁴ Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, s. 44-45.

Münevver Kari'den Usûl-i Cedid metodunu öğrenen Abdullah Evlâni tarafından yeni usûl bir okul açılır. Taşkent'te ilkokullar çoğaldıktan sonra Münevver Kari, okulunun o semtin zenginlerinden Mir Baba'nın evinin taşkarı (Daşıra=Selamlık) kısmına nakletti ve bundan sonra dört sınıflık okula ilave olarak, iki sınıflı rüştiye kısmı açmayı başarmış ve bu okul "Numûne Mektebi" ismini almıştır. ³⁵

Bunların dışında Münevver Kari kültürel faaliyetlere de önem vermiş, Türkler arasında güzel sanatların (özellikle tiyatro işlerinin) ilerlemesini sağlamak amacıyla "Terakkiperver Turan" cemiyetinin ve hayır işleriyle uğraşacak olan Cemiyet-i Hayriye'nin açılmasına ön ayak olmuştur. ³⁶

Türkistan'da Usûl-i Cedid hareketinin gelişmesini sağlayan kişilerden bir diğeri Mahmud Hoca Behbudi* 1903 yılında Semerkant civarındaki Cambay kasabasında kendi imkânlarıyla bir okul açmıştır. ³⁷

Mahmud Hoca Behbudi'nin ölümünden önce yanındakilere vasiyeti, onun kişiliğini, eğitime verdiği önemi ve amaçlarını çok güzel bir biçimde anlatmaktadır. "Beni Seven Yoldaşlarım! Benim sözlerimi kulaklarınıza küpe yapınız. Biz iki aydır Buhara sokaklarında köle olduk, son on günden beri de, burada (Karşı Şehirde öldürüldüğü yer) tutsak olduk. Cedit, kâfirlik adını yükselttik. Buradan kurtulmamız hayâl oldu. Yoldaşlarım Sıddıki, Ayni, Fıtrat, Kari ve akabir çocuklarım ve evlatlarım Vadud Mahmud, Abdulkadir Şekûri, sizlere vasiyet ediyorum. Eğitim yolunda çalışan öğretmenleri destekleyin. Eğitim işlerine yardım edin. Ortadan ikiye bölünme ve bozgunculuğu kaldırın. Türkistan çocuklarını bilimsiz bırakmayın. Ne iş yaparsanız yapın birlikte karar verin. Herkese bağımsızlık yolunu gösterin. Benim gibi eğitim kurbanlarını unutmayın. Buhara toprağına tezlikle yol açın.

³⁵ İbrahim Yarkın, "Türkistan'da "Yeni Usûl" Öğretimin Kurucusu ve Milliyetçi Rehber Münevver Kari", **TK**, S. 1-2, 1965, s. 164.

³⁶ Abdullah Battal Taymas, Rus ihtilâlinde Hatıralar, s. 41.

* Bkz; İbrahim Yarkın, Türkistan'da Ceditçilik Devri Rehberlerinden Edip ve Siyaset Adamı Mahmud Hoca Behbudi (1874- 1919), **TK**, VII, 1970, s. 410-414.

³⁷ Barçınay Curayeva, "İsmail Gaspralı ve Türkistan Cedit Hareketi", Türkler Ansiklopedisi C. 18, s. 632.

Bağımsızlığı tezlikle kazanın. Bizim öcümüzü zalim beğlerden alın. Buhara toprağına eğitim götürün.³⁸

Daha sonraki yıllarda aydınların çalışmalarıyla Türkistan'daki yeni usül okulların sayısı artmaya başlamıştır. 1908 yılında yeni usulde öğretim yapan okulların sayısı 92'yi buldu. 1917 İhtilâline kadar bu okulları Güney Türkistan'ın üç vilayetinde birkaç yüzü bulmuş ve buradaki öğrenci sayısı 8000'e ulaşmıştır.³⁹

Yeni Mektepler kurulurken imkân dairesinde daha çok yerli halkın (yani Müslümanların) çocukları okullara çekilmeye çalışılıyordu. “Ayna” dergisinin 1914 tarih, 27. sayı, 513. sayfasında basılmış olan bir cetvel o günkü Semerkant eyaletindeki okullar ve öğrencilerin sayısı hakkında bilgi içermesi bakımından çok önemlidir.⁴⁰

³⁸ Hakan Coşkunaslın, “Türkistan Bağımsızlık Tarihinde Münevver Kari ve İttihat Terakki”, Dr. Baymirza Hayit Armağı, s. 132, Dipnot No. 52

³⁹ İbrahim Yarkın, Batı Türkistan, Türk Dünyası El Kitabı, s. 194.

* Ayna Dergisi: Mahmut Hoca Behbudi tarafından çıkarıldı. Ayna dergisi 20 Ağustos 1913 yılından Haziran 1915 yılına kadar önce haftada bir defa, Haziran 1914'ten sonra ayda iki defa Semerkant'ta neşredildi. Mecmua Türkistan dışına Kafkasya, Tataristan, İran, Afganistan, Hindistan ve Türkiye'ye gönderildi. Toplam olarak 68 sayı çıktı, tirajı 600 idi. Cağatay Koçar, Türkistan'la ilgili makaleler, Ankara, 1991, s. 220.

⁴⁰ Barnıçay Curayeva, a. g. m, s. 633.

Şehirler	Nüfus	Müslüman mektebi	Müslüman medresesi	Müslüman ve Rus mektebi	Rus mektebi	Müslüman talebeler	Rus talebeler
Semerkant	9486	92	19	2	15	2443	2108
Hokant	40235	30	40	1	1	-	53
Oratepe	22704	42	5	1	1	1304	13
Cizzah	13384	20	3	1	1	897	36
Kattakorgan	11551	34	2	1	1	830	116
Pencikent	5105	8	3	2	-	418	-
Toplam şehirler	187825	226	72	7	19	5892	2326
Eyaletler							
Semerkant	276192	825	4	2	-	6955	-
Cizzah	242256	319	1	2	1	3037	39
Hokant	166095	175	16	-	11	1148	767
Kattakorgen	117025	497	1	1	1	2664	80
Toplam eyaletlerde	801568	1816	22	5	4	13804	886
Semerkant vilayetinde							
Toplam	989393	2042	94	13	23	19696	3212

Şair ve edib Abay (İbrahim Kunanbayoğlu), Şeyh Ahmet Mahdum, Abdülhamit Süleyman Çolpan, Ahmet Baytursun, Abdurrauf Fıtrat gibi aydınlar Ceditizm'in Türkistan'da önde gelen diğer isimlerinden bazılarıdır. Ceditçi aydınlar yeni usül mektepleri Türkistan'da yaygınlaştırabilmek ve diğer siyasi ve sosyal fikirlerini halka anlatabilmek için gazete ve dergileri de kullanmışlardır.

1905 yılına kadar Türkistan Türklerine gazete çıkarmaya müsaade edilmemiş ve bütün ülkede, yalnız Umumi Valiliğin emirname ve tebliğlerini yayınlayan "Türkistan Vilayeti Gazetesi" vardı. 1905 yılından itibaren Ceditçilerin çıkardığı gazete ve dergiler şunlardır:

İlk olarak 1905 yılı sonunda çıkan "Orta Asya'nın Ömürgüzarlığı" isimindeki gazetedir. Gazete uzun ömürlü olmadı ve Çar hükümeti tarafından yasaklandı. Daha

sonra ise Tarakkiy, Hurşid, Şuhrat, Asiya, Buhara-i Şerif, Semerkand, Ayna, Sada-i Türkistan, Sada-i Fergana gazeteleridir. Dergiler ise; Al-ıslah, Al-izah, Turan, Şura-i İslâm, Kengeş dergileridir. ⁴¹

Gazete ve dergiler dışında Buhara'da, Ahmed can Mahdum, Sadreddin Ayni, Osman Hocaoğlu, Abdulvahid Rafi Mahdum, Abdülkadir Mahdum tarafından Terbiye-i Etfal (Çocukların Eğitimi) adlı gizli bir cedidi cemiyet kuruldu. Cemiyetin amacı emperyalizm ve cehalet ile mücadele, Türkiye ve Avrupa'ya öğrenci göndermekti. İstanbul'a gönderilecek öğrencilerin idaresi için derneğin İstanbul'a bir şubesi açılmıştır. ⁴²

1911 yılında 15 ve 1912 yılında da 30 öğrenci İstanbul ve Almanya'ya gönderilir. ⁴³ Yine bu yıllarda Buhara'da “Marifet” ve “Bereket” adlı iki kitabevi kurulmuştu. Ancak 1913–1914 yıllarında Buhara Emiri, Fitrat ve Ata Hoca yönetimindeki Usûl-i Cedid okullarını ve adı geçen iki kitabevini kapattırdı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Buhara'da Cedidçiler, Emir'in uyguladığı baskı sistemini ve Emirlikteki muhafazakârlığı tenkit ederek, Buhara Emiri ile mücadeleye başlamışlardır. ⁴⁴

Modern okulların açılması ve var olan okulların ıslah edilmesini savunan bir akım olan Cedidizm zamanla bunların yanında siyasal ve sosyal fikirle ortaya koyan bir hareket olmuştur. Usûl-i Cedid okullarında eğitim gören Türkistanlı gençler ileride Türkistan milli mücadelesinde önemli işler yapacaklardır. Cedidçiler özellikle 1917 yılındaki Bolşevik İhtilâline, Türkistan'ın istiklâli adına oldukça ümitliyidiler, hatta bir kısmı ihtilâl sırasında Bolşevikler safında yer almıştı. Ancak iktidarı ele geçiren Bolşevikler zamanla Türkistan'da ki milli kadroların tavsiyesine gitmiş ve binlerce Cedidçi Türk aydını öldürmüşlerdir.

Öldürülenler arasında Sultan Galiev, Ekmel İkrâm, Münevver Kari, Abdülhamid Çolpan, Abdurrauf Fitrat, Bekir Çobanzade gibi Cedidciliğin en değerli

⁴¹ Çağatay Koçar, Türkistan'la İlgili Makaleler, s. 216–224.

⁴² Ali Bademci, a. g. e, s. 139.

⁴³ Timur Kocaoğlu, ” Türkistanlı Göçmenlerin Siyasi faaliyetleri Tarihine Bir Bakış” Dr. Baymirza Hayit Armağanı, s. 159.

⁴⁴ Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 148.

temsilcileri vardı. Rusya Türklerinin tarihine “büyük ziyalılar (aydınlar) kırımını olarak geçen bu katliamda sadece Azerbaycan'da 20. 000 aydın öldürülmüş veya sürülmüştür. Bu katliam sırasında Stalin, Gaspıralı İsmail Bey'in Bahçesaray'daki mezarını tahrip ettirip üzerinde blok apartmanlar yaptırarak Cedidçiliğin bütün izlerini silmek istemiş, Cedidcilerin eserlerinin kütüphanelerde bulundurulmaları yasaklanmıştır. ⁴⁵ Sovyet yazarlarda Cedidcilik akımını Pan Türkizm ve Panislavizm hareketi diye tenkit etmişlerdir. “Pravda Vostoka” gazetesinin 30 Ocak 1954 tarihli sayısında Cedidizm için, “Bu akım Orta Asya halkının baş düşmanı idi ve Türkiye, Amerika ve İngiltere'nin emperyalist gayelerine hizmet etmiş idi”, denilmektedir. ⁴⁶

Sonuçta Sovyetlerin kırımına ve daha sonrada karalamalarına uğrayan Cedidizm, önce Çarlık Rusya'sına daha sonra eski düzeni savunan yerli bir takım gruplara ve Bolşeviklere karşı mücadele etmek zorunda kalmış, amaçları sadece Rusya Türklerinin ilerlemesi ve Rus esaretinden kurtulması olan milli bir harekettir.

4. 1905 İhtilâli ve Rusya Türkleri

Çar II. Nikola, ilân ettiği fermanla anayasayı ve Duma'nın açılmasını kabul etmişti, aynı zamanda bu ferman Rusların yanı sıra Rus olmayan milletlerde toplantı, matbuat vs. özgürlükleri veriyordu. Bu nedenle Çar'ın fermanı diğer milletler ve Ruslarda olduğu gibi Türkler arasında da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Rusya Türkleri her biri kendi bölgelerinde siyasi teşkilatlanmalar meydana getirmişler, çeşitli kongreler düzenlemişlerdir. 1905 ihtilalinin Rusya Türkleri açısından bir başka olumlu tarafı da Türkçe gazete ve dergi yayınlamaya başlanmasıdır. 1905'e kadar Rusya Türklerinin uzun ömürlü olan tek gazetesi Tercüman'dı.

İhtilâlin başlangıç yılı olan 1905 senesinde çıkan ilk Türkçe gazete, Bakûlu “Hayat” gazetesidir. Ahmet Ağaoğlu ve Ali Hüseyinzâde tarafından çıkarılmıştır. 1905 senesinde çıkmaya başlayan ikinci Türkçe gazete “Nur” gazetesidir. Bu gazeteler dışında Kazan'da “Kazan Muhbiri”, Birinci nüshası Petersburg'da yayımlanan “Ülfet”, Ahmet Ağaoğlu tarafından Bakû'de çıkarılmaya başlanan

⁴⁵ Taha Akyol, “Cedidcilik”, TDV, İslâm Ansiklopedisi, C. VII, s. 213.

⁴⁶ Çağatay Koçar, a. g. e, s. 226.

“İrşad” 1906 yılında ise 14 tane Türkçe siyasi gazete çıkmaya başlamıştı. 1907 yılında yeni yeni siyasi Türkçe gazeteler çıkmaya devam ediyordu. Bu yıl içinde çıkan Türkçe siyasi gazetelerin sayısı 12’dir.⁴⁷

Rusya Türkleri matbuat faaliyetleri dışında siyasi faaliyetlere de başlamıştı. Rusya Müslümanlarının I. Kongresi, 15 Ağustos 1905’de Nijni-Novgorod’da resmi izin alınmadığı için illegal olarak Oka Nehri üzerinde çalışan bir gemide gerçekleştirilmiştir. Kongreye İsmail Gaspıralı, Ali Merdan Topçubaşı, Abdürreşid İbrahim, Musa Carullah Bigi, Fatih Kerimi, Yusuf Akçura gibi Rusya Türklerinin önde gelen isimleri katılmıştır.⁴⁸

“Gustav Struve” vapurunda yapılan, Rusya Türklerinin bu tarihi kongresinde, kongre başkanlığına oy birliği ile İsmail Gaspıralı seçilmiştir. Kongrede dört maddeden ibaret bir karar, görüşülerek kabul edildi.

Nijini Novgorod’da Oka Nehri üzerinde “Gutsa Struve” vapurunda memleketin her tarafından, Müslümanların tüm tabakalarından toplanmış bir cemaat, devletin bugün içinde bulunduğu hal dolayısıyla oluşmuş meseleleri ve bugünkü ahvâl noktasında kendi ihtiyaç ve işlerine ait bütün meseleleri müzakere edip, ittifak ile aşağıdaki kararı kabul etmiştir:

1. Bugünkü yaşam dolayısıyla doğmuş siyasi ve sosyal işlerin hallinde umum Rusya Müslümanlarının birleşmesi zaruridir.

2. İşbu maksatların fiiliyata geçirilmesi yolunda Rusya Müslümanları Rusların terakkiperverleri ile hemfikir olup, halkın ihtiyariyle seçilmiş olan vekilleri devlet idaresi ve kanunların vazedilmesi işlerinde, onların iştiraklerinde dayandırılmış “nizam hukuku”nu tesis etmek yolunda iş görürler.

3. Rusya Müslümanları tüm haklarda Ruslarla eşit kılınmaz ise 2. madde de beyan edilmiş maksatlara ulaşmak hiçbir vakit mümkün olmaz. Buna kanaat hâsıl edip, siyasi, içtimai, dini hakların her birinde Ruslarla her cihetten müsavi olmak ve bugünkü yasalarda hükümet memurlarının kararname ve uygulama biçimlerinde

⁴⁷ Abdullah Battal Taymas, Kazan Türkleri, s. 170–171.

⁴⁸ Necip Hablmitoğlu, “Rusya Türklerinin Milli Şûrası”, **Kırım**, S. 16, 1996, s. 8.

Rusya Müslümanlarına yapılmış tahditler ve kısıtlama istisnaları refetmek için Rusya Müslümanları meşru yollar ve çareler elbette içtihat edeceklerdir.

4. Rusya Müslümanları tüm içtihatlarını devletin bugünkü ve istikbâlde olabilecek ihtiyaçlarına göre tevcih ederler. Devlet durumlarının gereksinimlerinde vaki olabilecek yeni nizamlara, yeni hayata Müslümanları hazırlamak amacı ile Müslümanları her cihetten terbiye vazifelerine itina ederler. Buna göre her yerde ihtiyaca göre her nevi mektep tesis edip, kitaplar, gazeteler, mecmualar, kütüphane ve kiraathaneler halktan toplanan iane ile günümüz hayatının ilmi meblağlarını halk arasında yaymak vazifelerinde içtihad ederler.

5. Yukarıdaki dört maddede gösterilmiş maksatlara erişmek yollarını kolaylaştırmak için her yerde Rusya Müslümanlarının münavebeli kurultayları ianesi ile idare edilecek mahalli meclisler teşkil kılınır.⁴⁹

O günün zor şartları altında gerçekleştirilen Kongre, Rusya Müslümanlarının siyasi tecrübe kazanları açısından oldukça önemlidir. Özellikle birinci maddede Rusya Müslümanlarının siyasi ve sosyal konularının halledilmesi için birleşmeye çağrılması da, Rusya Müslümanlarının birlik ve beraberliği için önemli bir karardır.

Kongre de bu kararların dışında, Rusya Müslümanlarının bir “İttifak” kurmaları esası kabul edildi. “İttifak”ın siyasal bir parti olup olmayacağı açıklanmamakla birlikte, Rusya Türklerinin 16 şubeye taksim kılınmasının ve “İttifak”ın geçici merkezinin Bakü şehrin de olmasının ve her şubenin merkezden gelecek talimata uygun iş görmesinin benimsenmesi kararlaştırıldı.⁵⁰

Rusya Müslümanlarının 16 bölgesi:

1. Kafkasya b. : Merkezi Bakü
2. Kırım b. : Merkezi simferepol (Akmescit)
3. Petersburg - Moskova b. : Merkezi Petersburg
4. Litvanya b. : Merkezi Minsk
5. Aşağı Volga (Astırhan) b. : Merkezi Astırhan
6. Yukarı Volga b. : Merkezi Kazan

⁴⁹ Necip Hablemitoğlu, Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri (1905–1917), s. 54–55.

⁵⁰ Necip Hablemitoğlu, a. g. m, s. 8.

7. Ufa b. : Merkezi Ufa
8. Orenburg b. : Merkezi Orenburg
9. Sibir b. : Merkezi İrkutsk
10. Türkistan b. : Merkezi Taşkent
11. Dala (Bozkır-Kazakistan) b. : Merkezi Uralsk (Çayık)
12. Omsk b. : Merkezi Omsk
13. Semipalat b. : Merkezi Semipalatinsk
14. Yedi Su b. : Merkezi Alma Ata
15. Akmolla b. : Merkezi Petropavlosk (Kızılyar)
16. Zakapsi (Hazar – ötesi) b. : Merkezi Aşkabat. ⁵¹

Rusya Türklerinin resmi olmayan ikinci kongresi 12–23 Ocak 1906'da Petersburg'da yapılmıştır. Kongre'de resmen Rusya Müslümanları Birliği kurulmuştur. * (İsmi Rusya Müslümanlarının ittifakı veya ittifak olarak). İttifakın kurucuları ve üyeleri herhangi bir örgütün veya bölgelerin temsilcilerinin kudretinde bir iş görmemekte fakat sadece nüfuzlu şahsiyetlerdi. İttifakın sosyal ve ekonomik programı Rus Kadet'lerinkine çok yakındı. ⁵²

Kongre'de alınan önemli kararların yanı sıra “İttifak”ın Nizamnamesi kabul edilmiştir. Türk – Tatar talebeleri adına konuşan Fatih Emirhan Rusya Müslümanları arasında ilim ve maarif, basın-yayın, mektep, medrese ıslahatı meselelerinin müzakeresi gerektiğini söyledi. Burhan-ı Terakki gazetesinin Muhabiri Mustafa Lütfü Şirvani dini idarelerin ıslahı meselesi hakkında konuştu. 5 saat süren toplantıda bütün meselelerin üçüncü toplandı da incelenmesine karar verildi. ⁵³ Toplantının kararları bir dilekçe ile hükümete bildirildi:

⁵¹ Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 107, dipnot no. 39

* Baymirza Hayit'e göre Bütün Rusya Müslümanları Birliği ikinci Kongrede değil, üçüncü kongrede kurulmuştur. Bkz. Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, Ankara, 1995, s. 200.

⁵² Serge A. Zenkovks, Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık, s. 65.

⁵³ Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 108.

KARAR

II. Bütün Rusya Müslümanları (Petersburg) Kongresi Rusya'nın çeşitli şehir ve bölgelerinde yaşayan Müslümanlar 15–23 Ocak tarihleri arasındaki toplantılarında aşağıdaki kararları aldılar:

Geçen yıl ilân edilen imparator hazretlerinin 17 Ekim beyannamesi ve 12 Aralık tarihli fermanına binaen Müslümanlar, Rusya İmparatorluğunun başşehirinde, imparator hazretlerini, yüce hükümetin, Rus toplumu ve basınının önünde Müslümanların dini ihtiyaçlarını tespit ile ilgili meseleleri halletme ve Devlet Duması seçimleri hakkında fikirleri açıklamaya karar vermiştir. Rusya'nın çeşitli sosyal grupları, hükümetten izin alarak yaptıkları kendi kongrelerinde kendi fikirlerini bildirdiler. Fakat biz, kanuni hakkımıza dayanarak diğer vatandaşlar gibi, kongre yapmak için hükümete müracaat ettikse de ricamız bugüne kadar neticesiz kaldı. Hükümetin bu haksız davranışı karşısında biz Müslümanlar 13–22 tarihlerinde düzenlenen Mecliste (toplantıda) bir nizamname (tüzük) hazırladık. Buna göre, Devlet Duma'sı seçimlerine çok az bir zaman kaldığından bütün Rusya Müslümanları “Kontitüsyon Demokrat Partisi” (Meşrutiyetçi Demokrasi Kadet Partisi) ile işbirliği yaparak, bu parti çevresinde seçimlere katılacaktır. Bunun dışında Rusya Müslümanları Duma seçimlerine kendi nüfusları nispetinde üyenin seçilmesinin sağlanması gerektiğine dair kararlarını gerçekleştirmek için imkân verilmesini talep etmektedir.⁵⁴

Rusya Müslümanları II. Kongresi sonunda Nijni-Novgorod'da III. Rusya Müslümanları Kongresi'nin yapılmasına karar verilmişti. İlk iki kongreden farklı resmi izin alınarak 16–21 Ağustos 1906'da Nijni-Novgorod panayırında Rusya Müslümanları III. Kongresi yapıldı. Kongrenin resmi izin alınarak yapılması diğer kongrelere nazaran katılımın daha fazla olmasını sağladı.

İlk kez gazetelerin muhabirleri de kongreyi izlemek için gelmişlerdi. “Vatan Hadimi”, “İrşad”, “Nur”, “Tan Yıldızı”, “Vakit”, “Ülfet”, “Beyanü'l-Hak”, “Tercüman”, “Yıldız”, “Hayat”, “Azat Halk” gibi Türkçe gazete ve mecmualar temsil edildiği gibi, Rusça: “Reç”, “Bakü”, “Put”, “Orenburgski kray”, “Volgar”,

⁵⁴ Yusuf Ekinci, Gaspıralı İsmail, s. 94.

“Nijegorodski Listok” gazeteleri muhabirleri de gelmişlerdi. ⁵⁵ Kongre’de İttifak’ın siyasi partiye dönüşmesi tezi benimsenmişti. İttifak programı ikinci kez yeterli bulunmuştur. Ayrıca ittifak’ın yayın organı olmak üzere biri Türkçe, diğeri Rusça iki gazete çıkarılması (Petersburg’da) kararlaştırılmıştır. ⁵⁶ Partinin programı on kısımdan ve altı bölüm olarak yetmiş iki maddeden ibaretti. Kadetlerin programına çok yakındı. Partinin programı:

Kısım I (Madde 1–2); Rusya Müslümanlarının dini, kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi şartlarının düzeltilmesi gayesiyle kongrenin bir Müslüman partisi kurma kararını bildiriyordu.

Kısım II (Madde 3–16); Rusya'daki bütün halklara ve bilhassa Müslümanlar için eşit hakkın tanınmasını istiyordu. Hukuki, sosyal ve kültürel bütün ayrılıklar ve sınırlamalar kaldırılmalıdır. Müslümanların Rus İmparatorluğu’nun Hıristiyan tebaa’ları gibi aynı meslek şubelerinde ve sivil ve askeri ödevlerde çalışmaları isteniyordu. (Madde 10), 1905 ve 1906’nın tezahüratında garantileniş hürriyetlerin genişletilmesi ve korunmasının lüzumu bildiriliyordu.

Kısım III (Madde 17–24); İmparatorluğun idaresinin anayasal konuları ve iskeletini gösteriyordu.

Kısım IV (Madde 25–27); Ortodoks inançla ve bütün inanışların ve organize dinlerin tamamen eşit olduklarını gösteriyordu.

Kısım V (Madde 28–34); Mahalli Muhtar hükümetin ayrıntıları idi ve 30. madde bilhassa ilgi çekici idi ki bunda bütün mahalli örgütler, polis ve iç emniyet dahil, idarenin lokal, demokratik usulle seçilen organlarına bırakılıyordu. Bununla beraber milli toprak bütünlüğü bir otonomi istenmiyor ve Kadetler gibi ittifak mahalli halkın ihtiyacını tatmin için uygun bir teşekkül olan Zenstvos’un (Vilayet Meclisi) – hakları önemli ölçüde genişletilerek– olmasını da ilân ediyordu.

⁵⁵ Akdes Nimet Kurat, “Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri”, **DTCF Dergisi**, C. XXIV, S. 3–4, 1966, s. 139.

⁵⁶ Necip Hablmitoğlu, a. g. m, s. 8.

Kısım VI (Madde 35–45); Kadetlerin bildirdiği adaletin tekrar örgütlenmesini, olağanüstü mahkemenin ve 1905–1906 da hükümet tarafından kurulan mahkemelerin ilgası ve adli idare ile icrai idarenin tamamen ayrılması bildiriliyordu.

Kısım VII (Madde 46–53); Eğitimin reorganize edilmesine tamamen ayrılmıştı. Madde 46 ana dilinden ilk eğitim yapılması lüzumunu mecburi kılınmasını gösteriyordu. 47. madde ilk eğitim için mahalli otonom idareye sorumluluğun yüklenmesine ait şartların hazırlanmasını ve cemaatlerde başlıca? dille eğitimin yapılmasını ve okullarda “milli alfabenin” kullanılması için ödevlendiriliyordu.

Kısım VIII, IX (Madde 54–72); Kaderler için olan tarım, ekonomik ve işçi problemlerinin genel çizgileriyle tatbikinin denenmesini gösteriyordu. Tarım sorumlusu olarak program çiftlik sahiplerinin arazilerini köylülere satmak mecburiyetini koymaktadır. Sekiz saat günlük çalışma, işçi birliklerinin kurulması hakkı, işçi teftişinin ve işte çalışan memurların uzlaştırma mahkemelerinin yapılması bu program kapsamının en önemli tarafı idi.⁵⁷

Rusya Müslümanlarının III. Kongresi I. ve II. Kongrelere göre ele alınan konular ve katılıma sayısı bakımından daha başarılıdır. Program itibariyle Rus Meşrutiyetçi – Demokrat (Kadet) Partisinin esasları benimsenmişti. Bolşevik yazarlar, Alimcan İbrahimov, Arşaruni, H. Gabidullin o zamanki zihniyetin hâkim baskısı ile kongreyi küçümsedi ve kongrenin halkı temsil etmediğini göstermek istemişlerdir.⁵⁸

Ancak her şeye rağmen kongre o günün şartlarında Rusya Müslümanlarının önde gelen isimlerinin katıldığı, onların en önemli sorunlarının görüşüldüğü ve önemli kararların alındığı bir kongredir.

Rusya Müslümanları İttifakı ismiyle kurulan parti, Rus gelişim tablosu üzerinde liberal ve demokratik bir yer işgâl ediyordu. Parti yöneticileri “Duma”ya yasal yönden girebileceklerini hayâli içindeydiler. En azından isteklerine olumlu cevaplar alabileceklerdi. İlk Duma’nın 25, ikincisinin 35 Müslüman milletvekili çok silik bir rol oynadı. Kendilerini hiç dinletemediler. Güvendikleri Rus Liberalleri dahi

57 Serge, A. Zenkovsk, a. g. e, s. 74-75.

58 Akdes Nimet Kurat, a. g. m, s. 146.

en masum isteklerini dikkate almıyorlardı. Üçüncü Duma'da 10, dördüncüsünde ise sadece 7 milletvekili vardı. “Duma bozgunu” Rusya Müslümanlarını perişan etmişti. “Rusya Müslümanlarının İttifakı” partisi bu yüzden hızla çöktü, eridi 1908'de merkez komitesi kendi isteğiyle lağvedildi, üyelerinin sayısı her gün azalıyordu. Yöneticiler dahi ayrılmıştı. 1914'te partinin hayatı sona erdi.⁵⁹

Rusya Müslümanları IV. Kongresi 1914 Haziranında Petersburg'da yapıldı. Kongre eskileri gibi kalabalık olmamakla birlikte yine de birçok önemli şahsiyet katıldılar. Bu kongrede de ruhani ve dini problemler esas konuyu teşkil etti. Ufa'lı Mebus Benyamin Ahtemov, Müslüman Ruhanilerinin durumuna ait Rusya'da yürürlükte olan esas kanunlar hakkında bir tebliğ sundu. Sadri Maksudi, Mektepler ve Müslüman ruhanilerinin durumunu anlattı. General S. Yenikcev (Mırza) Türkistan'da, müslüman ruhani idaresinin kurulması lüzumunu ileri sürdü. Bu şekilde kongre adeta dini bir toplantı mahiyetini aldı.⁶⁰

Siyasi konulardan ziyade dini meselelerin görüşüldüğü IV. Rusya Müslümanları Kongresinden Rusya Müslümanları adına faydalı bir netice çıkmadı. Kongrede alınan kararlardan hiçbirisi Duma'nın gündemine alınmamış ya da ilgili Rus Devlet birimlerinde görüşülmemiştir.

5. Birinci Dünya Savaşı ve Rusya

Rusya'nın “Antant”'a katılmasını müteakip, “Üçlü İttifak Devletleri” (Almanya, Avusturya, Macaristan, İtalya) ile harbin çıkması ihtimali iyice kuvvetlenmişti. Avrupa Devletleri arasındaki ihtilafın temel nedenini İngiliz – Alman rekabeti teşkil ediyordu. Rusya'nın da bu ihtilafın büyümesinde önemli rolü olmuştur. Bunlardan en mühimi: Rusya'nın İstanbul'u ve Çanakkale Boğazını ele geçirmek ve bu suretle, daha Büyük Petro zamanında başlanan “tarihi emeli” gerçekleştirmektir. Almanya'nın Türkiye'de nüfuz ve üstünlük kazanması “İstanbul yolunun Berlin'den geçtiği kanaatini ve Rusya'nın ananevi siyasetinin gerçekleşmesi için öncelikle Kayzer

59 A. Benningsen, Lemerciler C. Quelquejay, Step'de Ezan Sesleri, s. 81–82.

60 A. Nimet Kurat, a. g. m, s. 154-155.

Wilhelm Almanya'sının ezilmesi gerektiğine hükmedilmişti. ⁶¹ Rusya'nın ikinci büyük emeli ise; Slavların himayecisi olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Slav milletlerini korumak, bilhassa Bosna ve Hersek'in Sırbistan'a verilmesi suretiyle büyük Yugoslavya (Güney Slav Devleti) kurmak plânı da mevcuttu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Çekler de siyasi haklar bakımından Macarlar derecesine çıkarılarak bir Avusturya-Macar-Çek İmparatorluğu kurulacaktı. Bu planlar gerçekleştiği takdirde bütün Slavların Rus hegemonyası altına girecekleri ve Danilevski, Hamyakov ve Dostoyevski vb. Panislavistlerin hülyalarının gerçekleşeceği düşünülüyordu. ⁶²

1904–1905 Japonya hezimetini ve 1905 İhtilâlinde sonra Fransız kredileri sayesinde kendini toparlamayı başaran Rusya, bu emellerini gerçekleştirebilmek için silahlanma işine hız verdi. Rus muhafazakârları, Nasyonalistleri ve Liberal-Demokratları (Kadetler), Profesör Milükov başta olmak üzere, hükümetin bu husustaki programını desteklediler. 1907–1913 yıllarında silahlanmak için 4 milyar ruble gibi çok büyük bir para harcadı. 1914 yılı ordunun teçhizat masrafı 975 milyon ruble tuttu. Aynı zamanda Rus donanmasının da güçlendirilmesinde büyük masraflar yapılmış, ancak 1914'te savaş başladığında yeni gemilerden hiçbirinin inşaatı bitmemişti. ⁶³

Beklenen savaş, Avusturya veliahdının bir Sırp milliyetçisi öğrenci tarafından Saray Bosna'da öldürülmesiyle çıktı. Bir tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan (İtalya sonradan İtilâf Devletleri tarafına geçti) ve sonradan katılan Osmanlı İmparatorluğu, diğer tarafta ise Rusya, İngiltere ve Fransa vardı.

Savaşın başlaması Rusya'da büyük bir heyecana neden oldu. O sırada ülkede başlamış olan grevler durmuş ve bütün Rusya'da savaşın kazanılması ve herkesin hükümete yardım etmesi yönünde gösteriler yapılmıştı. Ancak bu durum uzun sürmedi ve savaşın kötü gidişatı Rusya'da meydana gelen iyimser havayı bir anda dağıtmıştı.

⁶¹ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, s. 411.

⁶² Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 215.

⁶³ Kurat, a. g. e, s. 411–412.

Rusya'da 14 milyon kişi silâh altına alınmıştı. Bunları giydirmek, beslemek ve silahlandırmak için önemli miktarda paraya ihtiyaç vardı. Köylülerin ve işçilerin en verimli yaştakileri askere alınmıştı; bunun sonunda tarımsal üretimde ve fabrika imalatında önemli düşüş oldu. Ordunun ihtiyaçları için hükümet İngiltere ve Fransa'dan büyük miktarlarda borç para aldı. Fakat bunlara rağmen ordunun ihtiyaçları karşılanamamış, talim esnasında ağaç tüfekler kullanılmış, cephede bile tüfek ve kurşun her askere verilmemekte idi. 1917 yılına girerken, büyük şehirlerde yiyecek sıkıntısı başlamış, birçok fabrika kapanmıştı. Bu genel sıkıntı içinde bazı zümreler, harp zenginleri, karaborsacılar lüks hayat sürmekte idiler. Asker kaçaklarının sayısı da her geçen gün artıyordu.⁶⁴

Bolşevikler'de cephenin dağılmasını, Rusların Almanlarla karşı yapmış oldukları taarruzların başarısız olmasını ve “emperyalist harp”in bir iç harbe dönmesini istiyorlardı; bu amaçla çeşitli yerlerde hükümete karşı ayaklanmalar ve baltalama hareketleri tertip ediyorlardı.⁶⁵

6. 1916 Türkistan Milli Ayaklanması

Ruslar I. Dünya Savaşı'nın kendilerine getirdiği ağır maddi yükleri hafifletmek için Türkistan'a karşı sömürüyü ve siyasi baskılarını artırdı. Ruslar kendi menfaatleri için savaş yıllarında Türkistan'da pamuk ekimini mecbur etti, bunun sonucunda Türkistan'da tahıl yetişmedi ve halk zor durumda kaldı. Bu yetmezmiş gibi, vergileri de tahammül edilemeyecek derecede artırdı. Savaş yıllarında meydana gelen bu olaylar Türkistan halkının Ruslara karşı olan kin ve nefretini bir kat daha artırdı. Bunun yanında savaş sırasında Rus ordusunun ağır kayıplara uğradığını gören Çar, cephelere yeniden takviye gönderirdiyse de başarılı olunamamış ve cephe gerisindeki işlerde durma noktasına gelmişti. Çar hükümeti son çare olarak sömürge ülkelerden cephe gerisindeki işleri yapmaları için işçi toplamaya çalıştı ve bu amaçla ferman ilân etti. İlân edilen fermana göre, savaş devamında Rus olmayan ahaliden 19 ile 43

⁶⁴ A. Nimet Kurat, Rusya Tarihi, s. 423–424.

⁶⁵ Abdullah Battal Taymas, Rus İhtilâlinde Hatıralar, s. 72.

yaş arasındaki bütün erkeklerin her türlü hizmet işleri için mecburi seferber edilmesi bildirildi. ⁶⁶

O güne kadar askerlikten muaf tutulan Türkistanlıların, askeri işçi olarak cepheye sevk edilme kararı (8 Temmuz 1916) ile Rus hükümeti; Türkistan Genel Valiliğinden 250. 000 Bozkır Genel Valiliğinden de 234. 055 Türkistanlıyı kullanma niyetinde idi. Türkistan halk çabuk tepki gösterdi. Fakat Ruslar göstericilere ateş açması üzerine ayaklanma kaçınılmaz oldu. Böylece 1916 Temmuzunda ayaklanma başladı. ⁶⁷

Ancak bu milli ayaklanma teşkilatsız ve lidersiz başlamıştı. Lidersiz ve üstelik silahsız bir şekilde isyana katılanlar çok geçmeden Rus topları ve makineli tüfekleri karşısında erimeye başladılar. Ruslar o kadar gaddarca davrandılar ki; ayaklanmaya katılanların hepsi öldürüldükleri gibi, mal ve arazilerini de müsadere ediyorlardı. Buna rağmen ayaklanma 6 aydan fazla sürdü. 1917 başlarında ayaklanma bastırıldığı zaman 673. 000 Türk hayatını kaybetmiş, 168. 000 Türk Sibiryaya sürülmüş ve 300. 000'e yakın Türk de Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. ⁶⁸ Komünist büyüklerinden G. Safarov bu sırada yapılan Rus mezalimini şöyle tasvir ediyor: "... Bu ülkede masallardaki gibi zenginleşmiş Rus göçmenleri yerli fakir halkın toprak, parasını ve ev barkını ellerinden alıyorlardı. Burada gerçek Rus alçaklığının sınırı yoktu... 1916 yılında siper ve ağır cephe hizmetleri için seferberlik ilân edildi. Halkın hiddet ve kini son haddini bulmuştu, balta, kazma, kürek ve sopa ile isyan ettiler. İsyanın bastırılması korkunç ve pek vahşiyane oldu... Cizzak kazasındaki birçok köyler yerle bir edildi, hesapsız kadın, çoluk-çocuk ihtiyar öldürüldü, mal ve mülkleri Rus askerlerine verildi. ”⁶⁹

Ayaklanma esnasında göstermiş oldukları sadakatten dolayı Rus göçmenlerine, Cizzak Sancağında 2000, Yedisu bölgesinde 2. 510. 000 hektar arazi hediye edilmiştir. İhtilâl sonrası memleket bir enkaz yığını manzarası almış, ayaklanma tam hasat zamanı başlamış olduğundan kıtlık baş göstermiştir. Ruslar, Rus hâkimiyetine

⁶⁶ Çağatay Koçar, "Türkistan Milli Ayaklanmasının 70. Yılı", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi (Dün/Bugün/Yarın)** S. 19, Eylül 1986, s. 34.

⁶⁷ Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, s. 207.

⁶⁸ Mehmet Saray, a. g. e, s. 287.

⁶⁹ Abdülkadir İnan, "Türkistan'da 1916 Yılındaki Ayaklanma", **TK**, S. 12, 1963, s. 26.

hürmet ve riayet anlamında her yerlinin bir Rus subayını gördüğünde durması ve diz çökerek selamlaması için emir çıkardılar. Ayaklanmanın sonucu üzerine Rusya'nın sosyal İhtilâlcilerinin önderi Kerenskiy, 13 Aralık 1916'da Duma'da, Rus Hükümetini şu şekilde suçladı:

“Mevcut Savaş cephelerine bir de, yeni bir Türkistan Cephesi ilave edildi... Beyler, Türkistan, Kırgız (=Kazak) ve Bozkır bölgeleri, Tula ve Tambvskiy eyaletleri değildir. Bunlara İngiliz ve Fransızların, müstemlekelerine bakmaya alıştıkları gözle bakmak gerekir.”⁷⁰

Sovyet tarihçileri ayaklanmayı 1920 yılına kadar milli bir hareket, anti-empyralist mahiyette diye yazdılar. 1950 den sonra ise gayesi bağımsızlık olan ayaklanmayı ilerici bir hareket olduğunu fakat bölücü ve Ruslara karşı olduğu için reaksiyoner bir hareket diye yazdılar. Bazı Rus tarihçileri de Türkistan halkı ayaklanmaya hazır değildi, onlara İngiltere ve Türkiye yardım etti, diyen hiçbir dayanağı olmayan iddiaları ortaya attılar.⁷¹ Sonuçta Rusların silahla bastırabildiği ayaklanma Rus tarihinde ilk defa olan bir şey değildir ama aynı zamanda son da olmayacaktı. Türkistan Türklerinin hürriyeti için vermiş olduğu mücadele, Rusya'da rejimin adı değişse de devam edecektir

7. İkinci Rus İhtilali 27 Şubat (12 Mart) 1917

Savaşın başlamasıyla tam bir kaynaşma içinde bulunan Rusya'da, Duma'nın açılması fikir akımlarının su üstüne çıkmasını kolaylaştırmış, lakin aynı zamanda da kaynaşma ve çatışmaları şiddetlendirmişti. Savaşta başarı elde edilemedi, Boğazların açılmaması ve Rusya'nın müttefiklerden yardım alamaması iç şartları günden güne gerginleştirdi, halkın gıda sıkıntısı da buna eklenince, 8 Mart 1917 de Petersburg, sokaklarında halk gösterilere başladı. İşçilerde işlerini bırakıp, greve başladılar ve gösterilere katıldılar. İki gün içinde bütün şehir ayaklandı ve hükümet kuvvetleriyle kanlı çarpışmalar oldu. 10 Mart'ta durum gerçek bir ihtilâl halini aldı.⁷²

⁷⁰ Baymirza Hayit, Türkistan Milli Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, s. 210-211.

⁷¹ Çağatay Koçar, a. g. m, s. 37-38.

⁷² Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 131.

26 (11 Mart) Şubat'ta Duma reisi, Çar'a halkın ricalarını dikkate almasını rica eden bir telgraf yollayınca, Çar, Duma'yı dağıttığını bildirdi. Duma üyeleri Çar'ın bu emrine uymadılar ve toplantıların yapıldığı Tavrida Sarayında kaldılar. Çar bunun üzerine Petrograd'a bir takım askeri alaylar yolladıysa da bunlardan çoğu ihtilalcilere katıldı. 27 Şubat (12 Mart) 1917'de Petrograd'da ihtilâlciler galip geldiler.⁷³

12 Mart'ta Petrograd'da kurulan İşçi ve Askerlerin Sovyeti, hükümetin görevlerini üzerine aldığını ilân etti. Petrograd Sovyeti, Cumhuriyet ilân edilmesini istiyordu. Sovyet yetkilileri ile Duma temsilcileri arasında yapılan iki günlük görüşmelerden sonra Liberal geçici bir hükümetin kurulmasına ve Çar'ın istifa etmesine karar verildi. Prens Lvov geçici hükümetin başkanı, İhtilâlcilerden Kerensky, Harbiye Bakanı oldu.⁷⁴

Çar II. Nikola, isyanı bastırmak için askerlere yaptığı müracaata karşı, bütün ordu kumandanlarından aldığı olumsuz cevap üzerine kendisinin tabiriyle “Bütün efradının ihanetini, alçaklığını, yalancılığını” görerek Pskov şehrinin istasyonunda özel vagonunda tahttan feragat vesikasını imzaladı.⁷⁵

300 yıllık Romanoflar sülalesinin hâkimiyetinin sona ermesi ve Çarlık Rejimi'nin devrilmesiyle birlikte Rusya'da tam manasıyla “bir hürriyet havası esmeye başladı. Hapishanelerdeki siyasi mahkûmlar serbest bırakılmış, artık herkes her zümre ve her millet istediği gibi hareket etmek hakkını kazanmış gibiydi. Gazeteler sansüre tâbi olmaksızın çıkmakta, polisten izin alınmadan gösteriler tertip edilmekte, hiçbir devlet makamına sorulmadan arzu edilen teşkilât kurulabilmekteydi. Yani tam manasıyla “Hürriyet Baharı” hüküm sürüyordu.⁷⁶

Geçici Hükümet göreve başlamış fakat Rusya'daki karışıklık devam ediyordu. Geçici hükümet göreve başladığında savaşa devam etme kararı almıştı. Ancak bir taraftan da Bolşeviklerin Geçici Hükümete karşı yoğun bir propaganda savaşı devam ediyordu. Bunun sonucunda Bolşeviklerin gücü gün geçtikçe artıyordu.

⁷³ Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 218–219.

⁷⁴ Fahir Armaoğlu, a. g. e, s. 131.

⁷⁵ Cafer Seyidahmet Kırımer, Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri, s. 53.

⁷⁶ Akdes Nimet Kurat, “1917 Şubat İhtilali ve Rusya Türkleri”, **Kazan**, S. 14, 1975, s. 2–3.

Kerensky'nin doğu cephesinde yapmak isteği taarruz başarısızla sonuçlanınca bir ayaklanma çıktı ve bunun üzerine Lvov çekildi ve Kerensky başbakan oldu.⁷⁷

Ayaklanmayı kolaylıkla bastıran Kerensky sıkı tedbirler aldı. Bolşeviklerin önde gelenleri tutuklandı. Ancak Lenin ve Zinoviye' bulunamadı. Petersburg'da birkaç gün gizlendikten sonra Lenin, trenle Finlandiya'ya kaçtı ve orada Bolşevik harekâtını idare etti. Bolşevikler, o dönemde Rus halkının büyük çoğunluğunun hoşuna gidecek; Bütün kuvvet ve salâhiyet Sovyetlere verilecektir, bütün topraklar köylülerindir. Fabrikalar amelenindir. Derhal barış yapılacaktır, şeklinde propaganda yapıyorlardı.⁷⁸

Nihayet Rusya'daki karışık durumdan faydalan Bolşevikler, Petersburg Şura'sına Troçki'nin teklifiyle "Askeri İnkılâp Komitesi" kurarak, 7 Kasım da Petersburg'daki asker Kronştad'dan gelen harp gemileriyle birleşerek isyana geçtiler ve başlarında hiçbir zabıt bulunmayan harbiye öğrencisiyle bir kadın alayı tarafından müdafaa edilen Kerensky hükümetini devirerek iktidarı ele geçirdiler.⁷⁹

Kerensky hükümetinin devrilmesinden sonra, birkaç gün içinde, başta Moskova olmak üzere, Rusya'nın belli başlı şehirlerinde devlet idaresi Bolşeviklerin eline geçti. Bunun ardından Rusya'nın her tarafında Sovyetler (Şuralar) sistemine dayanan "Komünist (Bolşevik) Partisi"nin tahakkümü altında bir rejim kurulmaya başlandı. Bu sistemin en yüksek organı, başında Lenin'in durduğu "Halk Komiserleri Sovyeti" idi (Sovnarkom).⁸⁰

8. Rusya Müslümanları Umumi Kongresi (1-11 Mayıs 1917)

Rusya'da Şubat ihtilâlinde sonra kurulan "Geçici Hükümet", toplantı, gösteri, yürüyüş gibi konularda geniş özgürlükler vermiştir. Bu durumdan yararlanmak isteyen Rusya Müslümanları hemen faaliyete başladılar.

⁷⁷ Fahri Armaoğlu, a. g. e, s. 132.

⁷⁸ Cafer Seyidahmet Kırımer, Rus İnkılâbı, s. 108.

⁷⁹ Kırımer, a. g. e, s. 110–111.

⁸⁰ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 325–326.

IV. Devlet Duma'sındaki Müslüman Fraksiyonu üyeleri ile kendilerine yardımcı olmak üzere Fraksiyon Bürosunda çalışan aydın Müslümanlar genel bir kongre düzenlenmesi amacıyla bir araya geldiler. Bu danışma toplantısında, Kafkasyalı Ahmet Salih(ov) başkanlığında 27 kişiden oluşan “Rusya Müslümanlarının Geçici Merkez Bürosu” kuruldu. Büro'nun “Rusya Müslümanları Kongresi'nin toplanması hakkındaki bildirisinde şöyle denilmiştir:

a) Müslüman siyasi teşekkülleri tarafından seçilen şahıslar,

b) Müslüman grubu üyeleri,

c) Geçici Merkez Bürosu üyeleri kongreye katılabilirler; siyasi teşekküllerin bulunmadığı yerlerden delegeler, Müslümanların kültür, eğitim ve diğer her türlü dernek ve teşekküller tarafından gösterilebilir...sloganımız şudur: Müslüman vatandaşlar teşkilatlanınız! . . .⁸¹

Rusya'nın her köşesinde, her kesimden 450 civarında delege davet edilmiş olmasına rağmen, talebin fazlalığı dolayısıyla bu delege sayısı iki misline çıkmış ve açılışta 980 delege olduğu tespit edilmişti. Kurultayın en ilginç yanından birini de delegelerin arasında hanımların, dönemine göre çok sayıda olmaları teşkil ediyordu. Üyelerinin 112'sinin kadın olması onların aynı zamanda iyi organize olduklarının bir göstergesidir.⁸²

Kur'an okunduktan sonra açılış konuşması din âlimi Musa Carullah Bigi yaptı. Daha sonra kongre tarafından Rusya Müslümanları şurasının üyeleri seçilmiştir:

⁸¹ Necip Hablemitoğlu, a. g. e, s. 91.

⁸² Nadir Devlet, 1917 Ekim İhtilali ve Türk Tatar Millet Meclisi, s. 87.

- 1- Ahmet Salehof (Moskova)
- 2- Farih Kerimof (Urenburg)
- 3- İbrahim Ahtemof (Ufa)
- 4- Zahit Şamil (Petrograd)
- 5- Musa Bigiyef (Petrograd)
- 6- İlyas Aklin (Kazan)
- 7- Mustafa Tuminef (Petropaul)
- 8- Şakir Muhammedyarof (Orski)
- 9- Sadri Maksudof (Kazan)
- 10- Ayaz İshakof (Moskova)

Yedek Üyeler: Sultanbek Mamliyef (Petrograd), Bünyamin Ahtemof (Ufa), Fuat Tuktarof (Kazan)⁸³

Başkanlık divanının hazırlayıp Kongre delegelerinin tartışmasına açtığı program şöyle idi:

1. Rusya Devletinin idare şekli
2. Medeni ve mahalli muhtariyet:
 - a- Dini ve mili işlerin geçici teşkilâtı, gelecekte daimi teşkilât esasları
 - b- Medeniyet ve eğitim faaliyetleri, bunları Müslümanlar arasında yaymanın yolları
 - c- Mahkeme işleri
3. Savaşta ilişkiler
4. İl kurultayı
5. Kadınlar meselesi
6. İşçiler meselesi
7. Toprak meselesi
8. Akraın (Kafkas, Türkistan, Kazakistan) meseleleri, Rusya'nın geçmişteki iskân (sömürge) siyaseti ve bunlarla ilgili sorunlar

⁸³ İhsan Ilgar, Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi, s. 502.

9. Askeri teşkilât meselesi
10. Siyasi teşkilât meselesi
11. İl Kurultayı'nın teşkilinde takip edilecek yollar
12. Savaşta zarar görenlere yardım yolları
13. Bütün Rusya Müslümanlarının Büyük Milli Meclisini seçmek⁸⁴

Bu program kongreye katılan üyeler tarafından kabul edildikten sonra, bu konuları inceleyecek şu komisyonlar kuruldu:

1. Rusya'nın gelecekteki idare şekli komisyonu
2. İşçiler komisyonu
3. Toprak-Su komisyonu
4. Kadın-Kız komisyonu
5. Kurucu Meclise seçim için hazırlık komisyonu
6. Savaş ve askeri teşkilât komisyonu
7. Dini ve medeni işler komisyonu
8. Maarif komisyonu
9. Mahalli idareler komisyonu⁸⁵

Kongrede görüşülen ve bir karara bağlanan en önemli konulardan biri devletin kuruluşu ve idare şekli idi. Bu konuda iki görüş hâkimdi. Delegelerin bir kısmı, ünitarizmi yani tek ve bölünmez bir Rusya fikrindeydiler. Bu görüşü savunanlara göre birleşik bir Rusya içerisinde kültürel bir otonomi talep ediyorlardı. Delegelerin diğer kısmı ise federalistlerdi. Federalistlere göre Rusya bir federasyon olmalı ve Rusya Müslümanlarına siyasi otonomi verilmeli idi.

Federalizmin savunucularından Azeri temsilci Mehmet Emin Resulzâde şunları söylemiştir: “Biz Azerbaycanlılar, Dağıstanlılar, Türkistanlılar, Kırgızlar gibi Türk kabileleri için içişlerini kendilerinin yönetebilecekleri muhtariyetler arzu ediyoruz.

⁸⁴ İhsan Ilgar, a. g. e, s. 103-104.

⁸⁵ Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 252.

Böyle olmakla beraber bütün Rusya Türk halklarının milli ve kültürel işlerinin koordinasyonu için Milli Şura vücuda getirilecektir. Tarihin suçu yüzünden topraklarından mahrum edilen İdil boyu ve Kırım Tatarları için milli ve kültürel muhtariyet kurulabilir. Fakat onlarda, diğer Türkler gibi Ortak Milli Şûra'ya gireceklerdir. Türk kabilelerinin, kendi ifadesini şunda bulacaktır: İlkokullarda ve halka mahsus edebi yayınlarda yerli lehçeler kullanılacaktır, ortaokullarda Türk dili öğrenilecektir, belki aynı zamanlarda bazı derslerde bu dilde verilecektir, Yüksekokullarda öğretim ortak Türk dilinde yapılacaktır. Müslüman halkların dini kültürel meselelerinin koordinasyonu için tek Dini Şûra kurulması imkân dâhilindedir”⁸⁶

Kongrede devlet şekli ile ilgili yapılan oylamada Mehmet Emin Resulzâde'nin federal düzen kurma sistemi 446 lehte ve 271 aleyhte oy ile kabul edilmiş ve böylece memleketin idare şekli konusunda kongrede şu karar alınmıştır:

1- Müslüman Milletlerin menfaatlerini gerçekleştirme için en uygun rejim milli ittifak ve toprak muhtariyetine dayanan ve belli toprakları mevcut olmayan milletlere milli-medeni muhtariyet temin eden halk cumhuriyeti'dir.

2- Rusya'da yaşayan Müslüman milletlerin bütün dini ve medeni işlerini usule göre yürütmek ve Müslümanların birlikte hareket etmelerini sağlamak için, kendileri ile ilgili kanunları çıkarma hakkına sahip Umum Rusya Müslümanlarının bir merkezi teşkilâtı kurulur. Bu teşkilât şekli üyeleri ve yapacak işleri, Müslüman vilayetlerinin vekillerinin ilk kurucu meclis toplantısında kararlaştırılacaktır.⁸⁷

Kongre'de ele alınan önemli konulardan bir diğeri ise maarif meselesidir. Maarif meselesinin Ruslaştırma siyasetine karşı en büyük direnç olduğu belirtilerek, eğitim alanında şu hususların gerçekleştirilmesine karar verilmiştir:

1. Maarif ve kültür işlerinin her halkın kendi idaresi tarafından yürütülmesine,
2. İlkokullarda okuma dili her kabilenin (milletin) kendi ana dilinde olur. Ortaokullarda genel Türk dilinin kullanılması mecburidir. Tek tip olan eğitimde dini ve dünyevi diye ikiye ayrılmaz.

⁸⁶ Necip Hablemitoğlu, a. g. e, s. 94.

⁸⁷ Nadir Devlet, 1917 Ekim İhtilâli ve Türk-Tatar Meclisi, s. 93.

3. Rus dili Türk okullarında ancak yabancı dil olarak okutulur.
5. Türk okullarını bitirenler Rus yüksekokullarına imtihansız girerler.
6. Dini eğitim, din mekteplerinde ve medreselerinde yapılır.

Bu altı madde, 24 maddeden meydana gelen eğitim reformu ile ilgili alınan kararların en önemlilerini teşkil eder.⁸⁸

Kongrede görüşülüp karara bağlandığı fakat bu görüşmeler esnasında en fazla tartışmaların yaşandığı konu ise “Müslüman kadınlar meselesi”dir. Çünkü kadınların sosyal hayattaki konumu, dini bir takım nedenlerden dolayı, çok geri idi. Din adamlarının ve şeriat kurallarının etkin olduğu bir toplumda kadınlara bir takım hürriyetler vermek çok zordu ve bu nedenle tartışmaların olması kaçınılmazdı.

Kongre'de sert tartışmalardan sonra alınan kararlardan en önemlileri şunlardır:

I. Bölüm

1. Şeriata göre kadınla erkek eşittir.
2. Şeriata göre, kadınlar siyasi ve içtimai faaliyetlere katılma hakkına sahip olduklarından, seçimlere de katılabilirler.

II. Bölüm

4. Kadınları eşit haklara sahip olan milletler güçlüdür... Kadınlar kurucu meclis seçimlerine katılmalı ve kendileri de seçilebilmelidirler.

III. Bölüm

Kurucu Meclis seçimleri yapılırken, her Müslümenin seçimlere katılması gerekir.

I V. Bölüm

Nikâh kıyılırken her iki tarafın da rızası alınmalıdır.

V. Bölüm

Kadınların boşanma hakkı olmalıdır.

⁸⁸ Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, s. 140 – 141.

VI. Bölüm

Kafkasya, Türkistan ve Kazakistan'da 11–12 yaşındaki kızları evlendirme âdeti var. 16 yaşından küçükler evlendirilmemelidir.

VII. Bölüm

Nikâhtan önce çiftler sıhhatli olduklarını doktor raporuyla tevsik etmelidirler.

VIII. Bölüm

İki kadınla evlenmek men edilmelidir.

IX. Bölüm

Kazakistan'da kız babalarının başlık alma âdeti kaldırılmalıdır.

X. Bölüm

Umumhanelerden kurtulmak isteyenlere engel olan kanunlar kaldırılmalıdır.

XI. Bölüm Müslimeler siyasi ve vatandaşlık hukuku yönünden erkeklerle eşit olmalıdır.⁸⁹

Kongre'de kadınlar meselesinde alınan kararlar, kongrenin yapıldığı dönem ve Rusya Müslümanlarının toplum yapısı göz önüne alındığında gerçekten çok önemli, çağdaş ve dönemine göre de oldukça radikal kararlardır. Bu kararlar şüphesiz ki bir takım çevreler tarafından şiddetle eleştirilecektir.

9 Mayıs'ta “Askeri Teşkilât” konusu görüşülmüş ve şu kararlar alınmıştır:

1. Askerliğe alınma işi tümünden bitirilsin. Hangi şekilde olursa olsun militarizme karşı tutulacak daimi askerlik milli olsun.
2. Savaş bittiği an Müslüman Askeri Fırkaları oluşturulsun.
3. Bu fırkaların kumandanları ve subayları Müslümanlardan olmalıdır.
4. Bu askerler, askere alındıkları öz yerlerinde hizmet etsinler

⁸⁹ Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 261.

5. Şimdiden savaştaki Müslüman askerler, bir devirdekiler aynı tümenin bir alayında toplansın. Ön saf garnizonundaki Müslüman askerleri de bir alay da toplansın ve her bir alay için Müslüman aşhaneler yapılsın.

6. Müslüman askerlerinin toplandıkları her alaya her Pop'un sahip olduğu hukukta alay mollası atansın

7. Müslüman askerlerine yardım için ayrı Müslüman Tıbbi Fırkalar oluşturulsun.

8. Her sıhhiye trenine 2-3 Müslüman hastabakıcı konulsun.

9. Cepheye yakın hastanelerde Müslüman hademeler bulunsun.

10. Bu kararların 5, 6, 7, 8 ve 9. maddeleri geciktirilmeyip bugünden işleve konulsun ve bu talepte Harbiye Nezaretine müracaat edilsin.⁹⁰

1- 11 Mayıs 1917 tarihlerinde toplanan “Bütün Rusya Müslümanları Kongresi”nde, Kadınlar meselesi toprak meselesi, Devlet Yönetim şekli, askeri teşkilât, dini konular vs. birçok konu müzakere edilmiş ve bu müzakereler sonucunda çeşitli kararlar alınmıştır.

Bütün Rusya Müslümanları Kongresi’nde dilde, eğitimde, çalışmada ve medeni haklarını korumada bütün Türk kavimlerinin birlikte hareket etmek istedikleri açıkça görülmektedir. Milli Şûra ile bu görüş daha açık bir şekil alıyor. Tıpkı Gaspıralı İsmail Bey’in savunduğu “Dilde, Fikirde ve İşte Birlik” ülküsünde olduğu gibi.⁹¹

Rusya’da meydana gelen ihtilâl sonucunda kurulan “Geçici Hükümet”in vermiş olduğu bir takım özgürlüklerle, Rusya Müslümanları arasında siyasi faaliyetler hızlanmıştı. Bolşevik İhtilâli ve bu ihtilalden hemen sonra Bolşeviklerin, Rus olmayan milletlere hitaben yayınladıkları beyanname ile bu faaliyetler daha da artmıştır. Çünkü bu beyanname ile Bolşevikler, Rus olmayan milletlere kendi kaderlerini tayin hakkı veriyordu. Bundan sonra Rusya Müslümanları arasında kongreler düzenlenmeye devam edilmiş ve Müslümanlar milli muhtariyetlerini temin etmek için çalışmalara başlamışlardır.

⁹⁰ Necip Hablemitoğlu, a. g. e, s. 106.

⁹¹ Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, s. 142.

B. SOVYETLERİN MİLLİYETLER POLİTİKASI

1917'deki Bolşevik İhtilâlinin Çarlık rejimine son vermesi Rus olmayan tüm milletler gibi Rusya Türkleri de sevinçle karşılamıştır. Fakat Türkistanlı aydınların neredeyse tamamı Marksizm ve Leninizm konusunda yeterince bilgi sahibi değildi. Dolayısıyla Bolşevizm'in nasıl bir yönetim tarzı koyabileceği konusunda herhangi bir öngörülerini yoktu. Ancak Ekim ihtilâli sırasında Bolşevikler self determinasyon (kendi kaderini tayin hakkı) ilkesini rakiplerine karşı etkili bir silah, Rus dışı milliyetlere karşı ise çok çekici bir psikolojik araç olarak kullanmışlardır.⁹²

Merkezi hükümet iktidarı eline geçirdiği andan itibaren milli faktörlerin değerini kavrayarak Müslümanların sempatisini kazanmaya çalıştı. Bu yolda birkaç tedbir alındı. 24 Kasım 1917'de, "Rusya Halklarının Hakları Beyannamesi"nin yayınlanmasından hemen sonra, "Rusya'nın ve Doğunun Bütün Müslüman İşçilerine" hitaben özel bir çağrı neşredildi. Bu çağrı Müslümanların inanışlarına ve geleneklerine saygı gösterileceğini vaat ediyordu. Onların "serbestçe ve hiçbir engelle uğramadan" milli hayatlarını organize etmeye çalışıyordu. Lenin ve Stalin'in imzalarını taşıyan bu belge, Müslümanların duygularını ayaklandırmak maksadıyla kaleme alınmıştı:

"Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Sibiryâ ve Türkistan Kırgızları ve Sartları, Kafkas ötesinin Türk ve Tatarları, Çeçenler ve Kafkas Dağlıları, sizler!. . . Camileri ve ibadethaneleri yıktırılmış, inanışları ve gelenekleri Çarlar ve Rusya'nın yıkıcıları tarafından boğulmuş olan sizler!. . .

İnanışlarınız ve gelenekleriniz, milli ve kültürel kurumlarınız bundan serbesttir ve dokunulmazlık içindedir.

Milli hayatınızı serbestçe ve müdahalesiz şekilde organize ediniz. Bu sizin hakkınızdır. Biliniz ki, haklarınız Rusya'nın tüm halklarının hakları gibi, ihtilâlin bütün gücü ve onun organları olan milletvekilleri, işçiler, askerler ve köylülerin Sovyetleri tarafından korunacaktır.

⁹² Andican, a. g. e, s. 33 - 35.

O halde bu ihtilâli destekleyiniz! . . .⁹³

Bolşevikler bu beyanname ile yetinmemiş 22 Aralık'ta, Sovyet hükümeti, Petrograd'da muhafaza edilen ve Hz. Osman'ın şehit edildiği zaman elinde tuttuğu ve üzerine kanları aktığı söylenen Kur'an'ın Müslümanlara verilmesine karar vermiş ve bu Kur'an Semerkand'a gönderilmişti.⁹⁴ Bolşevikler Rus olmayan milletlerin ve özellikle de bunlar içerisinde önemli bir güce sahip olan Türklerin desteğini almaya çalışmışlardır. Çünkü Bolşeviklerin tüm Rusya'ya hâkim olabilmesi için onların desteğine ihtiyacı vardı.

Stalin, “Leninizm’in Temelleri” adlı eserinde Rus olmayan milletlerin öneminden şu şekilde bahsetmiştir: “Rus Proleterleri, eski Rus imparatorluğunda ezile gelen milletlerin sempati ve yardımından mahrum kalsaydı, ne Rusya'da inkılap olabilir, ne de Kolçak ve Denikin mağlup edilirdi.”⁹⁵

Ekim Devriminin başlamasıyla birlikte Çarlık Rusya'sı içerisindeki bütün Müslüman Türk bölgelerinde bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmıştı. Başkurtlar 15 Kasım'da otonomi ilân ettiler. Bunu 27 Kasım'da Hokand Muhtariyeti takip etti, Aralık ayında, Türkistan'ın Kazakistan bölgesinde, Alaş-Orda hükümeti kuruldu. Bunları takiben İdil-Ural bölgesinde, Azerbaycan'da ve Kırım'da benzer uygulamalar gündeme geldi. Fakat Sovyet yöneticileri, özellikle de Stalin, bu oluşumlara asla izin verilmeyeceğini söylemekteydi. Ancak bu sırada Rusya'da iç savaş vardı ve Sovyetler kendilerine destek olabilecek her gücü müttefik kabul etmekteydi. Dolayısıyla komünist liderler, Stalin'in “Burjuva otonomileri” dediği bu grupları hemen tasfiye etmemişlerdir.⁹⁶

1918 yılında Taşkentli bir yazarın sözleri Rusya Müslümanlarının içinde buldukları durumu çok güzel ifade etmektedir: “Merkezi hükümet Bolşevik programının kendi kaderini tayin hakkını içerdiğini ilân etmişti; yerel müslüman nüfus % 95 çoğunluğuyla bunun kendisiyle ilgili olduğunu sandı. Fakat kısa bir zaman sonra Bolşeviklerin gözünde kendi kaderini tayin hakkının Türkistan'ı değil,

⁹³ A. Bennsen, Lemercier C. Quelquejay, a. g. e, s. 126-127.

⁹⁴ Cafer Seydahmed Kırimer, Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri, s. 113.

⁹⁵ Kırimer, a. g. e, s. 114.

⁹⁶ Andican, a. g. e, s. 37-38.

yalnızca Hindistan'ı ve Britanya, Fransa ve diğer Burjuva devletlerinin nüfuz alanındaki ülkeleri ilgilendirdiğini öğrendiler.⁹⁷

1920 yılına gelindiğinde Bolşevikler, birkaç istisna dışında, Çarlık imparatorluğunun hemen bütün toprak mirası üzerinde egemenliklerini yerleştirmeye başlamışlardı. Bu gelişme ile beraber self determination sözü de iç politikada artık anılmaz olmaya başlamış, milletler politikası da, Sovyet Rusya'nın bütünlüğünü korumak için, ancak siyasal düzenin kurulması dolayısıyla bahis konusu olmuştur.⁹⁸

Bolşevik İhtilâlinin altı yıllık bir mücadelesinden sonra kesin başarıya ulaşması ile 31 Ocak 1924 Anayasasında “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin kurulmuş olduğu (deklarasyon kısmı ve 4. madde) ve bu birliğin, “serbest” ve “gönüllü” bir birleşme üzerinde kurulduğu söylenmektedir.⁹⁹ ancak Bolşevik İhtilâlinin liderleri, 1917 Rus-Demokratik Şubat İhtilâlinden sonra kendi kaderlerini tayin etmiş bulunan Belorusya, Kafkasya (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya), İdil-Ural, Kırım, Sibirya, Türkistan ve Ukrayna milletlerinin kurdukları Bağımsız ve Muhtar Cumhuriyetlerin Rus Kızıl Ordu kuvvetlerince işgalini, Stalin'in Sovyetler Birliği Komünist Partisi XII. Kurultayında söylediği şu sözler doğrultusunda haklı göstermeye çalışmışlardır: “Milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin etmeleri hakkının yanı sıra birde işçi sınıfının kendi iktidarını güçlendirme hakkı vardır ki, kader tayin etme hakkı, işte buna tabidir. Kader tayin etme hakkının, daha yüksek hak olan işçi sınıfının kendi iktidarını güçlendirme hakkı ile çeliştiği hallerde vakidir. Bu takdirde, açıkça söylemek gerektir ki kader tayin etme hakkı işçi sınıfının diktatörlüğünü gerçekleştirme hakkını engelleyemez ve engellememelidir. Üstünlük ikincidedir. Mesela 1920’de işçi sınıfı iktidarının çıkarlarını korumak üzere Varşova’ya girmemiz gerektiği zaman durum, işte böyle idi.”¹⁰⁰

⁹⁷ Ahmet Raşid, Orta Asya'nın Dirilişi, s. 39.

⁹⁸ Fahir Armaoğlu, “Bolşevik İhtilâli ve Self Determination Prensibi”, A. Ü. SBF, Dergisi, Cilt XVII, Haziran 1962, s. 247.

⁹⁹ Fahir Armaoğlu, a. g. m, s. 250.

¹⁰⁰ Süleyman Tekiner, “Sovyetler Birliğinde Milletler Problemi”, Dergi, S. 58, Yıl. 1969, s. 58.

C. 1917-1924 YILLARI ARASINDA TÜRKİSTAN MİLLİ DEVLETLERİ

1- Hokand'da Türkistan Özerk Cumhuriyeti

Şubat ihtilâli ile ortaya çıkan kısmi serbestlik havası, Türkistanlılar arasındaki siyasi akımları da hızlandırmıştı. Türkistanlı münevverler, Türkistan'daki sosyal ve siyasi olayları yönlendirebilmek amacıyla toplanmışlar ve çoğunluğunu ceditlerin oluşturduğu İslam Şûrasını kurmuşlardır. Şûranın başkanlığını Münevver Kari yürütmekteydi. Bu grupların dışında bir de hiçbir organizasyona sahip olmayan muhafazakarlar vardı. Türkistan'daki bütün grupların tek çatı altında birleştirmenin önemini bilen hukukçu Übeydullah Hoca, Türkistan için “Milli Merkez” kurulması teklifini gündeme getirmiş ve bu teklif kongre tarafından kabul edilmiştir. Türkistan Milli Merkez Şurası (halk arasında Milli Merkez) başkanlığına Mustafa Çokayoğlu getirilmiştir. Ahmet Zeki Velidi de bu merkezde sekreter olarak görev yapmaktaydı.

101

Milli Merkez Türkistan Özerk Cumhuriyetinin ilanı için uygun bir yer arıyordu. Taşkent'te bunu yapmak mümkün değildi. Çünkü burada Bolşevikler hâkimdi ve ikili otoriteye (Sovyet ve Milli) tahammül etmezlerdi. Fergana Vadisindeki Hokand şehrinin özerkliği için en uygun yer olduğuna karar verilmişti. 9-12 Aralık 1917 tarihleri arasında Hokand eski Hanının sarayında 203 delegenin katılımıyla Olağanüstü 4. Müslümanlar Kongresi yapıldı. Bu Kongre'de Rusya'nın “büyük devriminin” prensiplerine dayanılarak Demokratik Rus Cumhuriyeti dâhilinde bölgesel özerklik ilân edilmesi kararlaştırılır. Kongre 54 üyeden oluşan bir halk şurası seçmiş ve daha sonra halk şurası da 13 kişiden oluşan hükümeti seçmiştir.¹⁰² Hükümet bu isimlerden oluşuyordu; Hükümet Reisi; Mehmed Can Tanışbayoğlu, Hariciye Nazırı; Mustafa Çokayağlu, Dahiliye; Abdurrahman Orazoğlu, Harbiye; Ubeydullah Hoca, Maliye; Şah Ahmedoğlu, İaşe; Ağabeydcan

¹⁰¹ Andican, a. g. e, s. 39-40.

¹⁰² Baymirza Hayit, Basmacılar, s. 21-23.

Mahmudoğlu, Nafia; Mir Adil, Ziraat Nazırı; Hidayet Agâoğlu, Maarif; Nasır Han, Ekalliyetler (azınlıklar) Nazırı; Hersfeld. ¹⁰³

Kurulan bu hükümet Rusya'da yaşayan Türk ve Müslümanlar arasında ilân edilmiş bir milli hükümet olması nedeniyle de önemlidir. ilân edilen bu muhtariyet Türkistanlılar arasında bir bayram havası yaratmış her tarafta şenlikler düzenlenmiştir. Taşkent'te düzenlenen şenliklere katılan halkın üzerine Rus birlikleri ateş açmış ve birçok kişinin ölümüne neden olmuştur. Halkın Milli Muhtariyete gösterdiği sevgi Rusları dahi korkutmuştur. ¹⁰⁴

Milli Hükümet ise Milli Muhtariyetin varlığını korumaya ve dış siyasetinin temellerini atmaya çalışıyordu. Dışişleri bakanı Çokay, 26 Aralık 1917'de Türkistan'da Alaş Orda hükümeti ile görüşmelerde bulundu. Bu görüşmeler bir netice vermedi. Bu sırada hükümet mali güçlüklerle karşılaştı ve hükümet başkanı Tınışbay istifa etti, yerine Mustafa Çokay hükümet başkanı oldu. Rus Hükümeti, yani Taşkent'teki Sovyet komiserliği, Hokand Hükümeti'ni, kendisi tehdit eden bir varlık olarak görüp, bu Hükümeti yıkmak için her çareye başvurmuş 7 Şubat 1918'de, Moisev Kuzmin Şkarupa komutasında bir Rus hücum katısı Hokand'a gelmiş, bu birliğe Ermeniler de destek vermiş ve şehir üç gün müddetle yanmış, 10. 000'e yakın insan öldürülmüştür. 12 Şubat 1918'de Sovyet Birlikleri, hükümet binasını işgal etmiş ve Hokand Milli Hükümeti zor kullanılarak dağıtılmıştır. Fakat bu hadise ile, Türkistan milli kurtuluş mücadelesi yeni bir başlangıç yaptı. "Basmacı Hareketi" başladı. ¹⁰⁵

Zeki Velidi Togan'a göre Hokand Hükümeti'nin 3 önemli zaafı vardı. Bunlardan ilki muntazam ordusu olmaması, silah ve mühimmattan mahrum bulunmasıdır, onun biricik dayanağı, polis reisliğine tayin olunan Hokand basmacıları başkanı Irgeş'ti. İkincisi, hükümetin mali işlerde Hokand sermayedarlarının keyfine tâbi kalması olmuştur. Hükümetin üçüncü büyük zaafı da tekarrür etmiş bir fikri ve programı bulunmamasıdır. ¹⁰⁶

¹⁰³ Abdullah Recep Baysun, Türkistan Milli Hareketleri, s. 7– 8.

¹⁰⁴ Yahya Çağatay, "Hokant Milli Muhtariyeti'nin İlânının 52. Yılı", **Türk Dünyası**, s. 13, s. 41.

¹⁰⁵ Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, s. 249–251.

¹⁰⁶ Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, s. 365–367.

Bolşevikler henüz iki aylık hükümetin merkezini (Hokand) kuşatıp hükümete verdikleri ulti­matom da;

I. Muhtar hükümetin Sovyet hükümetini tanınması,

II. Türkistan halkını Sovyet hükümetine boyun eğmeye davet eden bir beyanname yayınlaması,

III. Ahalinin elindeki silahların toplanıp Bolşeviklere teslim edilmesi,

IV. Milli hükümet milis teşkilatının dağıtılması gibi talepleri karşısında Mustafa Çokay şu cevabı vermişti: “Kuvvet sizin tarafınızda. Bizde ise şimdilik kendi milli hakkımızı tanımış ve idrak etmiş olmaktan başka bir kuvvet yok. Bu güreşte bizi yeneceğinizden de hiç şüphe etmiyoruz. Bununla beraber biz ne sizin hâkimiyet hakkınızı, ne de Türkistan'da Sovyet hükümetinizi asla tanıyamayız...”

Türkistan Milli Muhtariyeti'nin 19. yıl dönümü nedeniyle 1936 da yayınlamış olduğu bir hatırasında Mustafa Çokayoğlu, Bolşevik ulti­matomuna verdiği cevabı yorumlarken: “Bolşeviklere bu cevabı verirken, biz Türkistan Milli Muhtariyet Hükümeti azası olarak Bolşevik hükümetini tanımış olsaydık, Türkistan halkının ileri de Bolşeviklerle olacak savaşında onlarla beraber olmak hakkında kendimizi mahrum etmiş oluruz, fikrinde idik...” demiştir.¹⁰⁷

2. Alaş – Orda Hükümeti

Bozkır Genel Valiliğindeki milliyetçi Türk (Kazak) aydınları, 1906'da “Kazak Anayasal Demokratik Partisi”ni kurdular. Bu partiye, kazakların Duma milletvekilleri büyük ölçüde katılmışlardı. Bunlar 1917 Şubat İhtilâline kadar, milli şuuru uyandırmak ve toprak meselesinin çözülmesiyle meşgul oldular. 21–26 Temmuz 1917 arasında, Orenburg'da, 2. Kazak Kongresi yapıldı. Bu Kongre'de, “Kazak Anayasal Demokratik Partisi”nin adı değiştirilmiş ve “Alaş-Orda” denilmiştir. Alaş-Orda'nın kurulmasında söz sahibi kişiler; Bökey Han, Mir Yakup Dulat ve Baytursun idi. Alaş-Orda, bir Kazak Muhtar Hükümeti'nin kurulmasına çalışıyordu. 18-26 Aralık 1917'de, Orenburg'da 3. Kazak Kongresi yapıldı. Bu

¹⁰⁷ A. Oktay, Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Çokay (Merhumun 60. Doğum Yılı Münasebetiyle), İstanbul 1950, s. 47–49.

Kongre'de; Demokratik Rusya Cumhuriyeti çerçevesi dâhilinde mahalli muhtariyet ilân edildi. Kongre, “Alaş-Orda” adında bir hükümet kurdu. ¹⁰⁸

Başbakanlığına Alihan Bükeyhan ve başbakan yardımcılığına Halil Abbas seçilmiş, ayrıca hükümetin diğer bakanları şu isimlerden oluşuyordu: Alimhan Ermek (Harbiye Bakanı), Ahmed Birimcan (Adalet Bakanı), Muhammedcan Tınışbay (İçişleri Bakanı ve aynı zamanda Hokand Hükümeti başkanı), Ahmed Baytursun (Milli eğitim Bakanı), Mustafa Çokay (Dışişleri Bakanı ve Hokand hükümetinde de aynı vazifeyi yürütüyor), Cihanşah Dostmuhammed ve Halil Dostmuhammed (Alaş-Orda Batı Bölgesi Bakanları). Diğer bakanlar ise Velihan Tanaş, Aydarhan Turkbay, Sadık Amancol, Bakıtkerey Kalman, Yakup Akbay, Bazarbay Mehmed ve Otınşı Alcan idi. Ayrıca bu 15 kişilik bakanlar kuruluna 15’de yedek seçilmiştir. ¹⁰⁹

Alaş-Orda hükümetinin yönetiminde bulunan toprakların çok geniş bir bölgeyi içine alması nedeniyle, Alaş-Orda yönetimi, batı ve doğu idaresi şeklinde ikiye ayrılır. Bükeyhan başbakanlık yanı sıra doğu yönetiminin sorumluluğunu, Halil Dostmuhammedoğlu ise batı yönetiminin sorumluluğunu üstlenmişlerdir. ¹¹⁰ Alaş-Orda Hükümeti ilk olarak milli bir ordu kurma çalışmalarına başladı. Başkurdistan gibi Alaş-Orda askeri teşkilatının merkezi de, Orenburg da bulunuyordu. Alaş-Orda, Orenburg’dan başka, Turgay ve Kustanay şehirlerinde ve Semi’de Kazak milli alayları kurmaya muvaffak olmuş, ayrıca polis teşkilâtını da ilerletmişlerdir. Kazan Hükümeti Ak ve Kızıl Rusların savaşımdan istifade etmeye çalışıyorlardı. Başkurt ve Kazak hükümetleri askeri ve iktisadi idarelerin ve hükümetin merkezi Orenburg olmak üzere, tamamen Alaş-Orda Hükümeti ile Başkurdistan hükümetinin birlikte hareket etmesi, Moskova'daki Bolşevik liderlerini tedirgin etmiş, bir müddet sonra Bolşevik önderleri Lenin ve Stali'nin Zeki Velidi Togan ile Ahmet Baytursun’un görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya davet etmişlerdir. Bolşevik liderleri, Kazak ve Başkurd liderlerini açıkça komünist partisine sokmaya ve o şekilde kontrol altında tutmaya çalışıyorlardı.

¹⁰⁸ Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri, Tarihi, s. 252–253.

¹⁰⁹ Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, s. 145.

¹¹⁰ Baymirza Hayit, Basmacılar, s. 24.

Bunu hisseden Zeki Velidi ve Ahmed Baytursun, arkadaşları ile görüşerek kararlarını bildireceklerini ifade etmişler Alaş-Orda ve Başkurt hükümetleri konuyu uzun uzun tartışmışlar ve Bolşeviklerle işbirliği yapmayı uygun görmüşlerdir.¹¹¹

Ahmet Baytursun Bolşeviklerle neden işbirliği yaptıklarını şu şekilde izah etmektedir: “İkinci İhtilâl (Ekim 1917) Müslümanlara, sertlik, yağma ve diktatörce idareler getirmişti. . . Her taraf anarşiyle doldu. Eskiden Çar'a bağlı küçük bir memur grubu Kırgızları baskı altında tutuyordu. Şimdi aynı adamlar, üstelik Bolşeviklerin tanıdıkları hudutsuz yetkileri kullanarak harekete geçmişlerdir. Aynı rejim, etrafımızı çepeçevre sarmıştır. Kolçak rejimi ise belki Çarlık rejimine geri dönüş anlamını taşıyor. Alaş-Orda, böylece, yerli Bolşeviklere bakarak çekici bir rejim olmadığı anlaşılmalı olmasına rağmen, Sovyet sistemine yaklaşılmaktan başka çare bulamamıştır.”¹¹²

Moskova yönetimi ise Alaş-Orda ile çalışmasının uzun vadeli olamayacağını çok iyi biliyordu. Bu nedenle Alaş-Orda'nın Kazakistan'daki etkinliğini dengeleyebilmek ve şartlar uygun olduğunda da bu milli teşkilâtı tasfiye edebilmek için, kendileriyle birlikte çalışan bazı Kazak Komünistlerini önemli görevlere getirmekteydi. 1919 yılı ortalarında Lenin, Kazak Steplerinin yönetiminden sorumlu olacak bir ihtilâl komitesi (Kirrevkom) kurulmasına karar verdi. Bu komite gelecekteki Kazak Hükümeti'nin çekirdeği olarak planlanmıştı. Alaş Orda'nın daha önce yapılan anlaşmaya rağmen Kızıl Ordu'ya katılmayı reddetmesi üzerine Kirrevkom, 11 Ocak 1920 de toplanarak Alaş-Orda'nın Kırgız(Kazak) Devrim Komitesi ile birleştirildiğini ilân etti. Alaş Orda Hükümeti tarafından çıkarılan bütün yasalar iptal edilmiş ve bu hükümet tarafından kontrol edilen bölgeler Kirrevkom yönetimine geçirilmiştir. Alaş Orda Liderlerinden Ahmet Baytursun Kirrevkom üyesi yapıldı. 1920 yılı komünist yönetim açısından başarılı bir yıl olmuş, Kızıl Ordu kuvvetleri Kazak Steplerindeki bütün direnişi kırmışlar ve General Frunze, güneye inerek Türkistan Basmacıları üzerine yönelmiştir. Bolşevik yönetimi, Nisan ayında, Rus Bolşevik Partisinin Kırgız (Kazak) Bürosunun kurulduğunu ilân etmiş ve bu büro Kirrevkom'un bütün yetkilerini devralmış, aynı yıl 4 Ekimde Kırgız (Kazak)

¹¹¹ Mehmet Saray, a. g. e, s. 146-147.

¹¹² A. Bennigsen, Lemercier C. Quelquejay, a. g. e, s. 143.

Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kurulduğu ilân edilmiş ve böylece Kazakistan'da Sovyet hâkimiyeti resmen kurulmuştur. ¹¹³

D. TÜRKİSTAN HANLIKLARININ YIKILIŞI VE HALK CUMHURİYETLERİNİN KURULUŞU

1. Buhara Hanlığı

XIX. asrın ortalarında Batı Türkistan'da Buhara, Hive (Harezmi), Hokand hanlık devletleri XVI. asrın başında Temiroğulları devletine son veren Özbek-Türk-Şeybanî Han sülalesi Devleti'nin XVII ve XVIII. yy da parçalanışı dolayısıyla meydana gelen devletlerdir. Rusya, 1865'te Bağımsız Buhara Devleti hudutlarını işgâle başladı ve Buhara Rusya'nın kontrolü altında bir devlet şeklini aldı. Buhara Emirlik Devleti 1920'ye kadar 28 beylik vasıtasıyla idare edildi. Emir, devletin mutlak hakimi idi. ¹¹⁴

Buhara Türkistan'ın ve bütün Türk-İslâm âleminin bir ilim merkezi olarak tanınan ve dünya çapında birçok büyük ilim adamları yetiştiren ve bir dönemde Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney ülkeleri arasında en önemli kervan yollarının bir kavşak noktası ve büyük bir ticaret merkezi idi. Başkent Buhara, "Buhara'yı Şerif" namıyla Türk-İslâm dünyasında ün kazanmıştı. Ancak yeni icad, keşif ve ilerlemelerden habersiz kapalı kalmış olan bu bölgede, Emir ve onun yanında yönetimde ve sosyal hayatta etkili olan din adamlarının keyfi idareleri halkı eziyor ve halka hayat hakkı vermiyordu. Bu arada Rusya'da yaşayan Türk toplulukları arasında ve Türkistan'da 1905 yılında başlayan uyanış devresi ve bilhassa Türkiye'de Meşrutiyet ilânı (1908) etkisini Buhara da göstermeye başlamıştı. Buhara'da "Usûl-i Cedid" yeni usûl mektepler açılmaya başlanmış, Buhara gençleri diğer bölgelerdeki Türk münevver ve milliyetçileriyle fikir birliğine önem verdikleri gibi Türkiye ile de kültür ve eğitim sahasındaki ilişkilerini sıklaştırmışlardı. ¹¹⁵

¹¹³ Andican, a. g. e, s. 54-56.

¹¹⁴ Baymirza Hayit, Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri s. 159-160.

¹¹⁵ A. Naim Öktem, "Buhara Cumhuriyeti'nin 50. yıldönümü", **Türk Dünyası**, S. 19, Ekim-Kasım-Aralık 1970, s. 36.

Kendilerini Genç Buharalılar olarak nitelendiren bu reformistler (Ceditçiler), Rusya'nın da yardımı ile Buhara Emirliğinden eğitim ve ekonomik hayatta olduğu gibi Emir ve Hükümeti'nin yardım ve desteği ile devlet yönetiminde de reformlar yapmak istiyorlardı. Ceditçiler Şubat devriminden sonra kendi icra komitelerini kurarlar. Komitenin amacı öncelikle, Rusların yardım ve desteğini alarak, Emir'i Emaretinde barışçı yollarla reformları uygulatmaktır. Fakat bunu gerçekleştirmeye gücü yetmeyen Cedit komitesi, reform düşüncelerini devrim yoluyla uygulamaya karar verirler. Emir 17 Mart 1917'de reformlar ihtiva eden bir manifesto yayınladı. Bunun üzerine vakit kaybetmeden harekete geçen Ceditçiler, bir gün sonra 18 Mart 1917'de Buhara kentine takriben 5000 ile 7000 kişinin katıldığı ve Kızıl Bayrakların taşındığı bir yürüyüş düzenlerler.¹¹⁶ Fakat Emir bunları askeri birlikleri vasıtasıyla çabucak dağıttı. Reformistlerden de 30 kişiyi tutuklattı. Reformistler, Emir'i devirmek için kendi güçlerinin yetmeyeceğini bildikleri için, Taşkent'teki Sovyet Komiserliğinden yardım istediler. Kaganlı Komünist Lider Preobrajenskiy, reformistlerle Taşkent Sovyetleri arasında temas kurdu. Taşkent'teki Sovyetler, Buhara'da silahlı ayaklanma olması için alâka gösteriyorlardı. Artık, kendilerini “Genç Buharalılar” olarak telâkki eden reformistlerin Merkez Komitesi bir ayaklanma plânı hazırladı. Bu plâna göre Reformistler, hükümet dairelerini işgâl edecekler ve Emir'i yeni bir beyanname yayınlamaya zorlamak için tevkif edeceklerdi. Bunun için Taşkent'teki Sovyet Komiserliğinin yardımına ihtiyaçları vardı.¹¹⁷ Nitekim, 15 Mart 1918'de Sovyet Birlikleri resmen Buhara üzerine yürüdü. Fakat Rus taarruzu başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine, Taşkent Sovyet idaresi, 25 Mart 1918'de Buhara Emirliğinin istiklâlini tanıdığını ilân ederek kuvvetlerini geri çekti. Bu başarıdan sonra Emir Alim Han, Genç Buharalılara karşı tutumunu daha da sertleştirdi. Ceditçilerin bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da Taşkent ve Semerkand'a kaçtılar. Buhara Emirliği'nin istiklâlini taktik icâbı tanıyan Sovyetler, birinci Buhara hareketinden daha bir yıl geçmeden ikinci saldırıya hazır hale gelirken, Genç Buharalılar da yeniden toparlanarak, temeli Türkçülük ve Türk Milliyetçiliğine dayanan “Genç Buharalılar Fırkası”nı kurdular partinin başında

¹¹⁶ Baymirza Hayit, Basmacılar, s. 56.

¹¹⁷ Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 260–261.

Osman Hocaoğlu ve Feyzullah Hoca bulunuyordu. ¹¹⁸ Sovyet Hükümeti'nin, istiklâlini tanımak mecburiyetinde kaldığı Buhara'nın varlığı Türkistan'daki Sovyet Komiserliğini ve Kızıl Ordu komutanı Frunze'yi son derece tedirgin etti. Buhara Emiri'nin komünistlere karşı takip ettiği taviz vermez politika Frunze'yi Buhara'yı işgâl için bahaneler aramaya sevk etti. Sonunda Lenin'in de tasvibini alan Frunze, 28 Ağustos ile 2 Eylül 1920 arasında Buhara'yı işgâl etti. * 6 Ekim 1920'de "Buhara Halk Kongresi" anlaşması yapan Ruslar, Buhara'nın istiklâlini tanıdılar. ¹¹⁹ Müstakil Buhara Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Milliyetçi Buhara Gençleri milli faaliyetlerine başlamış milli faaliyetlerine başlamışlar ve demokratik cumhuriyet kurmak amacıyla her alanda büyük çaba göstermişlerdir. İlk iş olarak "Buhara Harbiye Okulu" ve diğer milli müesseseler kurarak bunların idaresini esir Türk subaylarına bıraktılar. Afganistan, İran hükümetleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti Buhara Cumhuriyetinin istiklâlini, devletler hukuku esaslarına göre tanıdılar, karşılıklı anlaşmalar yaptılar ve elçiler tayin edildi. ¹²⁰

Bu dönemde Anadolu'da ise milli mücadele vardı ve Buharalılar Anadolu'daki kardeşlerinin durumunu yakından izliyorlardı.

Hatta Buhara Parlamentosu Ankara hükümetine 100 milyon altın ruble yardım yapma kararı almıştı. Ancak Buhara Cumhuriyetinin yapmış olduğu bu yardım tarihimizde uzun bir süre Sovyet yardımı olarak söylenmişti. Lenin ile Kremlin Sarayında görüşüp, Türkiye'ye yardım konusunda Lenin ile mutabık kaldıklarını söyleyen Buhara Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu, daha sonraki gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: "Parlamento reisi Abdülkadir Mirzaoğlu ile görüşerek meseleyi meclise intikal ettirdik. Halka ve Parlamento'ya ben, Anadolu'daki kardeşlerimizi ve ırkdaşlarımızı Türklerin korkunç vaziyetlerini, Yunanlılar tarafından fena halde tazyik edilmekte olduklarını anlatarak onlara büyük

¹¹⁸ Ali Bademci, 1917-1934 Türkistan Milli İstikâl Hareketi ve Enver Paşa, s. 470-472.

* Kızıl Ordu kıtaları Buhara'ya hücumla başlarken, ordu kumandanı Frunze şu emri vermişti: "Buhara halkının kendi mukadderatını tayin etme anında, ona bütün silahlı kuvvetlerimizle yardıma, acele etmemizi emir ediyorum. İbrahim Yarkın, "Buhara Hanlığı'nın Sovyet Rusya Tarafından Ortadan Kaldırılması ve Buhara Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu", **TK**, S. 76, (Şubat 1969), s. 303.

¹¹⁹ Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, s. 296.

¹²⁰ A. Naim Öktem, "Buhara Cumhuriyetinin 50. Yıldönümü", **Türk Dünyası**, Yıl:V, S. 19, 1970, s. 37.

kardeşlerimize yardımda bulunmamız gerektiğini çok heyecanla ve samimiyetle iyice izah ettim. Bizim o vakit Parlamentoda dört partimiz vardı. Bunlardan “Milli Birlik” ve “Kurtuluş” ile “Ahrar” partileri tamamen yardım lehinde idiler. Yalnız komünist partisi reisi avamdan ve aslen Tatar olan Necip Hüseyinoğlu, bu işe akıl erdiremedi ve provokasyon yaparak halka böyle yardım olmaz. Biz bu parayı İngilizlerle mütareke yapıp anlaşılan Osmanlı Sultanlarına veriyoruz. O Sultanlar ki şimdi emperyalistlerle anlaşmışlardır diye havayı bulandırmaya teşebbüs etti. Bunun üzerine “Türk Front” da buna karşı halkı aydınlatmak için geniş ölçüde propagandaya başladı. Fakat Necip Hüseyinoğlu yardım aleyhindeki kışkırtmalarında inat ettiğinden hükümet kararı ile Buhara hudutları dışına atıldı. . . Buhara Parlamentosu Türkiye'ye yüz milyon altın ruble yardımını, tek itiraz sesi yükseltmeden bir anda ve tam bir oy birliği ile hararetle tezahüratla alkışlarla kabul etti. Parlamentonun bu kararı üzerine hemen ertesi günü gereken muameleyi tekemmül ettirdik ve parayı -derhal Ankara Hükümeti'nin emrine yetiştirilmek üzere-Rus hazinesine teslim ettik. ¹²¹

Yine tarihte Sovyet yardımı olarak bilinen yardımla ilgili olarak, o yıllarda Buhara ordusunun kurulmasında bulunan Türk subaylarından Raci Çakırgöz, Buhara hazinesindeki altınların sayımı ve onlardan yüz milyon altın rublenin tren vagonlarına yüklenerek Moskova'ya gönderilmesinde kendisinin görev aldığını açıklamış¹²² ve yardımın miktarıyla ilgili olarak ta şunları söylemiştir: “Sonradan ancak Türkiye'ye geldikten sonra öğrendiğime göre Buhara Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ne verdiği 100 milyon altın yardımının ancak 10 milyonluk bölümü Ankara'ya ulaşabilmiş. Bu işte aracılık rolü oynayan Moskova demek taşıma ücreti olarak 90 milyon altını kendi hazinesine katmış! İşte, tarihimizdeki Rus yardımının iç yüzü budur. ¹²³

Buhara Cumhuriyeti, 1921 senesi başlarında Ankara'da sadece Afganistan, Azerbaycan ve Sovyet Rusya elçiliklerinin bulunduğu bir dönemde, Ali Fuat Paşa

¹²¹ Mehmet Saray, Atatürk'ün Sovyet Politikası, s. 86–87.

¹²² Ercan Karakoç, Atatürk'ün Dış Türkler Politikası, s. 46.

¹²³ Timur Kocaoğlu, “Türkistan'da Türk Subayları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 8, Yıl. 1987, s. 48.

başkanlığındaki Türk elçilik heyetinin Moskova'ya hareketinden bir müddet sonra Ankara'ya iki kişilik bir elçilik heyeti göndermişlerdi. Elçi olarak Türkiye'de tahsil görmüş olan Recep Bey, maslahatgüzar olarak da Nazirî Bey vazife görüyordu. Bu heyet Mustafa Kemal Paşa'ya verilmek üzere bazı hediyeler getirmişti. Hediyeler arasında özellikle dört tanesi dikkat çekiyordu.¹²⁴

Bununla ilgili 7 Ocak 1922 tarihinde toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıkarak şu sözleri söylemiştir: “Muhterem arkadaşlar! Türkistanlı kardeşlerimiz Sakarya Zaferi münasebetiyle bize üç kılıç ve bir de Kuran-ı Kerim göndermişler. Türk milleti adına kendilerine teşekkür ederim. Bu mukaddes kitabı Türk Milletine hediye ediyorum. Bu üç seyfi muazzezlerden (kılıç) birini ben aldım. İkincisini İsmet Paşa'ya verdim, üçüncüsünü de İzmir Fatihine saklıyorum. Bu kılıç, İzmir'e ilk giren kumandanın beline takılacaktır”. Bu kuran-ı Kerim Hacı Bayram Camii'ne verilmişti, şimdi ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nde saklanmaktadır. Üçüncü kılıç ise İzmir'e ilk giren yüzbaşı Şeref Bey'e bizzat Mustafa Kemal tarafından verilmiştir.¹²⁵

Ankara Hükümetiyle yakın ilişki kuran Buhara Cumhuriyetinin ömrü maalesef çok uzun olmadı. Bolşevikler, Buhara Hükümeti ile 4 Mart 1921'de yapmış olduğu “ittifak” anlaşmasına rağmen, Buhara'yı “Sovyetleştirme” düşüncesinden hiç vazgeçemediler.

23 Eylül 1921'de yapılan, Buhara Halk Temsilcilerinin 2. Kongresi Sovyetlere karşı direnme mücadelesine girişen Devlet Başkanı M. A. Muhittin'in yerine Osman Hoca'yı seçti. 9 Aralık 1921 de Osman Hoca da Sovyetler'e karşı açıktan açığa silahlı bir mücadeleye girdi ve Enver Paşa'nın müttefiki oldu. Ancak Sovyetler Birliği 1924 yılında, Buhara'ya hakim olmayı başardı.¹²⁶ Sovyet Rusya'nın tesiri ve kontrolü altında, 1924 yılı 20 Eylül'ünde, toplanan 5. Bütün Buhara Kurultayı Orta Asya (bundan sonra Sovyetlerce Türkistan kelimesi yasaklanır ve yerine Orta Asya denmesi zorlanır) halklarının yani Türkistan'daki ayrı kabilelerin “Milli Devlet” adı altında ayrı Sovyet Cumhuriyeti halinde toplanmaları lehinde karar alındı. Aynı

¹²⁴ Mehmet Saray, Atatürk'ün Sovyet Politikası, s. 76.

¹²⁵ E. B. Şapolyo, “Atatürk ve Üç Kılıç”, TK, S. 37 (Kasım 1965), s. 86.

¹²⁶ Baymirza Hayit, Türkistan Milli Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, S. 265.

kurultay Buhara'yı bir Sovyet Sosyalist Devlet olarak ilân etti. Sovyetler Türkistan'ın bütünlüğünü önceden hazırladığı plâna göre Kızıl Ordu'nun süngüsü altında, baskı ile yaparken, şeklen Sovyetler kendileri topladıkları kongrelerde halkın isteği gibi göstermeye çalışmaktadırlar. ¹²⁷

2. Hive (Harezmi) Hanlığı

Hive Hanlığı; Rus yayılmasından önce Türkistan'ın en güçlü devletlerinden biri idi. Ruslar daha I. Petro zamanında Harezmi'yi işgâl etme teşebbüsünde bulunmuştu. (1717). Bundan sonra 156 yıl boyunca Harezmi, Rusya'nın işgâl hedefi oldu. ¹²⁸ Şubat 1873'te Rusya'nın 12. 300'den fazla askeri, 56 top ile hanlık topraklarını zaptetmeye başladılar. 29 Mayıs 1873'te Türkistan Genel Valisi Von Kaufmann Hive Hanı'nı 18 maddelik bir anlaşmaya mecbur etmiş ve raptedilen 76000 km² toprak Rusya'nın mülkü olarak ilân edilmiştir. Hive Hanlığı iç işlerinde bağımsız devlet halinde, Rusya'nın kontrolü altında yaşayabilecek nizamnameyi kabul etmeye mecbur edilmişti. ¹²⁹ Hive Hanlığı 1912'den itibaren bir parçalanma sürecine girdi. Hanlığın istediği arazi vergilerinin ağırlığı nedeniyle doğan anlaşmazlık nedeniyle Yomud Türkmenleri isyan etmiş ve İsyân lideri, Muhammed Kurban Serdar Han ilân edilmiş ve Cüneyd Han ismini aldı. Cüneyd Han gibi güçlü bir ismin Hive'yi yönetmesi Rusya'nın işine gelmemiş, Ruslar tarafından yönetimden ayrılmak için yoğun bir baskı uygulanmıştır.

Bunun sonucunda baskıya direnemeyen Han, İran'a kaçmak zorunda kalmıştı. Bu sıralarda Cedidizmin bir ürünü olarak ortaya çıkan Pehlivan Niyaz Yusuf yönetimindeki Genç Hiveliler hareketi güçlenmişti. ¹³⁰ Genç Hiveliler reform isteklerini gündeme getirmişler ve Han üzerinde baskı yapmaya başlamışlardı. 1917 yılı Rus İnkılabından sonra İsfendiyar Han, hükümet idaresinde ıslahat yapmayı ve bir meclis kurmayı kabul etmişti. Fakat kısa bir müddet sonra Hive de bulunan Rus Kazakların yardımıyla, meclis İsfendiyar Han tarafından dağıtıldı. İsfendiyar Han'a

¹²⁷ İbrahim Yarkın, "Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunun Ortadan Kaldırılarak Sovyetler Birliğine İlhâkı", **TK**, S. 124, (Şubat 1973), s. 252.

¹²⁸ Hayit, a. g. e, s. 28.

¹²⁹ Baymirza Hayit, Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri, s. 164.

¹³⁰ Andican, a. g. e, s. 70.

muhalif Genç Hiveliler'den bir kısmı Cüneyd Han idaresinde, Rus askerlerini mağlup ederek Hive şehrini ele geçirdi. İsfendiyar Han, Cüneyd Han'ın oğlu İşim tarafından öldürülerek yerine Abdullah, Han ilân edildi.¹³¹ Artık Hanlığın yönetimi fiilen Cüneyd Han'ın eline geçmişti. 1919 yılı Aralık ayında Türkistan Cephesi İhtilâl ve Harp Şurası ile Sovyet Hükümeti'nin Türkistan Komisyonu, Hive Hanlığına karşı savaş açmaya karar verdiler.¹³² Kararın gerekçesi ise Cüneyd Han'ın ve taraftarlarının diktatoryasından Hive emekçilerini kurtarmaktı.¹³³ Sovyet Ordusu, Cüneyd Han'ın 5000 askeri ile altı gün savundukları Kocayh şehrini 28 Aralık 1919'da işgâl ediyordu. Aynı gün Hanka ve Urgan şehirleri de işgâl edildi. Kızıl Ordu 1920 yılı Ocak ayı başlarında Köhne-Urgan, Parsa, İliyah, Gazavat, Taşavus ve Takha'yı işgâl ediyordu. Kızıl Ordu birlikleri 1920 yılı Ocak ayı sonlarında, Cüneyd Han'ın merkez karargahının bulunduğu Bedirkent şehrini, 1 Şubat 1920'de de Hive şehrini işgâl ediyorlardı. Han Said Abdullah 2 Şubatta tahtından feragat etmek zorunda kaldı. Hive Hanlığının işgaline Sovyetler tarafından devrim süsü verilmişti. Georgij Skalov, 7 Şubat 1920'de Hive halkına yaptığı çağrıda şöyle diyordu: "Sovyet Rusya rehberleri, başka halkların topraklarını hiçbir şekilde işgâl etmek yada başka halklara karşı herhangi bir güç kullanmak istememektedir! Bütün komşuları ile barış ve uzlaşma içinde yaşamak ister". Bu açıklama dahi Sovyet propagandasının ne kadar yüzsüzce yalan söyleyebildiğini gösteriyordu. Önce ülke zaptediliyor; ardından bunun bir işgâl olmadığından bahsediliyor!¹³⁴ Şubat 1920 de hazırlık rejimi ortadan kaldırıldı ve Harezmi Halk Cumhuriyeti ilân edildi. Hükümet, Haziran 1918'den beri Urgan Şehrinde Sovyet Rusya ile işbirliği yapmakta olan "Genç Hiveliler" in ihtilâl komitesi tarafından kuruldu.¹³⁵ Ancak daha sonra Genç Hiveliler iktidardan uzaklaştırılmış, 1921 yılı Ekim ayında, yeni kurulan Harezmi Hükümeti'nin birçok üyesi "inkılap aleyhtarı" harekete iştirak suçuyla hapsedilip, bazıları da idam edilmişti. 1922 yılında ise hükümete ve komünist partisine düşmanlık yaptıkları iddiası ile idareci ve siyaset adamları arasında geniş çapta

¹³¹ İbrahim Yarkin, "Batı Türkistan", Türk Dünyası El Kitabı, s. 1187.

¹³² Andican, a. g. e, s. 71.

¹³³ M. Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi. , s. 297.

¹³⁴ Baymirza Hayit, Basmacılar, s. 108.

¹³⁵ Baymirza Hayit, Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri, s. 164.

temizleme yapıldı. 1923 yılı Ekim ayında toplanan 4. Harezmi lke kurultayında, emekçi olmayanlara seçme hakkı tanınmadı; anayasa değiştirilerek “Harezmi Halk Cumhuriyeti”nin adı “Harezmi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”ne çevrildi. Nihayet 2 Ekim 1924’de Sovyet Rusya kontrolünde toplanan beşinci Harezmi kurultayında, Harezmi Cumhuriyetinin lağvına ve Sovyetler Birliğine ilhakına karar verildi. ¹³⁶ Böylece Lenin bir kez daha haklı çıkıyor ve Rus olmayan milliyetlerden birisi daha kendi isteğiyle(!) kendisini lağvederek Sovyet Rusya’ya katılıyordu.

Bundan sonra Harezmi Halk Cumhuriyetine ait toprak yeni kurulan Türkmenistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri arasında paylaştırılacaktır. ¹³⁷

E. BASMACILIK HAREKETİ

“Basmacı”, basmak masterından baskıncı ve hücum edici manasıyla önce eşkiya çetelerine denilmişti. ar zamanında bu gibi eteler, Türkmenistan’da, Başkurdistan ve Kırım’da, istiklâl kaybedilip Rus hâkimiyeti yerleşmek üzere olduğu zaman yaşanmıştır. Başkurtlar bunlara Horasan ıstılahı ile “ayyar” demişlerdir. Kırım’da (onlardan alınarak Ukrayna’da) “haydamak” ıstılahları kullanılmış; Başkurtlar’da Buranbay, Kırım’da Halim, Semerkand’da Namaz gibi kahramanlar meşhur olmuştur. Bunlar Müslümanlara dokunmayıp yalnız Rusları, Rus fabrikalarını yağma ederler ve çok defa aldıkları ganimeti ahaliye leştirirlerdi. ¹³⁸

Ancak Basmacı kelimesi 1917–1924 yılları arasında, önce Fergana’da başlayan; sonra, Buhara, Semerkand ve Hive’ye kadar yayılan ve kısa aralıklarla 1934’e kadar devam eden; Rus aleyhtarı isyan hareketlerine, bugün Türkistan’da 200 yıllık emperyalist mziye sahip Sovyet Ruslar “Basmacı” adını vermişlerdir. ¹³⁹ Sovyet Yönetimi, bu hareketi, halkın ve dış dünyanın gözünde küçültmek için bu tanımlamayı yapmıştı. Böylece bir taraftan yerel halkın harekete destek verme eğilimi azaltılmaya çalışılmakta, bir taraftan da dış dünyaya karşı, hareketin basit bir haydutluk hareketi olarak gösterilmesi amaçlanmaktaydı. Sovyet yönetiminin bütün

¹³⁶ İbrahim Yarkın, a. g. e, s. 1189.

¹³⁷ Andican, a. g. e, s. 82.

¹³⁸ Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, s. 387.

¹³⁹ Bademci, a. g. e, s. 222.

bu çabalarına karşın, bir süre sonra, “Basmacı” deyimini anlam değiştirerek, halk tarafından “İstiklâl Savaşçısı” veya kendilerini “Korbaşı”, mücadele hareketini de “Korbaşılar Hareketi” olarak tanımlamışlardır. Fakat yoğun Sovyet propagandası “Basmacılar” deyiminin dünya literatürüne yerleşmesini ve bölgeyle ilgili çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır¹⁴⁰

Türkistanlılar, Aralık 1917’de Hokand şehrinde Mustafa Çokay Bey’in riyaseti altında toplanan 4. büyük kurultayın kararı ile Türkistan Muhtariyeti ilân edildi. Ancak milletlerin hürriyet ve istiklâlini tanımak düsturu ile iktidara gelen Bolşevikler, Milli Muhtariyeti tanımadılar. Ruslar, Hokand şehrini top ve tüfekler ile tahrip ederek 11 Şubat 1918 de Milli Hükümeti dağıttılar.¹⁴¹

Sovyet askerleri tarafından Hokand şehrinin işgâl edilişi ve Türkistanlılar’ın düşmandan kurtulmak isteği, Türkistan’da hürriyet savaşının yeniden başlamasına yol açtı. Ruslar ve birlikte çalıştıkları Ermeniler, Türkistanlıları kendilerine itaat ettirmek için Fergana Vadisi’ndeki 180 köyü ateşe verdiler. Sovyet Tarihçilerinin verdikleri bilgilere göre, Ermeniler (Sovyet Ruslar ile beraber deniyorlar) 1918’in başında Margılan şehrinde 7000’e yakın, Endican şehrinde 6000, Narmangan şehrinde 2000, Bozkargon ve Kokandkışlak kazalarında 4500’e yakın Türkistanlıyı öldürdüler. Türkistan Milli Cumhuriyetini silahla yok etmek, Kızıl Ordu ve silahlı Ermenilerin Hokand ve başka yerlerde devam ettirdikleri katliam, Türkistanlıların ruhlarında bıraktığı tesirler Sovyet yazılarında “Basmacılık” diye gösterilen milli mücadelenin doğuşuna sebep oldu.¹⁴²

Sovyetler Hokand’a hücum ettikleri sırada, Ergeş Korbaşı kumandasındaki milli kuvvetleri bunlara karşı koymuştur. Ruslar şehri zapt ve yağma ederek ateşe verdiklerinde, bu Milis kuvvetleri şehir dışında mücadelelerine devam etmek üzere uzaklaşmışlardı. Hokand Milli Hükümeti’nin müdafileri olan bu kuvvetler, “Basmacılık” hareketinin, ilk nüvesini teşkil etmişlerdir. Türkistan işlerini iyi bilen bir Sovyet idarecisi olan Georgi Safarov şunları yazar: Basmacılık hareketi bir taraftan Hokand Muhtariyetinin ortadan kaldırılması ve geniş sömürgecilik

¹⁴⁰ Andican, a. g. e, s. 149–151.

¹⁴¹ Abdullah Recep Baysun, Türkistan Milli Hareketleri, s. 7–8.

¹⁴² Baymirza Hayit, Sovyetler Birliği’ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri, s. 146.

karışıklıkları sonucunda meydana gelen milli egemenlik mücadelesi şeklinde ve öte yandan iktisadi kriz ve açlık dolayısıyla gelişmiştir. Basmacılık hareketinin bütün ülkeye yayılan çok geniş halk ayaklanması olma devri 1918–1923 yılları arasındadır. Sovyet Hükümeti bu çok yaygın halk hareketine karşı çok büyük askeri kuvvetler göndermek zorunda kalmışlardır.¹⁴³

Basmacılık hareketi dört ayrı bölgede yürütülmüştür. Bu bölgeler şunlardır:

a- Fergana Vadisi: Mücahitlerin sığınağı olan, yüksek dağlarla çevrili verimli ve nüfus yoğunluğunun büyük bir ovadır. Nüfusu bir yanda yerleşik hayata geçmiş Özbekler, Tacikler, Kırgızlar, öte yanda Rus kolonileri ile Uş, Margilan, Celalabad ve Fergana kentlerinde bulunan Rus garnizonları ile bir hayli karışmıştır.

b- Lakay Bölgesi: Bugünkü Tacikistan'ın Düşenbe yöresinin güneyinde yüksekliği 2000 ile 3500 m arasında değişen ve hiç de sarp olmayan dağları ile, ne kentlerin, ne de Rus kolonilerinin bulunmadığı bir bölgedir. Buranın nüfusunu Moğol kökenli yarı göçebe Özbek kolonileri ile yerleşik hayata geçmiş Tacikler oluşturur. İsen Hoca aşiretinin reisi İbrahim Bey'in önderliğindeki isyana yalnız göçebeler katılmıştır.

c- Buhara: Semerkant bölgesi, batıda yarıçöl, doğuda ise yarı dağlık karakteri ile (Terefşan Sıradağları) yerleşik hayat yaşayan Özbeklerin memleketidir. Kentlerdeki nüfusun yarısı Özbek, yarısı da Taciklerden olup göçebeler yoktur. Basmacılara hem kentlerden, hem de kırsal kesimden katılanlar olmuştur.

d- Hive dolaylarındaki Türkmen Stepleri: Burada çöller ve vahalarda bulunan Türkmen kabileleri yaşamaktadır. Basmacılar hemen hemen tümüyle Türkmenlerdendir. Yerleşik hayata geçmiş Özbekler, Karakalpaklar ve Kazaklarda ara sıra onlara yardım etmişlerdir. Bunların arasında Cüneyd Han'ın önderlik ettiği Yumud aşireti son derece önemli rol oynamıştır.¹⁴⁴

Basmacı teşkilatlanması büyük ölçüde, Hokand Hakanlığı'nda kullanılan askeri sisteme göre şekillendirilmiştir. On'lu ve yüz'lü onbaşılar ve yüzbaşılar tarafından

¹⁴³ İbrahim Yarkın, "Muhtar Türkistan ve Alaş Orda Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında", **TK**, S. 23, 1964, s. 42–43.

¹⁴⁴ Marie Broxup, *Basmacılar*, s. 3-4.

yönetiliyordu. Beşyüz kişilik grupların başlarında Pansad'lar vardı. Korbaşılar ise en az bin kişilik bir silahlı kuvvet olması gerekiyordu. Çok sayıda korbaşının bağlı olduğu liderler ise “Leşkerbaşı” olarak tanımlanmaktaydı. Basmacı liderler toplumun her kesiminden gelmekteydi. Aralarında bölgesel liderler, din adamları, eski askerler, hükümet görevlileri veya eğitilmiş ceditler mevcuttu. ¹⁴⁵ Basmacıların sayısını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Çünkü bunlar daha çok gündüzleri rençber, geceleri gerilla veya yaz ile güz boyunca çarpışan kişiler olarak tam anlamda profesyonel gerillalar değillerdi. ¹⁴⁶

Sovyetlerin dünyaya haydutluk olarak göstermeye çalıştıkları Basmacılık hareketi bütün Türkistan'da yayılmaya başlamış, Bolşevikler küçük gördükleri Basmacı çeteleri karşısında büyük kayıplar vererek daha fazla askeri kuvvet göndermek zorunda kalmışlardır.

Sovyetler Türkistan'daki hâkimiyetlerini yeniden tesis etmek için bir Türkistan cephesi açtılar. Cephe komutanlığına tayin edilen Frunze, 3 Eylül 1919'da Türkistan'ın tekrar işgali için gerekli hazırlıkların tamamlanması emrini verdi. Türkistan Türklerinin giriştikleri milli ayaklanma bütün engellere rağmen başarıyla devam etmiş, ancak yeterli derecede silah olmayışı ve merkezi bir idareden mahrumiyet sebebiyle Kızıl Ordu birlikleri karşısında ağır kayıplar vermişlerdir. Ayrıca Fergana hükümetinin teşekkülüne rağmen, milli ayaklanmayı idare eden liderler arasında bir birlik temin edilememiş ve her liderin kendi bölgesinin hükümdarıymış gibi hareket etmelerinin önüne geçilememiş, işin içine bir de kabilecilik ve bölgecilik davaları karıştırılmış idi. ¹⁴⁷

Bolşevikler, Basmacı hareketine karşı önemli ölçüde başarı kazandığı sıra Enver Paşa'nın Basmacı hareketine katılması, milli mücadeleye yeni bir canlılık kazandırdı. Enver Paşa'nın milli mücadeleye katılması Rusları da rahatsız etmişti. Çünkü Enver Paşa, savaş sanatını bilen ve Türkistan'da sevilen bir subaydı ve birbirinden kopuk, bölgesel olarak Ruslara karşı mücadele eden Basmacı gruplarını teşkilatlandırabilecek bir komutandı.

¹⁴⁵ Andican, a. g. e, s. 151.

¹⁴⁶ Marie Broxup, a. g. e, s. 4.

¹⁴⁷ Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, s. 301-302.

Enver Paşa 2 Ekim 1921’de Buhara’ya geçti ve 8 Kasım’da Doğu Bahara seyahatine çıktı ve Kılıköl kazasında mücahitlerin komutanı Molla Nafis Korbaşı tarafından kabul edildi. 9 Kasım 1921 de kendisi ile beraber yemin eden mücahitlerle birlikte Enver Paşa’nın da Türkistan Milli Mücadelesi Kılıköl Kazası merkezinde başlamıştır. ¹⁴⁸

Enver Paşa Buhara eski Emiri olan ve Afganistan’da bulunan Abdülseyid Mir Alim Han ile temasa geçti. Devrik Emir tarafından Buhara Devleti’nin bütün Basmacı birliklerinin komutanı seçilen Enver Paşa o bölgelerdeki Basmacılarla temasa geçmek amacıyla Hive, Semerkand ve Fergana’ya temsilcilerini yolladı. Çağrısında büyük bir İslam Devleti teşkil etmek için birleşmenin ve hemen bütün Orta Asya Müslümanları Birliğinin kurulması gerekliliğinin üzerinde duruyordu. 19 Mayıs 1922 tarihinde Enver Paşa, Sovyet Azerbaycanı Konsey Başkanı Nerimanov’un aracılığı ile Moskova Hükümeti’ne bir ultiatom yolladı:

Halk Komiseri Nerimanov,

Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne mensup halkların Yüksek Konseyinde alınan şu kararı Rusya Komiserler Konseyine ve Merkez İcra Komitesine iletmenizi rica ederim.

Israrım üzerine, Konsey, Rusya Merkez İcra Komitesi ve Komiserler Konseyi’nin cevabına kadar Rusya Sovyet Cumhuriyetine savaş ilanından vazgeçmiştir. Buna karşılık Buhara, Hive ve Türkistan halklarının hür ve bağımsız yaşama arzularını size iletmekle görevlendirildim. Bu bağımsızlık Sovyetler Rusyası tarafından kabul edilecektir.

Konsey, Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hükümetine, şu sırada Hive, Buhara ve Türkistan topraklarında bulunan yabancı Ordunun (Kızıl Ordu) on beş günlük bir mühlet sonuna kadar ülkeyi terk etmesini teklif eder. Adı geçen ülkelerde Sovyet Rusya Cumhuriyetine ait idari teşkilatlar da aynı mühlet içinde feshedilmelidir.

Bu kararın Halk Komiserleri Konseyi’nin eline geçtiği andan itibaren bütün siyasi tutuklular ve rehineler serbest bırakılmalıdır.

¹⁴⁸ Baymirza Hayit, Sovyet Birliğindeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri, s. 151.

Sayın Komiser, Hive, Buhara ve Türkistan Hakları Yüce Konseyi sizden, Savaş Komiseri Trotçki'ye ve Sovyet Kuvvetleri Başkomutanı Kanenev'e, Müslüman Halk Ordusu ile Kızıl Ordu arasında her türlü kan dökülmesini önlemek için Kızıl Ordu'nun en kısa zamanda Rusya'ya çekilmesini istemenizi rica eder.

Hive, Buhara ve Türkistan Halklarının Yüce Konseyi'ni heyecanlandıran Rus halkına karşı duydukları derin sempati duyguları yüzünden, tarih çok eski devirlerinden beri düzen ve meşruluk içinde yaşamış olan ve şimdi dışardan gelmiş laf ebesi ve komünist unsurların zulüm rejimine terkedilmiş Müslüman ülkelerin kurtuluşunda her türlü düşmanca hareketten kaçınılacağını bildirmek Konseyin görevi olmuştur.

Sovyet Rusya Hükümeti'nin, zalim komiserlerin boyunduruğu altına alınmış ve Moskova'nın yabancı iktidarına karşı topraklarını kurtarmak için silaha sarılmış Müslüman halkların iradesine saygı göstermek ihtiyacını duymaması halinde sizi uyarmak isterim ki mevcut bildirinim tesliminden iki hafta sonra hareketlerimde tamamen serbest olacağım.

Bu bildiriye ilâşikte, Rusya Merkez İcra Komitesi tarafından bana tevdi edilen görev belgesini iade ediyorum.

Hive, Buhara ve Türkistan Orduları
Başkomutanı
Enver Paşa ¹⁴⁹

Enver Paşa 1921 yılı sonundan 1922 yılı Şubat ayına kadar 20. 000'den fazla silahlı mücahit toplamayı başarmıştır. Enver Paşa'nın Ruslara karşı Duşanbe'deki zaferinden sonra, İbrahim Beg de yaklaşık 20. 000 askeri ile Enver Paşa'nın komutası altında savaşımaya hazır olduğunu açıkladı. 1922 yılı Mayıs ayına kadar bütün milli mücadele liderleri (Doğu Buhara, Fergana, Semerkant, Batı Buhara, Harezmi) Enver Paşa'nın başkumandanlığını kabul etmişlerdi. Afgan Han'ı Amanullah Han, 300'den fazla gönüllü, iyi silahlandırılmış Afgan askerini Enver Paşa'nın hizmetine sunuyordu. Enver Paşa Mayıs 1922 ye kadar diğer liderler ile beraber Doğu Buhara'nın tamamını kurtarmayı başarmış, Molla Abdulkahhar,

¹⁴⁹ Joseph Costagne, Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi, s. 135–137.

Buhara'yı, Cüneyd Han Hive'yi çembere alırlar. Fergana'daki mücahidler Kızıl Ordu'yu zor duruma düşürmüşlerdir.¹⁵⁰

Ancak 1922 yılı Haziranında Enver Paşa'nın gücü azalmaya başlıyordu. Kimi yerde mücahitlerin başarı sağladığı ve İhtilâl akımının Buhara'nın her yanında gittikçe güçlendiği yolundaki iyimser İngiliz Gizli İstihbarat Raporlarına karşın, Enver Paşa komutasındaki 25. 000 kişilik Güzar ve Şehrisebz arasında dağlık bölgeye çekilmek zorunda kalıyordu. Bu durumu 2 Temmuz da eşine gönderdiği mektupta şöyle yansıtır:

“Gerisin geri Düşenbe'ye gidiyorum. Zerger'den beri her gün çarpışma oluyor. Geri çekiliyoruz. ”

Dört gün sonra gönderdiği mektupta ise şöyle diyordu:

“Ruslar, Çilli-göl ve Kurgan-tüpe'yi işgal etmişler. 30 atlı ve 290 piyade ile ben dağlar, kayalar arasında yatıyorum”¹⁵¹

Enver Paşa'nın 1922 yılı Temmuz ayı sonu itibariyle Korgantepe'de 5000 Mücahiti vardır. Enver Paşa geri çekildiği Sangtud köyündeki çatışmayı kaybettikten sonra geri kalan askerleri ile Belcivan'a saldırır. Silah ve asker sayısı bakımından çok üstün olan Kızıl Ordu'ya yaklaşık 1000 şehit ve 1700 yaralı vererek, çevrenin dağlık olması nedeniyle tamamen imha olmaktan kurtulur. Paşa'nın birliği Belcivan civarında beklerken, kendisi 30 adamı ile Belcivan'a 30 km uzaklıkta bulunan Obdara köyünde bulunmaktadır.¹⁵² 4 Ağustos Cuma günü Kurban Bayramının birinci günü, Obdara köyünün yanındaki tepeye 300 kişiden oluşan bir Rus müfrezesinin yaklaştığı haberi gelince Paşa, diğer askerlerin gelmesini beklemeden yanındaki 25 kişiyle düşman üzerine yürüdü. Bu esnada Rus miltralyözünün ateşi sonucu kalbinden vurulan Paşa şehit oldu.¹⁵³

¹⁵⁰ Baymirza Hayit, Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917–1934), s. 204–205.

¹⁵¹ Salahi R. Sonyel, “Enver Paşa ve Orta Asya'da Baş Gösteren ‘Basmacı’ Akımı”, **Belleten**, C. 211, Yıl. 1991, s. 1198–1199.

¹⁵² Baymirza Hayit, Basmacılar: Türkistan Milli Mücadelesi Tarihi (1917-1934) s. 219.

¹⁵³ Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, s. 453.

Enver Paşa'nın ölümü üzerine Türkistan'ın milliyetçi, hürriyet şairi Çolpan tarafından Belcivan isimli bir şiir yazılmıştır. Bu şiirde Enver Paşa'nın ölümünden duyulan derin üzüntü anlatılmaktadır.¹⁵⁴

Enver Paşa'nın ölümüyle ilgili Eski Rus Ajanı Ağabekof hatıralarında gerçek dışı sözler sarfetmişti. Burada Paşa'nın şahadetiyle ilgili Türk askerini rencide edici şeyler yazılmıştı. Bütün bunlar uydurma sözlerdi. Çünkü Ruslar karşılaştıkları kuvvetin içinde Enver Paşa'nın olduğunu ve şehit düştüğünü bilmiyorlardı. Ayrıca bilmiş olsalardı o büyük şehidin naaşını orada bırakmayacakları muhakkaktı. Paşa'nın ölümüyle ilgili Merkez Sovyet basını da, onun kafasını görmedikçe bu habere inanmanın doğru olmadığını yazmışlardı.

Enver Paşa'nın ölümü basmacılık hareketine büyük bir darbe vursa da ona olan sevgi devam etmiştir. Örneğin, İstanbul'da Fransız Haberalma Teşkilatı şunları söylemiştir: “Enver Paşa (Doğu Buhara'nın Balçivan'da bulunan) Çağatay bölgesinde gömüldü. Onun mezarlığı asi Müslümanların ziyaret yeri olup Kızıl Ordu ile savaşıcak her birlik her şeyden önce onun mezarını ziyaret ederek onun huzurunda İslamcılığı korumak için savaşıacaklarına söz verirdi.”¹⁵⁵

Enver Paşa'nın ölümüyle birlikte onun yerine geçirilen Hacı Sami'nin* çabaları da etkili olmamış, Basmacılık Hareketi 1923'ten sonra eski şiddetini kaybetmeye başlamıştır. Diğer taraftan Sovyet yönetimi, Basmacı Hareketine verilen desteği azaltabilmek için bir takım kararlar aldı. Büyük tepkilere yol açan vakıf mallarına el konulması kararının düzeltileceğini bildirdi. Ayrıca İslâmi Eğitim kurumlarının yeniden açılacağını ve şeriat mahkemelerinin çalışmasına izin verileceğini ilan etti.

¹⁵⁴ Çolpan'ın şiiri için bkz; Y. T. , S. 14-15, s. 16; ayrıca; Z. Velîdi Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, s. 454'de şiir Özbekçe aslı ve Türkiye Türkçesi ile verilmiştir.

¹⁵⁵ Yamauchi Masayuki, Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa, s. 76.

* Hacı Sami; Hacı Sami (Selim Sami) Devlet-i Âliye'nin gizli istihbarat örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın Süleyman Askerî'den sonra gelen ikinci adamı Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın kardeşidir. Enver Paşa tarafından bazı görevler verilerek Türkistan'a gönderilen kişiler arasında Eşref Bey ve Selim Sami'de bulunmakta idi. Selim Sami 1927 yılında İzmir veya Aydın'da jandarmalar ile giriştiği silahlı çatışmada ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz; Adil Hikmet Beğ, Asya'da Beş Türk, İstanbul, 1988, s. 525- 546.

Bunun yanı sıra yeni ekonomik politikaların (NEP) gündeme getirilmesi, halkın yatışmasına ve Bolşevik yönetimine olan reaksiyonun azalmasına yol açmıştır.¹⁵⁶

1923'ten sonra eski şiddetini kaybeden Basmacılık, 1934'e kadar zaman zaman devam etmiştir. Sovyet Rusya'nın küçümseyerek dış dünyaya basit bir çetecilik olarak göstermeye çalıştığı bu hareket Türkistanlılar tarafından Rus istilasına karşı verilen milli mücadele olarak görülmektedir.

Mahkeme salonunda ölüm kararı verilmesinden önce Sadullah Kasım'ın sözleri Türkistanlıların Basmacı Hareketine bakış açılarını göstermesi bakımından önemlidir. Sadullah Kasım: "Sizler Basmacılık meselesinde, bizleri suçlu olarak görmektesiniz. Sizler Basmacı hareketini önemsiz göstererek, onun gücünü kırmak isteyeceksiniz. Ancak, bizi bu tür düşünceler etkilemez. Biz, basmacı hareketini milli devrim olarak görmekteyiz. Bu bizim için çok değerlidir. Çok büyük öneme sahiptir.

» 157

F. TÜRKİSTAN MİLLİ BİRLİĞİNİN KURULUŞU

Türkistanlı Aydınlar, Milli Mücadelenin daha etkili olabilmesi için siyasi bir teşkilatın kurulması gereğini düşünmüşler ve daha sonra bu siyasi teşkilatın kurulması için faaliyete geçmişlerdir. Ancak aydınlar arasında tam bir fikir birliği de yoktu. Bu sırada Mustafa Kemal'in direktifleriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey, Türkistan'a gönderilmiştir. 1921 Temmuzunda Buhara'ya geçen İsmail Suphi Bey'in görevi Türkistan Milli Birliğinin kuruluşu için arabuluculuk yapmaktır.¹⁵⁸ Onun teşebbüsleri ile birlik kuruldu, teşkilatın başına ise Zeki Velidi'nin geçmesini teklif etti. Bu teklif Türkistanlılar tarafından kabul edildi.¹⁵⁹ Kurulan Cemiyete "Orta Asya Avamı Müslüman Cemiyetleri İttihadı" ismi verildi.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Andican, a. g. e, s. 155.

¹⁵⁷ Baymirza Hayit, Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934), s. 334.

¹⁵⁸ Mehmet Saray, Atatürk ve Türk Dünyası, s. 3.

¹⁵⁹ Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 301.

¹⁶⁰ Zeki Velidi Togan, Hatıralar, Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri, s. 321.

Fakat Rusların şiddetli baskıları yüzünden Zeki Velidi ile birliğin ileri gelenlerinden Osman Hoca ve Müfti Sadruddin yurt dışına çıkmak zorunda kalmışlardır.¹⁶¹

Zeki Velidi Togan da Avrupa'ya gelir gelmez, dış dünyada hızlı bir teşkilatlanmanın zorunlu olduğunu görmüştü. Avrupa'ya getirilen Türkistanlı aydınların bir araya getirilmesi bu amaç için iyi bir başlangıç olabilirdi. Nitekim, kısa bir süre sonra, özellikle Almanya'da yoğunlaşan Türkistanlılarla yaptığı çeşitli temaslar sonrasında bir genel kongre düzenlenmesi konusunda fikir birliği sağlandı. Afganistan, İran ve Türkiye gibi ülkelerde dağınık olarak yaşayan eski üyelerle gerekli yazışmalar yapıldıktan sonra 29 Kasım 1924 günü Ahmet Zeki Süleymanoğlu'nun katılımıyla Orta Asya Müslümanları Milli Avamı İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın Türkistan dışındaki ilk resmi toplantısı gerçekleştirildi.¹⁶²

Zeki Velidi'nin hatıralarında belirttiğine göre Kongreye Mustafa Çokay Paris'ten, Alimcan Togan Budapeşte'den gelerek katılmışlar, her ikisi yemin ederek Cemiyete üye olmuşlardır. Yemin ettirme işini Abdülvahap Murad ile Abdülkadir İnan yapmışlar ve Mustafa Çokayoğlu Cemiyet programında istiklâl maddesi olduğundan girmekte epey tereddüt göstermiş ancak sonunda kabul etmiştir.¹⁶³

Ancak Zeki Velidi Togan'ın muhtemelen yanlış hatırlaması sebebiyle bu konularda hatalı bilgi verdiği görülmüştür. 1924 Berlin toplantısının mazbatalarına Alimcan Togan'ın ismi toplantıya katılanlar arasında yoktur. Daha sonraki yıllarda da TMB kararlarında ve TMB üyeleri arasındaki yazışmalarda Alimcan Togan'ın TMB üyesi olduğunu gösteren hiçbir belgeye rastlanmamıştır. Yine Kongre mazbatasında bütün üyelere yeniden yemin ettirilerek bir nevi üyelik tazeleme işlemi yapıldığı görülmektedir. Yani sadece Mustafa Çokayoğlu yemin etmemiştir. Togan, Çokayoğlu'nun zorla ikna edildiğini söyler, oysaki bizzat Togan kendisi hatıralar kitabında Afganistan'da iken TMB üyeleriyle yapılan toplantıda Mustafa Çokayoğlu'nu teşkilatın Avrupa mümessili olarak atadıklarını yazmaktadır.

¹⁶¹ Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, s. 306.

¹⁶² Andican, a. g. e, s. 227-228.

¹⁶³ Togan, Hatıralar, s. 481.

Afganistan'daki toplantı 26 Haziran 1923'te yani Berlin toplantısından neredeyse 17 ay önce yapılmıştır. ¹⁶⁴

Kongrede Türkistan'ın Sovyetler tarafından Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan olarak beş Cumhuriyete bölünmesi meselesi ele alınmıştır. Kongre üyeleri bunu Türkistan'ın beş ayrı millete parçalama girişimi olarak değerlendirdi. ¹⁶⁵ Ayrıca Kongre mazbatasından* anlaşıldığına göre Orta Asya Müslümanları Milli Avamı İhtilal Cemiyeti'nin adı "Türkistan Azaldık Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. Bunun nedeni ise Türkistan'ın beş cumhuriyete bölünmesiyle Türkistan adının yasaklanacağı ve unutturulacağı düşüncesidir.

9 Mayıs 1925'te Cemiyetin Avrupa'da son toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda Cemiyetin merkezinin Türkiye'de olması ve Mustafa Çokayoğlu'nun cemiyetin Avrupa temsilcisi olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca İstanbul'da yapılacak neşriyatın dili ve programı hususunda da kararlar alınmıştır. Karara göre Kazak, Özbek, Tatar ve Başkurtlar Türkçe neşriyatlarında kendi şive özelliklerini ve ayrı lehçe kelimelerini korumakla beraber, etimoloji ve morfoloji hususlarında müşterek kaidelere uyarak yazacaklardır. ¹⁶⁶

1925 yılı içerisinde, Türkiye'deki Milliyetçilik hareketlerinin önde gelen isimlerinden Maarif Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver, Avrupa'da yaşayan Dış Türk liderlerini Türkiye'ye toplamak amacıyla bir çalışma başlattı. Bu çalışma sonucunda Sadri Maksudi Arsal, Ayaz İshaki, Fuat Toktar ve Abdullah Battal Taymas gibi isimler Türkiye'ye gittiler. 9 Mayıs 1925'teki toplantıda alınan kararlarla birlikte Türkistan Milli Hareketinin siyasi ağırlık merkezi büyük ölçüde Türkiye'ye kaydırılmış oluyordu. ¹⁶⁷

¹⁶⁴ Andican, a. g. e, s. 128-129, Dipnot no. 15

¹⁶⁵ Abdulvahap Kara, Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi, s. 212.

* Mazbatanın orijinal tam metni için bkz. Andican, Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, s. 778-787.

¹⁶⁶ Togan, Hatıralar, s. 505.

¹⁶⁷ Andican, a. g. e, s. 232-233.

Türkistan Azaldık Cemiyeti'nin Türkiye'deki ilk kongresi İstanbul'da 1927'de Mart veya Nisan ayında yapıldı. Cemiyetin ismi kongrenin ilk gününde alınan bir kararla Türkistan Milli Birliği (TMB) olarak değiştirildi. ¹⁶⁸

Buhara Halk Cumhuriyeti eski Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu, Kongre için Paris'ten gelen Mustafa Çokay, Maliye eski Bakanı Nasır Mahdum, Mustafa Şakuli, Abdulkadir İnan, Zeki Velidi ve başkalarının hazır bulunduğu bu toplantıda Çokay ile Şakuli'nin teşkilatı Avrupa'da temsil etmesi kararlaştırıldı. Bu kongrenin en önemli kararı İstanbul'da Yeni Türkistan adıyla Zeki Velidi ve Abdulkadir İnan'ın yönetiminde bir dergi neşretme kararı oldu. Bu dergiden Türkistan'ın tarih, edebiyat, sosyal ve ekonomik meselelerine dair ilmi yazılara yer verilmesi kararlaştırıldı. ¹⁶⁹

¹⁶⁸ Andican, a. g. e, s. 299.

¹⁶⁹ Kara, a. g. e, s. 215.

II. BÖLÜM

TÜRKİSTAN DIŞINDA TÜRKİSTANLILARIN YAPTIKLARI YAYIN FAALİYETLERİ

A- ATATÜRK ZAMANINDA TÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN DIŞ TÜRKLER ve YAYIN FAALİYETLERİ

Türkistan'dan bugünkü Türkiye'ye göçler 1875 de Buhara, 1876 da Hive Hanlıklarının, 1877'de de diğer Hanlıkların, Ruslar tarafından istilası üzerine başlamıştır. Türkistan'ın uzak olması arada başka devletlerin bulunması, oradan Türkiye'ye göçleri zorlaştırmıştır. Bu sebeple son çağlarda Türkistan'dan Türkiye'ye göç az olmuştur. Bu göçlerin sayısı 1860 senesine kadar 3 bin, 1865 senesinde 4 bin olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷⁰ 1923-1960 yılları arasında Türkistan'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 2. 128'dir. Bu sayı Türkiye'ye yapılan göçlerin %2'sini oluşturmaktadır¹⁷¹.

Rusya'da meydana gelen 1917 İhtilâlden sonra Türkistan'dan göçler artmış, fakat bu göçler daha çok Afganistan'a olmuştur. Türkistanlılar coğrafi yakınlık, bağımsız bir İslâm ülkesi olması ve Sünni mezhebinin ağırlıkta olması gibi nedenlerle Afganistan'ı tercih etmişlerdir¹⁷².

Türkiye'ye göç eden Türkistanlıların İstanbul, İzmir, Konya gibi büyük şehirlerde dağınık olarak yerleştikleri, bunun yanı sıra Adapazarı, Niğde, Akşehir ve Adana gibi illerde ise toplu olarak yerleştikleri görülür. Türkiye'ye göç eden Türkistanlılar ticaret, sanat ve ilim sahibi olma kabiliyetleriyle kısa zamanda üretici duruma geçmişlerdir¹⁷³.

Eğitim için Almanya'ya giden Türkistanlı öğrencilerden birçoğu da Türkistan'a dönmemiş ve bu öğrencilerden Ahmetcan İbrahim (Okay), Mecitcan İbrahim (Okay), Saidali Hoca (Ankara), İbrahim Arifhan (Yarkın), Ahmet Naim (Öktem), Ahmet Şekuri gibi isimler 1930'lu yıllarda Türkiye'ye gittiler. Bu

¹⁷⁰ Kadircan Kaflı, Türkiye'ye Göçler, s. 15.

¹⁷¹ Cevat Geray, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler, s. 15.

¹⁷² Andican, Ceditizm'de Bağımsızlığa..., s. 160.

¹⁷³ Kadircan Kaflı, a. g. e, s. 15-16.

öğrencilerden bazıları Türkiye’de akademik kariyer yaparak profesör oldular, kimileri öğretmen, doktor vb. mesleklerde hizmet etmişlerdir¹⁷⁴.

Sovyet hakimiyetindeki Türk ülkelerinden yapılan göçler sonucunda Türkiye, 1917 İhtilâlinde sonra kaybettikleri bağımsızlıklarını yada muhtariyetlerini tekrar kazanabilmek için mücadele eden kadroların merkezi durumuna geldi. Çünkü Azerbaycanlı, Kuzey Kafkasyalı, Kırmımlı, İdil-Uralı ve Türkistanlı liderler Türkiye’ye yöneldiler. 1922 yılı içerisinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Müsavat hareketi başkanı Mehmet Emin Resulzade, 1920’li yılların başlarında Kırim Türkleri önderlerinden Cafer Seyidahmet (Kırimer), Kafkasyalı liderlerden Said Şamil ve Sultan Kılıç Gerey, 1924 yılında Türkistanlı liderlerden Osman Kocaoğlu, İdil-Ural hareketi önderleri Ayaz İshaki ve Fuat Toktar, Türkistan Azadlık Cemiyeti Başkanı Zeki Velidi Togan Türkiye’ye geldiler¹⁷⁵.

Rusya Türklerinin liderleri milli davalarını, Bolşevik zulmünü gerek hariçteki Türklere gerekse Avrupa kamuoyuna duyurabilmek için yayın faaliyetlerine başlamışlardır. Bu amaçla Türkiye’de ve Avrupa’da çeşitli yayın faaliyetlerine başlamışlardır.

Türkiye’yi ikinci vatan olarak kabul etmekle birlikte bütün Türk grupları, Türkiye’yi siyasi merkez olarak seçme eğilimi göstermemişlerdi. Sadece Azerbaycan Türkleri ve Türkistanlılar siyasi merkezlerini İstanbul’da bulundurdular. Buna karşın İdil-Ural Türklerinin yayın organı Milli Yol ile Türkistanlıların Yaş Türkistan Berlin’de, Kırim Türklerinin Emel ve Tuna’sı ise Romanya’da yayınlanmıştır¹⁷⁶.

Azerbaycan Türkleri Tarafından Yayınlanan Dergiler :

Yeni Kafkasya; On beş günde bir neşrolunan edebi, içtimai ve siyasi mecmuadır. 26 Eylül 1339 (1923) tarihinde derginin 1. sayısı yayınlanmıştır. Derginin imtiyaz sahibi ve mesul müdürü Seyyid Mehmet Tahir’dir. Yeni Kafkasya 1927 yılı sonuna kadar devam etmiştir.

¹⁷⁴ Andican, a. g. e, s. 286-287.

¹⁷⁵ Andican, a. g. e, s. 291-292.

¹⁷⁶ Andican, a. g. e, s. 360.

Azeri Türk; On Beş günde bir yayınlana derginin ilk sayısı 1 Şubat 1928 çıkmıştır. Derginin mesul müdürü Mehmet Sadık (Aran), Başmuharrir Mehmet Emin Resulzade'dir. Harf İnkılabından sonra 23. sayı ile birlikte yeni harflerle yayınlanmaya başlamışlardır.

Yeşil Yaprak; 1. Ağustos 1928'de ilk sayısı çıkan dergi on beş günde bir yayınlanmaktadır. Derginin mesul müdürü ve imtiyaz sahibi Mehmet Sadık (Aran)'dır.

Odlu Yurt; Mat 1929'da İstanbul Yeni Matbaa da basılan aylık derginin başmuharriri Mehmet Emin Resulzade, imtiyaz sahibi a. Kâzımzade, mesul müdür Kemal.

Odlu Yurt Mecmua Bülteni; 28 Kasım 1929'da İstanbul'da teksir makinesiyle basılmıştır. 26 Mart 1930'a kadar 60 sayı basılmıştır.

Bildiriş; Perşembe günleri çıkar "haftalık siyasi, edebi, içtimai gazete", Başyazarı Mirza Bala'dır. İlk sayısı 7 Ağustos 1930'da çıkan dergi 10 Eylül 1931 tarihine kadar 58 sayı çıkmıştır.

Azerbaycan Yurt Bilgisi; Mehmet Fuat Köprülü, Ahmet Zeki Velidi, Hacızade Mirza, Ağaoglu Mehmet, Abdulkadir İnan'ın iştirakıyla ayda bir neşrolunan derginin müdürü Caferoğlu Ahmet'tir. Ocak 1932'de İstanbul Bürhanettin Matbaası'nda basılan dergi Aralık 1934'e kadar 36 sayı çıkmıştır.

Azeri Türkleri tarafından Türkiye'de yayınlanan bu gazete ve dergiler dışında çeşitli kitaplar neşredilmiştir. Bunlar;

Mehmet Emin Resulzade'nin, Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti, İstanbul 1339 (1923)

Arsızın Siyavuşu, İstanbul 1339-1342 (1923)

İstiklâl Mefkûresi ve Gençlik, İstanbul 1925

Rusya'da Siyasi Vaziyet, İstanbul 1926

Mehmedzade Mirza Bala, Azerbaycan Misak-ı Milli'si, İstanbul 1927

İstiklâl Uğrunda, Şiirler Mecmuası, İstanbul 192

Kurtuluş Yollarında (Şiirler), İstanbul 1934

Ağaoğlu Ahmet, Azerbaycan'ın Ehemmiyeti, Ankara 1932

Caferoğlu Ahmet, XIX. asır Azeri şairi Sirâci, İstanbul 1932

XVII. asırda Azeri Şairi Melik Bey Avcı, İstanbul 1933

Azeri Edebiyatı'nda İstiklâl Mücadelesi, İstanbul 1932¹⁷⁷

Türkistan Türkleri ise “Yeni Türkistan” dergisini yayınlamışlardır. 1927 yılında yayınlanmaya başlayan derginin 1931 yılına kadar çeşitli aralıklarla 39 sayısı çıkmıştır. İlk 16 sayısı Arap harfleriyle Yayınlanan dergi 17. sayıdan sora Latin harfleriyle yayınlanmıştır. Derginin mesul müdürü Mehmet Kâzım, imtiyaz sahibi Osman Kocaoğlu'dur.

1931 yılı Türkiye'deki dış Türk basını için önemli bir yıl oldu. Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararıyla 1931 yılı ekim ayında “Yeni Türkistan”, “Odlu Yurt” ve “Bildiriş” mecmuaları kapatıldılar. Hükümetin Türkiye'de yayınlanan dış Türk dergileri konusunda çok rahat olmadığı biliniyordu ancak böyle bir karar beklenmiyordu. Alınan bu kararın temelinde Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler yatmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkiler 1929 yılı ortalarından itibaren hızlı bir şekilde düzelmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin yoğunluğu artarken, Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne ve Komünizm ideolojisine karşı mücadele eden dış Türk dergilerinin daha fazla dikkat çekmesi normaldi¹⁷⁸.

Abdulkadir İnan'ın Dış Türk dergilerinin kapatılması konusunda, Atatürk'ün eski arkadaşlarından Müfit Bey'e “neden hükümet mülteci Türklerin hürriyet ve istiklâl davası uğrunda yayımladıkları dergileri kapatırken kimse ağzını açmıyor, mecliste bir tenkit sesi yükselmiyor” şeklindeki sitemine karşı Mustafa Kemal'in Abdulkadir İnan'a verdiği cevap Türkiye Cumhuriyeti'nin bu konuya bakış açısını göstermektedir. Atatürk göre, Milliyet davasının, şuursuz ve ölçsüz bir dava

¹⁷⁷ Kısa Bir Azerbaycan Bibliyografyası, **TK**, S. 19, Mayıs 1964, s. 68-75. Bkz. Mirza Bala, “Azerbaycan Muhacirlik Matbuatının Otuz Yıllığı”, **Azerbaycan**, S. 7 (19), Ekim 1953, s. 8-12.

¹⁷⁸ Andican, a. g. e, s. 356-364.

şeklinde anlaşılıp savunulmaması gerekmektedir, çünkü milliyet davası siyasi bir mücadele olmadan önce şuurlu bir ülkü meselesidir. Şuurlu ülkü ise müsbet ilme, ilmi usûllere dayandırılmış bir hedef ve gaye demektir. O'na göre Türkiye dışında kalan Türkler ilkin kültür meseleleriyle ilgilenmelidirler. Ayrıca dünyanın gittikçe karışan ve tehlikeli hâl alan durumu karşısında Türkiye'ye anlayış gösterilmelidir¹⁷⁹.

B. TÜRKİSTAN DIŞINDA TÜRKİSTANLILAR TARAFINDAN ÇIKARILAN DERGİLER

Derginin Adı	Basım Yeri ve Yılı	Yayımlayanlar	Alfabesi	Toplam sayı	Dili
Yeni Türkistan	İstanbul, 1927 – 1932	Osman Kocaoğlu, Mecmeddin Ahmed	Latin Arap	24	Türkiye Türkçesi
Yaş Türkistan	Paris, 1929–1939	Mustafa Çokayoğlu	Arap	117	Türkçe
Milliy Türkistan	Berlin ve 1950'den sonra Düseldorf 1942–1975	Veli Kajum Khan	Latin Arap	134	Türkçe/ Özbekçe
Milli Adabiyat	Berlin, 1943–1945	Veli Kajum Khan Kabızıcı Korkut	Latin	10	Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Türkmençe
Türkeli	Münih, 1951–1953	Keres Kanatbay	Latin	?	Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Türkmençe
Tercüman-ı Efkar	Karaçi, 1952–1957	?	Arap	?	?
Türkistan	Kahire, 1954	Muhammed Emin Türkistanı	Arap	3	Türkçe/ Özbekçe

¹⁷⁹ Abdulkadir İnan, “Atatürk ve Dış Türkler, S. 13, Kasım 1963, s. 114-115.

Türkistan	İstanbul, 1953	Mehmet Emin Buğra Ziyaettin Babakurban	Latin	6	Türkiye Türkçesi
Türkistan Sesi	Ankara, 1956–1957	Mehmet Emin Buğra	Latin	20	Türkiye Türkçesi
Bulak	Adana, 1959–1962	?	Latin	?	Türkiye Türkçesi
Büyük Türkeli	İzmir, 1962	Hasan Oraltay	Latin	10	Türkiye Türkçesi
Büyük Türkeli	İstanbul, 1974	Hasan Oraltay	Latin	2	Türkiye Türkçesi
Büyük Türkistan	İstanbul, 1975	Muhabay Engin	Latin	1	Türkiye Türkçesi
Doğu Türkistan	İstanbul, 1979–1987 ve 1994 de devam ediyor	İsmail Cengiz	Latin	?	Türkiye Türkçesi
Doğu Türkistan'ın sesi	İstanbul 1984 - devam ediyor	İsa Yusuf Alptekin M. Rıza Bekin	Latin	?	Türkiye Türkçesi
Han Tengri	Taivan, 197?-1984	?	Arap	?	Çince/İngilizce Uygurca
Türkistan	İstanbul, 1988–1995	Ahad Andican	Latin	20	Türkiye Türkçesi
Gökbayrak	Kayseri, 1994 - devam ediyor	Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği	Latin	17	Türkiye Türkçesi
Tamçı	Münih, 1995 - devam ediyor	Abduljelili	Arap	10	Uygurca
Erk	Moskova, 1994–1996	Erk Partisi	Kiril	?	Özbekçe
Forum	Moskova, 1995–1996	Erk Partisi	Kiril	?	Özbekçe, Rusça
Özlük	Moskova, 1994–1995	Erk Partisi	Kiril	4	Özbekçe
Harakat	? — 1995 sürüyor	?	Kiril Latin	10	Özbekçe, Türkçe Rusça, İngilizce

Kaynak: Timur Kocaoğlu, “Türkistanlı Göçmenlerin Siyasi Faaliyetleri Tarihine Bir Bakış”, Baymirza Hayit Armağanı, Turan Kültür Vakfı, İst. 1999, s. 167-168

C. YENİ TÜRKİSTAN MECMUASI

1. Yeni Türkistan Mecmuasının Adı ve Çıkış Amacı

Derginin isminin neden “Yeni Türkistan” olduğu ve hangi bölgeleri temsil ettiği derginin ilk sayısındaki ifade kısmında şu şekilde açıklamıştır: “Şu gün, hatta Çar zamanındaki mefhumıyla olsun bir ülke manasında kullanılması Rusya’da memnu olan “Türkistan” kelimesi Şarki ve Garbi Türkistan’a, Kazakistan, Türkmenistanlara da şamil bir isim sıfatıyla mecmuamızda unvan olmuştur ve bu hakiki ve tabii hududuyla “Türkistan”ın “Yeni”liğini de ancak asri manasıyla İstiklal-i Milli kesbetmek şeklinde tasvir ediyoruz. Buna binaen “Yeni Türkistan” kelimesiyle takip edeceğimiz gayenin sahası hududu ve karakteri tayin edilmiş oluyor.

Yeni Türkistan ismiyle derginin ilk sayısı Haziran 1927’de çıktı. Derginin ilk sayısı, 32 sayfa ve kapağında da “ayda bir çıkar, edebi, ilmi, siyasi, iktisadi mecmuadır” yazısı bulunur. İlk sayısında siyasi edebi ve haberler olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Daha sonra çıkan sayılarda dergiye okurlardan gelen mektuplar, Türkistan haberleri, kitap tanıtma, ilmi haberler gibi bölümler eklenmiştir. Abonelik şartları ise Türkiye’de senelik 160, altı aylık 90 kuruş olup tek bir sayısı ise 15 kuruştur. Yurt dışında ise seneliği 1 dolar 25 senttir. Derginin idarehanesi olarak “İstanbul, Babiâli karşısında Gümüşhane Sokağı, Numara 5” adresi ve dağıtım yeri olarak ta Ankara Caddesi, Zaman Kütüphanesi belirtilmiştir. Ancak Mecmuanın idarehanesi daha sonra değişmiştir. Bu değişikliğin olduğu 35. sayı sonunda duyurulmuş, yeni idarehane olarak ta İstanbul Nuruosmaniye civarında Arif Paşa Sokağı No:4 adresi verilmiştir. Derginin imtiyaz sahibi Osman Kocaoğlu ve Mesul müdür Mehmet Kâzım, yazı işleri sorumlusu ise Zeki Velidi Togan olarak belirlenmiştir. (Zeki Velidi ve Abdülkadir İnan’ın TMB merkez komitesi görevinden ayrılmalarından sonra -28. sayıdan itibaren- imtiyaz sahibi değişmiş, Osman Kocaoğlu’nun yerine Nasır geçmiş, bir sonraki sayıda ise mesul müdür değişmiş ve Mehmet Kâzım’ın yerine Mecdeddin Ahmed geçmiştir.

İlk sayı 500 adet basılmış, daha sonraki sayılarda önce 750'ye, daha sonra da 1000'e çıkarılacaktır. ¹⁸⁰ Derginin çıkarılması için gerekli kaynak büyük ölçüde Promete(*) fonu tarafından sağlanmıştır. Fondan yapılan yardımın faaliyetle orantılı verilmesi prensibi uygulanmaktaydı ve yapılan masrafin Promete teşkilatının İstanbul'daki temsilcisi tarafından onaylanması gerekmektedir. ¹⁸¹

Derginin çıkış amacı giriş yazısında açıklanmıştır. Buna göre derginin amacı Afganistan, Hindistan, İran, Türkiye, Avrupa hatta Japonya, Mısır ve Amerika gibi dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türkistanlı Muhacirlere, Türkistan milli hareketlerinden, Türkistan'ın siyasi ve iktisadi durumuyla ilgili bilgiler vermek, Türkistan'daki Türk medeniyeti hususunda makaleler yazmak ve Türkler arasında kültür birliği meselelerini izah etmek, Türkistan haricindeki Türkler içinde ve Avrupalılar arasında Türk kültürü ile ilgili olarak yapılan çalışmaları anlatmak ve komşu İslam Devletlerindeki yenileşme hareketleri hakkında bilgi vermek ve ayrıca Dünyanın çeşitli yerlerinde Türkçe okuyup anlayan arkadaşlara Türkistan'ın durumu, Türkistanlıların istekleri ve düşüncelerinden haberdar etmek" şeklinde sıralanmıştır.

¹⁸²

2. Mecmuanın Dili

Arap harfleri ile yayınlanan derginin dili Türkiye Türkçesidir. Ancak dergide yayınlanan makalelerin bir kısmı ise Türkistan lehçesi ile yazılmıştır. Bunun nedeni ise dergide şu şekilde izah edilmiştir: "Türkistan münevverlerinin ekseriyeti için Anadolu Türkçesiyle doğru yazabilmek, mecmuamızın şu numarasındaki ba'z makalelerden de görüleceği veçhile, şimdilik ideal olarak kalır. Buna göre makalelerimizden bir kısmı Türkistan şivesinde yazılır." ¹⁸³

Türkiye'de, Kasım 1928'de Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesi dış Türkler tarafından çıkarılmakta olan dergileri, özellikle Yeni Türkistan dergisini

¹⁸⁰ Andican, a. g. e, s. 303.

(*) Promete: Polonya'nın desteği ve liderliğiyle Beyaz Rus ve Ermeniler haricinde, Sovyet Rusya içerisinde yaşayan bütün Rus dışı milletlerin bir araya gelerek oluşturdukları birlik.

¹⁸¹ Andican, a. g. e, s. 304.

¹⁸² Y. T, "İfade", S. 1, s. 1.

¹⁸³ Y. T, "İfade", S. 1, s. 1.

etkilemiştir. Çünkü Türkistanlılar daha çok Arap alfabesinin kullanıldığı İran, Afganistan gibi bölgelere dağılmış durumdaydı. Sonuçta Yeni Türkistan Dergisi 17. sayıdan itibaren Latin alfabesi ile çıkmaya başlamıştır.

3. Mecmuanın Yazar Kadrosu

Derginin yazarları genel olarak TMB üyelerinden oluşmaktadır. Başmakaleler genellikle imzasız yayınlanmışlar ve bunlar muhtemelen ortak katkılarla yazılmışlardır. Dergide yazılan siyasi yazıların büyük bir kısmı Mustafa Çokayoğlu ve Osman Kocaoğlu tarafından yazılmıştır. Zeki Velidi Togan ise daha çok tarih ve kültürel konularda yazılar yazmıştır.

Osman Kocaoğlu, Mustafa Çokayoğlu, Abdülkadir İnan, Mustafa Şahkuli, Zeki Velidi Togan, Mecdeddin Delil, Ahmed Naim makalelerinde kendi isimlerini kullanmışlardır.

Bu isimlerin dışında dergide çeşitli rumuzlar kullanılarak makaleler yayınlanmıştır. Mustafa Çokayoğlu, M. Ç. , Şevkli Kayoğlu gibi rumuzlar kullanmıştır. Abdülkadir İnan yazılarında bazen Abdulkadir, bazen de gerçek ismi Fethülkadir Süleyman'ın ilk harflerini (F. S.), Abdullahzâde Tevekkül'de bazı yazılarında Tursun rumuzunu kullanmışlardır. Derginin çıktığı dönemlerde Türkiye'de ve Almanya'da öğrenci veya devlet memuru konusunda olan yazarlarda genellikle rumuz kullanmışlardır. O sıralarda askeri doktor olan Dr. Salih Erinkol, . "Elter", Almanya'da doktorluk yapan Abdulvahap Oktay, "Canay", Dr. Tahir Şakir (daha sonra Çağatay), "Çağatay" ve "Yaş Türkistanlı" rumuzlarını kullanmışlardır. Dergiye yazı yazan eski Basmacı liderleri Hemrahkul Beg, Şirmuhammed Beg ve Mamur Beg (Niyazi) gibi isimler doğrudan kendi isimlerini kullanmışlardır. Ancak Sayer Gul, Türki, Yügürük, Sencer gibi rumuzlarla yazılar yazar Türkistanlıların kimler olduğu konusunda bilgi yoktur.

Bu yazarlar dışında diğer Türk gruplarının üyeleri tarafından da yazılar yazılmıştır. Kırım milli hareketi lideri Cafer Seyidahmet, Azerbaycanlı

entelektüellerden Hüseyin Baykara, Kâzımzâde, B. E. Ağaoğlu gibi isimler sayılabilir.¹⁸⁴

Dergide çıkacak yazıların TMB merkez komitesi tarafından oybirliği ile onaylanması şartı getirilmişti. Herhangi bir üyenin onaylamadığı yazı, diğer üyeler tarafından onaylansa bile, dergide basılmamaktaydı. Yazıların merkez komitesinin bütün üyeleri tarafından onaylanması şartı uygulamada ciddi sorunları birlikte getirecek ve yazarlar arasında sürtüşmelere yol açacaktır.¹⁸⁵

4. Yeni Türkistan'ın Sonu

Haziran 1927'de ilk sayısı çıkan Yeni Türkistan dergisi çeşitli aralıklarla 1931 yılına kadar yayınlanmaya devam etmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi 1928'de Türkiye'de kabul edilen harf inkılabından sonra, Arap Alfabeti ile yayınlanan dergi, 17. sayısından itibaren Latin harfleri ile yayınlanmaya başlamıştır. Ancak 1929 yılından itibaren Türk-Sovyet ilişkilerinde hızlı bir iyileşme dönemi başladı ve bu nedenle Türkiye'de yayınlanan dış Türk dergileri daha fazla dikkat çekmeye başladı.

Serbest Fırka denemesi sırasında Cumhuriyet Halk Fırkası ve hükümet politikaları aleyhinde ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Bu muhalefeti kontrol etmek isteyen hükümet, 1931 yılının Temmuz ayında meclisten geçirdiği matbuat kanunuyla, uygulanan politikaları eleştiren gazeteleri ve dergileri tamamen veya geçici olarak kapatma yetkisini almıştı.¹⁸⁶ Bu yasanın ilk uygulaması Mülteci Türklerin yayın organları üzerinde yapıldı. Eylül ayı ortalarında alınan bir hükümet kararıyla, Yeni Türkistan, Bildiriş ve Odlu Yurt Dergileri kapatıldı. Gerekçe olarak “bu dergilerin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilere zarar verdikleri” iddiası ileri sürülmüştür. Bu dergilerin kapatılmasının Sovyetler tarafından gelen bir istek mi yoksa Türk Hükümetinin bir jesti olarak mı geliştiği konusunda bir açıklık yoktur. Fakat aynı yıl sonlarında Azerbaycan Komünist Partisi tarafından düzenlenen 20. Bakü Konferansında komünist lider Ağa Sultanov'un, bu dergilerin kapatılmasını

¹⁸⁴ Türkistanın Bağımsızlığına Hizmet Eden “Yeni Türkistan”dan seçilmiş makaleler, Editör Tülay Duran, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, s. 14.

¹⁸⁵ Andican, a. g. e, s. 303.

¹⁸⁶ Andican, a. g. e, s. 364.

büyük bir başarı olarak nitelemesi, kapatılma işlemlerinde Sovyetlerin isteklerinin etkili olduğunu düşündürmektedir. Yeni Türkistan'ın kapatılışı, 1929 yılı aralık ayından itibaren Avrupa'da yayınlanmaya başlayan Yaş Türkistan'da herhangi bir yorum yapılmadan şu şekilde verilmiştir: “Yeni Türkistan Dergisi kapatıldı. Yeni Türkistan, Türk milli istiklâli mefkûresini ve modern Türk fikrini yaymaya ek olarak, Türkistan ve Anadolu Türkleri arasındaki dil ve kültür birliğine yönelik büyük hizmetler yapmıştır. ”¹⁸⁷ TMB yöneticileri arasındaki yazışmalarda, milli davalarının sürdürülmesi açısından büyük bir darbe olarak tanımladıkları kapatma kararına rağmen, Türkiye'ye karşı olumsuz bir tavır sergilememeleri dikkat çekmektedir. Mustafa Çokayoğlu tarafından Mecdeddin Delil'e yazılan 24. 10. 1931 tarihli mektupta: “İşte bizim başımıza da felaket geldi. Yeni Türkistan'ımız kapandı. Düşmanlar seviniyor, dostlar üzülüyor... Bizim ezelden ebede kadar dost bildiğimiz ve dost kalacağımız Türk Hükümeti Yeni Türkistan'ı kapatıyor ve biz protesto bile edemiyoruz... Mecdeddin Bey, mecmuamız kapandı diye Türk hükümetine kötü gözle bakamayız. Fakat bu haber okuyucularımıza karşı çok kötü etki yapacak. ”¹⁸⁸ demektedir.

D. YENİ TÜRKİSTAN MECMUASINDA YAYINLANAN ÇALIŞMALAR VE KONULARI

1. Şiir

Yeni Türkistan Mecmuasında yayınlanan şiirlere bakıldığında vatan, millet ve bayrak sevgisinin hakim olduğunu görmekteyiz. Çünkü derginin hedef kitlesi Türkistanlı gençler idi. Türkistan'ın istiklâli için mücadele edecek bu gençlerin milli hislerini coşturacak, onlara milli bilinç, milli heyecan verecek araçlardan birisi de bu şiirlerdi.

¹⁸⁷ Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden “Yeni Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler, Editör:Tülay Duran, s. 17.

¹⁸⁸ Andican, a. g. e, s. 365.

Şiirlerin büyük kısmı Türkiye Türkçesi ile bazıları da Çağatay Türkçesi yazılmıştır. Elbek¹⁸⁹, Çolpan¹⁹⁰, Fıtrat¹⁹¹ gibi şairlerin yanında Tuygun, Sürgün, Ferganalı gibi takma adlar kullanan şairler de vardır. Dikkati çeken bir nokta da Sayı 14-15'teki Hüseyin Nihal (Atsız)'ın "Türkistan ihtilalcilerinin Türküsü" isimli şiirin Latin harfleriyle basılmasıdır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi Yeni Türkistan Mecmuasının ilk 16 sayısı Arap harfleriyle yayınlanmış, Türkiye Cumhuriyetinde harf inkılâbının olmasıyla birlikte 17. sayıdan itibaren Latin harfleriyle yayınlanmıştı.

Yeni Türkistan dergisinin 27. sayısında Osman Kocaoğlu tarafından yazılıp, başmakalenin üzerine konulan dörtlük, TMB merkez komitesinde yeni sürüşmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. İstikbâl başlıklı dörtlükte şöyle denilmektedir.

Koşarız biz sana büyük istikbâl,
Başbuğumuz Gazi Mustafa Kemal
Bayrağımız Cumhuriyet, gayemizdir halkçılık,
Bâki kalır ilelebet bu ideal.

Bu konuyla ilgili olarak, Avrupa temsilcisi Mustafa Çokayoğlu, umumi kâtip Mecdeddin Delil'e şöyle yazmıştır: "Abdullah Tevekkül'e Yeni Türkistan'ın 27. (15) inci sayısı ile ilgili protestomu gönderdim. Bunu Osman Kocaoğlu'na veriniz. 26. ve 27. sayılar TMB neşri kabul edilemez... Ahmet Zeki Velidi "Osman Hoca Ankara'ya hoşamed (hoş geldin) şiirleri yazıyor, bu sebeple reislikten alınmalı derdi de inanmazdım... Bizim Türkiye ile dostluğumuz ayrı şeydir... Ben Promete dergisinin 28. sayısında da bunu yazdım... Türkiye'nin kuvvetli olması muhakkak ki çok önemli, fakat Gazi'yi resmen liderimiz diye yazmak Türkistan istiklâl hareketini Türkiye bayrağı altına sokmak demektir ki bu doğru değildir. Mehmet Emin Resulzade'nin Promete'de yayınlanan makalesinde de bu fikir belirtilmektedir... Bir

¹⁸⁹ Elbek için bkz. İbrahim Yarkın, Türkistan'ın Milliyetçi şairi Elbek, **TK**, 3(32), Haziran 1965, s. 43-47.

¹⁹⁰ Çolpan için bkz. İbrahim Yarkın, "Türkistan'ın Milliyetçi şairi Çolpan", **TK**, 1(5), Mart 1963, s. 37-41.

¹⁹¹ Fıtrat için bkz. İbrahim Yarkın, "Türkistan'ın Cedideci fikir adamı, yazar ve şair Abdurrauf Fıtrat", **TK**, 13(147-149), Ocak-Mart 1975, s. 55-58. Ayrıca bkz. Baymirza Hayit, Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri, Ankara, 1971.

başka deyişle, Türkiye'nin siyasi manada bizim davamıza bir dahli yoktur... Bizim milli istiklâlimiz Mustafa Kemal'in başlığı ile değil, kendi milli güçlerimizin çabasıyla olacaktır.

Türkiye'nin düşmanları Mustafa Kemal'e Pantürkist düşünceler ve Türkleri bir bayrak altında toplamak gibi suçlamalar yöneltirlerken biz bunlara karşı mücadele ediyoruz. Diğer taraftan TMB yayın organı "İstikbâl" şiirini yayınlıyor. Şimdi Türkiye'nin düşmanları bu iddialarına delil olarak bu şiiri gösterirlerse biz ne cevap vereceğiz? Osman Kocaoğlu'nun imtiyaz sahibi olduğu dergi kesinlikle TMB yayın organı olamaz.¹⁹² Bu mektup TMB'nin Türkiye'ye bakış açısını öğrenmemiz bakımından önemlidir. TMB, Sovyetler Birliğinden gelecek Pantürkizm suçlamalarının hem Türkiye Cumhuriyeti'ne hem de Türkistan davasına zarar vereceği endişesini duymaktadır. Türkiye ilgili çıkan bir habere tepki gösterilmemekte, yalnızca Türkiye konusunda tarafsız kalmaya özen gösterilmesi istenilmektedir. Zaten Türkiye ile ilgili mecmuanın daha sonraki sayılarında birçok haber verilmiştir.

Mecmuada yayınlanan şiirlerde aşağıdaki listede de görüleceği gibi Türkistan'ın milli kahramanları, vatan ve bayrak sevgisi gibi konuların yanın da Türkistan'ın manevi lideri Ahmet Yesevi'nin gazellerinin tahmisi* de yer almıştır. Mecmuada Çolpan, Mağcan, Elbek gibi Türkistan'ın milli şairleri dışında Azerbaycanlı San'an, Türkiye'den Faruk Nafiz, Hüseyin Nihal gibi şairlerin şiirlerine de yer verilmiştir. Dergide yayınlanan bazı şiirlerde ise şairler gerçek isimlerinin yerine rumuz kullanmışlardır.

¹⁹² A. Ahat Andican, Ceditizm'den Bağımsızlığa..., s. 337-338.

* Tahmis: Bir şiirin her beyitinin üstüne üçer mısra katarak her beyiti beşer mısraya çıkarma.

Yeni Türkistan Mecmuasında yayınlanan şiirler şunlardır:

Şiir	Şair	Sayı	Sayfa
Ey Tanrı	Kocaoğlu	1	8-9
Ey güzel Fergana	Ferganalı	2-3	22
Benimle yürüyene	Faruk Nafiz	2-3	22
Vatan bekçisine	San'an	2-3	22-23
Musahabe	Çolpan	4	21
Mayıs Kızı	San'an	4	21
Aksak Timur'un Sözü	Mağcan	4	22
Ahmet Yesevi'nin gazellerinin tahmisi		7	26-27
Milli Bayrak	Elbek	10-11-12	1
Turgut'un Sualleri	San'an	10-11-12	26
Belcivan	Türkistanlı bir şair	14-15	16
Bayrağıma Bağışlab	Tuygun	14-15	26
Kar	Fıtrat	14-15	26
Türkistan İhtilalcilerinin Türküsü	Hüseyin Nihal	14-15	26
Irak Bayrağıma	Böri	16	34
Min ve Başkalar	Abdullahzade Tevekkül (Müntahib)	20	10-11
Arkadaşlarıma	Tuygun	20	11-12
Felek	Kâzım	26	10

Hasret İllerinde	Sürgün	26	14
İstikbâl		27	1
Türk Güzeline	Kâzım	27	10
Gençliğe	Türkistanlı M. Fehmi Lenk	28	19
Yurduma Doğru	Tuygun	28	20-21
Türkistan	Elter	29	23
Gençliğin Emeli	Türkistanlı Fehmi Lenk	30	8
Millet Sesi	Fehmi Lenk	35	11
İstiklal Uğrunda	Türkistanlı Ahmet Haki	35	11
Vatan Hasreti	San'an	37-38	10
Vatandaşlarıma	Süreyya Selçuk	37-38	10-11

2. Hatırat

1- “Hemrahkul Bey’in Mücahede Hatıraları”¹⁹³

Yeni Türkistan Mecmuasında, Basmacılık hareketine katılmış Basmacı liderlerden Semerkandlı Hemrahkul’un hatıraları yayınlanmış, burada Basmacı lider Ruslarla olan mücadelelerini anlatmakta ve ayrıca Ruslarla mücadelede eden bazı Basmacı liderlerin isimlerini ve emrindeki mücahitlerinin sayısını belirtmiştir.

2- “Şarki Buhara’da Basmacılık Hareketleri Tarihinden”¹⁹⁴

Orta Asya Müslümanlarının Umumi ve İnkılabı İhtilâl Komiteleri Cemiyetinin (o sıralarda Türkistan İstiklal Komitesi bu ismi taşımaktaydı) kararı ile Doğu Buhara’nın Basmacıların kontrolündeki bölgelerine, resmiyette ise Doğu Buhara’daki Rus işgal kuvvetleri kurmay heyetinin tercümanlığı göreviyle giden

¹⁹³ YT, S. 10-11-12, Mayıs-Haziran-Temmuz 1928, s. 13-17.

¹⁹⁴ YT, S. 13 Ağustos 1928, s. 15-17.

Seyidcan Dad Huvah'ın bu seyahatte Basmacılarla görüşmeleri, başından geçenler vs. anlatılıyor. Bu hatıralar Basmacıların Türkistan Milli Mücadelesine bakış açılarına, sahip oldukları silahları ve Ruslarla mücadelelerinde kullandıkları savaş usullerini vs. öğrenmek açısından önem taşımaktadır.

3- Mamur Niyazi'ye ait bir hatıram.¹⁹⁵

Mamur Niyazi'nin ölümü dolayısıyla Abdulkadir İnan bir hatırasını yazmıştır. Yazıda Abdulkadir İnan, bazı Basmacı liderlerle görüşmek için 20 mücahit ile yola çıktıklarını ve bu esnada bir Rus müfrezesi ile karşılaştıklarını, artık ölüm saati geldi diye düşündükleri sırada, Rusların aniden yönlerini değiştirip uzaklaştıklarını söylemektedir. Bu duruma bir anlam verememişler fakat işin aslı daha sonra ortaya çıkmış. O günlerde Mamur Niyazi Cızak Polis müdürü ve aynı zamanda yeni teşkil edilmekte olan “Kızıl Milis”in bir kısmına nezaret ediyordu. O sırada Mamur Niyazi Rus kumandanından aldığı bir emir üzerine Ruslara refakat etmekteymiş ve karşılaşma esnasında Rusları Semerkand'a doğru gitmeye ikna edebilmişti.

3. Kitap Tanıtma ve Mecmualar

“Kitâbiyat”, bazı sayılarda ise “Matbuat” başlığı altında yeni neşredilen kitapların ve hariçteki çeşitli Türk toplulukları tarafından yayınlanmaya başlayan ya da kimi zaman daha önce yayınlanmaya başlayan çeşitli dergilerin bazı sayılarının tanıtımı yapılmıştır. Yeni Türkistan Mecmuası'nda tanıtımı yapılan mecmualar şunlardır:

- Azeri Türk (Y. T. , Sayı 8, Sayfa 21) Azeri Türk, Yeni Türkistan'ın neşredilmediği bir dönemde çıkmış ve bu nedenle ancak 4. sayısı çıktığı sırada derginin tanıtımı yapılmıştır.

- Yeşil Yaprak (Y. T. , Sayı 10-12) Azeri gençleri tarafından ve on beş günde bir neşredilmeye başlanmış.

- Odlu Yurt (Y. T. , Sayı 20, Sayfa 15-16) Azeri Türkleri tarafından çıkarılmış.

¹⁹⁵ YT, S. 20, Nisan 1929, s. 7-8.

- Gortzi Kavkaza (Y. T. , Sayı 22, Sayfa 24) Dağıstan İstiklalcilerinin Paris'te çıkan yayın organıdır. "Rusça bilen Türkistan gençlerin bu mecmuayı takip ederek Dağıstanlı kardeşlerimizin vaziyetini öğrenmelidirler" denilmiştir.

- Milli Yol (Y. T. , Sayı 22, sayfa 24) İdil-Ural Türkleri tarafından 15 günde bir yayınlanan dergi.

- Yaş Türkistan (Y. T. , Sayı 24-25, Sayfa 24) Türkistan istiklal mücadelesinde önemli bir yeri olan Yaş Türkistan'dan sonra hariçteki Türkistanlılar tarafından Avrupa'da Berlin'de "Yaş Türkistan" isimli yeni bir mecmuanın neşrolunacağı duyurulmuştur.

- Ayın Tarihi Mecmuası (Sayı 22, Sayfa 24) Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından çıkarılan siyasi mecmuadır.

- Promete (Y. T. , Sayı 4, Sayfa 1-4) Paris'te çıkarılan Ukrayna ve Kafkasya teşkilatlarını temsil eden Promete dergisinin ortak Türkistan Milli Birliğini de temsil ettiği belirtilmiştir. (Birleşen üç isimli makale ile)

Yeni Türkistan'da tanıtımı yapılan kitaplar ise ;

- Müderris Avram Galanti Bey'in "Arabi harfleri terakkimize mani değildir. " İstanbul 1927.

Kitabın Bilhassa Türkistan ve Azerbaycan'da yayınlanması gerektiği belirtilmiştir. (Sayı 4, Sayfa 26-27)

- Milliyet ve Bolşevizm (1928, İstanbul) Mehmet Emin Resûlzâde'nin riyaset tahrirleriyle tertip edilmiş makaleler mecmuasıdır. (Sayı 10-12, Sayfa 33)

- "Rusya'dan Ayrılan Milliyetler", müellifi Abdullah Battal (Taymas). Yine aynı yazarın 1925 senesi Kazan Türklerinin medeniye ve siyasi hayatına ait "Kazan Türkleri" isimli eseri tanıtılmıştır. (Y. T. , Sayı 8, Sayfa 21)

Asar-ı Atika (Eski eserler) bölümünde ise, bir dönem Türkistan'a gönderilen Alman elçilik heyetinin başında bulunan Albert Lukuk'un Türkistan ile ilgili neşrettiği eserler tanıtılmıştır. Bu eserlerden ilki 1913 Berlin'de neşredilen "Şarki Türkistan'da Cenubi Uyguristan'ın merkez şehri Hoçer'dir.

- 1924 senesinden itibaren ciltler halinde yayınlanan “ Orta Asya’da baba asarı”

“Orta Asya”nın sanat ve medeniyet tarihine ait resimlerin atlası”. Bu eserde ilgi çekici bir nokta miladi altıncı, yedinci hatta miladi birinci asırlarda orada yaşayan Türklerin hayatına ait resimlerdir. Çünkü bu resimdeki kişiler tamamen bugünkü Avrupalı kadın ve erkeklerdir.

Diğer bir eseri ise “Şarki Türkistan’da Bulunan Medeniyet Eserleri” isimli eseridir. (Sayı 4, Sayfa 22-23)

Bu eserler daha çok Türkistan coğrafyasında milâdi devirlerde yaşayan Türklerin hayatı ve eserleri ile ilgilidir. Mecmua’da bu eserlerin tanıtımı yapılarak Türklerin çok eski devirlerden itibaren yüksek bir medeniyete sahip oldukları gösterilmek istenilmiştir.

4. Kâriilerin Sahifesi (İdareye Gelen Mektuplar)

Yeni Türkistan Mecmuasında 2-3 ve 7. sayılarında yer verilen bu kısımda, dergi idaresine okuyucular tarafından gönderilen mektuplara yer verilmiştir. Bu mektuplarda çoğunlukla Yeni Türkistan’ın yayınlanmasından duyulan memnuniyet, Türkistan’ın İstiklâlinin kazanılması yolunda derginin önemli katkılarının olduğu şeklinde düşünceler dile getirilmiştir.

Mektuplar Türkiye’den (Eskişehir, Kütahya), Almanya’dan, Hindistan’dan, Paris’ten, Kahire’den gönderilmektedir. Bu ise bize Türkiye’de çıkarılmakta olan Yeni Türkistan Mecmuasının Türkiye dışında, geniş bir coğrafyada Türkistanlılar tarafından takip edilmekte olduğunu göstermektedir.

5. Türkistan’da Askerlik Meselesi

Çarlık Rusya’sında Türkler askere alınmıyordu ve bu durum Müslüman Türklere verilmiş bir ayrıcalık olarak gösteriliyordu. I. Dünya Savaşı sırasında durumun kötüleşmesi üzerine Çar 1916’da geri hizmette kullanılmak üzere Türklerin

askere alınması konusunda bir ferman yayınlamıştır. Türkistanlılar bu karara tepki göstererek isyan etmişler ancak bu isyan çok kanlı bir şekilde bastırılmıştı. (1916 Türkistan Milli Ayaklanması'nda anlatılmıştır.) Ancak gerek Rus devrimi sırasında gerekse Bolşevikler döneminde Türkistanlıların yaşadıkları olaylar, silah kullanmak ve modern anlamda askerlik yapmayı öğrenmenin gerekliliğini gösterdi.

Yeni Türkistan dergisine göre de Türkistan'ın devlet olabilmesi için milli ordu ya da askerlik uygulaması olmak zorundadır. Askerlik ise Türkistan'da herhangi bir rejim, iktidar mevkisinde olsun, o hükümetin umumi askerlik nizamına göre askerlik hizmetinde bulunmak ve seferberliklerine iştirak etmek suretiyle olur denmektedir.¹⁹⁶ Türkistan'da halkın askerlik konusunda istekli oluşu ve yerli komünistlerin zorunlu askerlik kanunu çıkarılması, Harp Okullarına yerlilerin alınması gibi konularda çalışmaları yetersiz olmakla birlikte gelecek için umut verici gelişmeler olarak görülmektedir.

Harp Okullarının Durumu (1 Eylül 1927 mezun olan subay listesi)

Lenin Harbiye Mektebinden 154 subay mezun olmuş, bunlardan 141'i Rus, 3'ü Ermeni, 1'i Tatar, 3'ü Çirmeş, 2'si Leh, 2'si Yahudi, 2'si Latiş'tir. Bunların arasında bir Türkistanlı bile yoktur. Frunze Askeri Siyasi Mektebinden ise 10'u Özbek, 2'si Tacik, 1'i Tarancı, 1'i Kırgız ve 1'i Kazak'tır. Ortaasya Milletlerinin Müttehid Harbiye Mektebi'nden ise 26 Kazak, 2 Karakalpak, 3 Özbek, 1 Tarancı, 1 Dungan olmak üzere 33 astsubay mezun olmuştur. Bunlardan başka, Özbeklerden ve Kazaklardan, Moskova ve Tiver Harbiye Mekteplerinde tahsilde bulunan tek Türk talebesi vardır.¹⁹⁷

1926 senesi bütün Özbekistan Sovyet Kurultayında Özbekistan'da asker olmak mecburidir şeklinde bir kanun çıkarılmışsa da uygulanamadı. Ruslar bu kanunu kışlamız yoktur, öbür seneye tatbik edeceğin bahanesiyle ertelemişlerdir.¹⁹⁸

Yeni Türkistan Mecmuası'na göre Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde “milli kıtalar” adında kurulan teşkilatların kurulma nedeni ise yerli komünistleri aldatmak

¹⁹⁶ Y. T, “Türkistan'da Askerlik Meselesi”, S. 9, s. 1.

¹⁹⁷ A. g. m, s. 3.

¹⁹⁸ A. g. m, s. 4.

ve dışarıya karşı özellikle İngilizlere karşı propaganda yapmaktı. Ayrıca bu teşkilatlar esaslı bir temele dayanmayan küçük teşkilatlardır.

Yeni Türkistan'a göre, Kızıl Ordu, askerlik konusunda Bolşeviklerin uygulamalarıyla birlikte tam bir Rus Milli Ordusu haline gelmiştir. Beyaz Rus generallerinden ve askeri otoritelerinden bir kişinin Kızıl Ordu hakkında söyledikleri ise Yeni Türkistancılara bu konuda haklılığını göstermektedir. O generale göre "Kızıl Ordu artık Rus Milli askeriyedir. Hatta Kızıl Rus Ordusu, Çar zamanındakine nispeten daha ziyade Rus ve Hıristiyan ordusudur. Mesela şimdi gayri Rus milletler gittikçe kumandan saflarından ihraç olunuyorlar. Harbiye mekteplerine talebe kabul etmek hususunda da bu milli temayül pek bariz olarak görülmektedir. Zâbitan'ın milliyeti hususuna böyle yavaşça itina ederek orduyu gayri Rus anasından temizlemek hususunda şimdiki Kızıl ordu, Çar ordusundan daha ziyade Rus milli ordusu olmuştur. " ¹⁹⁹

6. Sağlık

Bolşevikler resmi yayın organlarında, Türkistan'da eğitim, sağlık gibi konularda her şeyin mükemmel olduğuna dair makaleler neşrediyorlardı. Fakat mahalli gazetelere bakıldığında sağlık kuruluşlarının yetersizliği daha da önemlisi bu kuruluşlarda Ruslar ve Türkler arasında ayrımcılık yapıldığı açıkça görülmektedir. Dispansere müracaat eden hastalara numara verilerek sıraya konulmakta, hâlbuki Rus hastalar sıra beklemiyor ve muayene edilmekte olan Türk hastayı doktor terk ederek Rus'u muayene etmekte idi. ²⁰⁰

Yeni Türkistan, Rus doktorlarının Türkistan'daki hareketlerini hiçbir surette tavsif ve tarif kabul etmeyen cinayet olarak nitelendirmektedir. Mecmuada Rus tabiplerinin Türk hastalara karşı yaptıkları insanlık dışı muamelelere mahalli gazetelerden alıntılar yaparak gösterilmiştir. Örneğin, "Kettekorgan" vilayet hastanesinde bir Türk, birkaç gün ıstırap içinde kıvranmış, doktorlara yalvarmış, fakat doktor hiç müteessir olmadan: "Tedavi ancak medeni insanlara yapılır. Sizin

¹⁹⁹ A. g. m. , s. 5.

²⁰⁰ Y. T, "Türkistan'da Sağlık İşleri", S. 33, s. 12.

gibi vahşilere (?) ilaç sarf etmek günahdır!” demiş, zavallı hasta o akşam bu hakarete dayanamadan kendini ağaca asmak suretiyle intihar etmiştir. ²⁰¹ Başka bir misal Kızıl Özbekistan gazetesinin haberine göre bir çiftçinin ayağını tren ezmiş, hastaneye yatırılmış. İkinci gün Baştabip gelmiş sarhoşlukla, biçare çiftçinin sağlam ayağını kesmiş. Doktor ayrıldıktan sonra işi anlamış bu defa adamcağızın sol ayağını da kesmiş. Zavallı Türkistanlı da ıstırabından vefat etmiştir. ²⁰² Fakat bu tip hatalar hiçbir vakit Rus hasta üzerinde meydana gelmemiştir.

Türkistan’da bulunan hastaneler daha çok Rusların yoğun olduğu bölgelerde bulunmaktadır. Ancak Türklerin yoğun olduğu yerlerde bir hastane inşasına karar verilir ve tahsisat kabul edilirse, hastaneye ayrılan para kesintiye uğrar, kalan para yeterli gelmez ve hastane inşası yarım kalır. Surhan Derya’da 400. 000 ruble sarfıyla bir hastane yapmak arzusunda olan mahalli hükümet, bütçesinden bu meblağı ayırmış, bu paradan 61210 rublesini Sıhhat Müdürü “Kerçizof; 11370 rublesini Maliye müdürü, 11740 rublesini Verem hastanesi müdürü ve diğer küçük memurlarda hisselerine düşeni almışlar! Böylece kalan para ile hastanenin yalnız temeli atılabilmiştir. ²⁰³

Rusların sağlık konusunda bu şekilde davranmalarının sebebi, Ruslar tedavide ilgisizliklerden yararlanarak günden güne kuvvetsiz, cılız ve içtimai hastalıklarla malul ve miskin halde bırakacakları Türk unsurunun bu suretle mahvını ve dolayısıyla kendi hakimiyetlerinin kuvvetlenmesini temin etmektir.

Türkistan senelerden beri ciddi bir harp geçirmemiş olmasına karşın yıllar önce on dört milyon olarak gösterilen nüfusun en azından bir misli fazla olması gerekirdi. Fakat Rus istatistiklerine göre Türkistan’ın nüfusu on dört milyondan az denilmektedir. Yeni Türkistan’a göre bu tedavi etmemede doktorun gelişigüzel keyfi bir isteksizliğini değil, tertiplenmiş bir şekilde yapılan mühim bir nüfus siyasetidir. Rus şovenist tıbbının Türkistan’da oynadığı bu rol; Rus hâkimiyeti, muhacerat ve nüfus siyaseti için çok yardım etmektedir. ²⁰⁴

²⁰¹ Y. T. , Elter, ”Şovenist Rus Tababeti ve Türkistan” S. 31, s. 3.

²⁰² Y. T, Türkistan Haberleri, S. 24-25, s. 19.

²⁰³ Y. T, Elter, a. g. m, S. 31, s. 3.

²⁰⁴ Y. T, Elter, a. g. m, S. 31, s. 4-5.

7. Pamuk Ekimi

Gerek Çarlık döneminde gerekse Bolşevikler devrinde Rusya'nın pamuk ihtiyacının karşılanmasında Türkistan Rusya için hayati derecede önemlidir. Bu konuda eski Çar hükümetinin nazırı olan Krivoşeyn "Türkistan pamuğu meselesi, Rusya dokuma sanatının Amerika pamuğundan kurtulması meselesi" demektedir.²⁰⁵ Moskova fabrikalarının ihtiyacını yerli pamukla temin etmek için Çar hükümeti Türkistan'daki pamuk ziraatine önem vererek 25 sene içinde pamuk ekmeye yarayacak arazinin büyük kısmını zabt etmişti. Bunda gerek Çarlık devrinde Türkistan'daki pamuk mahsulatı 13. 710. 090 pud'a çıkmıştı. (1 pud 16, 38 kg. dır) Türkistan'da suni sulama usulü tatbik edilen toprakların miktarı 4. 758. 000 desiatin olup, bunun 550 bin desiatini pamuk ziraatine müsait ve bunun 380. 000 desiatininden istifade edilmiş geri kalan arazi ise çeşitli hububata ayrılmıştı. (1 desiatin 1. 092 hektardır) Çar Rusyasının pamuk sarfiyatı 26 milyon pudden ibaret olup bunun ancak %50'si Türkistan pamuğu ile karşılanıyordu.²⁰⁶ Çar hükümeti pamuk ziraatini teşvik etmek için Türkistan'a Rusya'dan gereğinden fazla buğday sevk ederek, yerli buğdayı rekabet edemeyecek bir hale sokup fiyatını düşürerek, yerlileri daha kârlı pamuk ziraatine yönlendirme siyaseti takip etmiştir.²⁰⁷ Hükümet bu konuda başarılı olmuş ve Türkistan'da pamuk ekilen arazilerde bir artış gözlenmiştir. Çarlık döneminde yıllara göre pamuk ekilen arazi:

1870	9. 700	desiatin
1880	68. 700	desiatin
1903	191. 800	desiatin
1905	216. 600	desiatin
1915	981. 000	desiatin

Ancak I. Dünya Savaşı sonrası ve 1917 senesinde Türkistan'da başlayan milli mücadele ve devrimin uzaması ve Bolşevik istilası Türkistan pamuğunun beş senelik

²⁰⁵ Y. T, Mustafa Çokayoğlu, "Türkistan'da Pamuk Etrafında Güreş", S. 27, s. 11.

²⁰⁶ Y. T, Mustafa Şahkuloğlu, "Türkistan İktisadiyatı" S. 2-3, s. 17.

²⁰⁷ Y. T, Mustafa Şahkuloğlu, a. g. m, S. 2-3, s. 19.

bir fetret devri geçirmesine neden olmuştur. ²⁰⁸ Bolşevikler ise iktidarı tamamen ele aldıktan sonra Çar hükümetlerinin siyasetini devam ettirmişler ve Türkistan'daki sulama işlerini tamamen kendi ellerine almışlardır. Yerli halkı pamuk ekimine özendirmek için çeşitli vaatlerde bulunmuşlardır. Pamuk ekenler hububat ve sair erzakla temin edilir, pamuk üzerinden vergi alınmaz gibi sözler söylemişlerdi. Ancak Bolşevikler Türkistan'da pamuk ekiminde belirli bir artış sağlasalar da bekledikleri sayıya ulaşamadılar. Sovyetlerin beş yıllık pamuk planına göre pamuk edilecek araziden 1924 senesinde %6, 1925 senesinde %10, 1926 senesinde %15, 1927 de %13, 1928 de %15 ve 1929 da %17 sine pamuk ekilemedi. ²⁰⁹ Bolşeviklerin planlarının başarısız olması sonucunda Çarlık dönemine nazaran çok sert tedbirler almaya başlamış, pamuk ekmeyenleri her türlü idari ve iktisadi baskı ile pamuk ekmeye mecbur etmişlerdir. Hatta daha da ileri giderek hububat eken rençberleri aksü'mülkapçılıkla suçlayarak sürgün ya da hapis cezalarıyla cezalandırdılar. Pamuk ekmedikleri için tarlalarına su verilmemesi, birçok hububat tarlalarının bozdurularak yerlerine pamuk ekilmesi ile ilgili haberlere Bolşevik gazetelerinde sıkça rastlanmaktadır. Türkistan rençber ve amelesi için kabus haline gelen “şartlamak” tabir edilen “taahhüt” meselesi vardır. Türkistan'da ne yetişirse hepsi maktu (pazarlıksız) fiyatla hükümete verilir, hepsi taahhüde tabi...

Rençber örneğin bir desiatin yerden 50 pud pamuk taahhüt etmiş sayılır. Taahhüdünü yerine getiremeyen rençberlerin aldıkları cezalara birkaç örnek:

Ata Gürrun, 25 pud pamuk taahhüt etmişken 22 noktan olduğu için, ev eşyası, mal yer vs. müsadere edilerek on sene hapse mahkum edilmiştir. Hacı Nur Bayram Ali oğlu 12, 5 puda şartlaşmış (kendisi 70 yaşında bir ihtiyar) onun taahhüdü 8 kilo noktan. Bu nedenle sekiz sene mecburi hizmete mahkum ve bütün malları müsadere edilmiştir. ²¹⁰

Sovyetler Birliği için Türkistan pamuğunun hayati derecede önemli kılan neden şudur; Pamukçuluğu terakkisi için kabul edilen beş senelik plana göre Sovyet dokumacılık sanayi için gerekli olan 598. 700 ton pamuğun 368. 000 tonu 1932

²⁰⁸ Y. T, Ahmed Naim, “Türkistan Hayat-ı İktisadiyesine Bir Nazar”, S. 16, s. 17.

²⁰⁹ Y. T, Beş Yıllık Pamuk Planı, S. 28, s. 22.

²¹⁰ Y. T, Türkistan Haberleri, S. 31, s. 9-10.

senesinde Sovyet hudutları dâhilinde yetiştirilecektir. Bu miktardan 315. 400 tonu Türkistan'a isabet etmektedir. Kalan 230 bin ton da hariçten özellikle Amerika'dan getirilecektir. Gosplan ve (glav hlopkom) komisyon ve komitelerinin verdikleri bilgilere Sovyetler pamuk ithalinden ancak 1937 senesinde kurtulabilecektir. Sovyet hükümeti pamuk ithali için oldukça fazla para sarf etmektedir. Sovyetler:

1925 senesinde 133. 830. 000 altın ruble

1926 senesinde 117. 777. 000 altın ruble

1927 senesinde 131. 504. 000 altın ruble

para harcamıştır. Bu tutar Sovyet hükümetinin bütün ithalatının %18. 4 kısmını teşkil etmektedir. Bu nedenle Sovyetler Türkistan'da her çareye başvurarak pamuk ekiminin artmasına çalışmaktadır.²¹¹ Ancak tüm bunlara rağmen Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde halk pamuk yerine hububat ekmeye devam etmişlerdir. Buhara'da Vabkent bölgesinde rençberler pamuğu biçim yerine buğday ekmişler. Bigi ubeyde kasabasında, Kumadık, Beşkapı, Gül Kışlak, Behram, Aktepe vs. köy ve kasabalarda sulak yerlere buğday ve zahire ekerek pamuk için kurak yerleri bırakıyorlardı.²¹²

Yine Kızıl Özbekistan gazetesinin haberine göre Şehrisebz ve Kitap bölgesinde de pamuk yerine buğday ekildiği görülmektedir.²¹³

Türkistan'da Bolşeviklerin tüm engellemelerine, baskılarına rağmen Türkistan rençberinin pamuk yerine buğday ekmesinin nedeni, Sovyetlerin buğday yerine pamuk ekenlere söylediği vaatleri yerine getirmemesi ve Türkistanlıların daha önce de olduğu gibi herhangi bir ihtilâl olması durumunda Rusya'dan gelmesi beklenen buğdayın gelmemesi ve bir kıtlık yaşanması korkusudur.

Fergana'da hükümetin pamuk fabrikaları, yerli çiftçiye bir pud pamuğa mukabil üç pud buğday verileceğini ve bir pud buğday için bir buçuk ruble verileceğini ilan etmişlerdi. Ayrıca mahsulatı elde edinceye kadar her aileye her ay yaklaşık on pud buğday verileceğini söyleyerek köylülere defter dağıtmışlardı. Köylüler ekinlerini yetiştirmeye başladıkları ve aybaşı da geldiği zaman

²¹¹ Y. T, Mustafa Çokayoğlu, "Türkistan da Pamuk Etrafında Güreş", S. 27, s. 11.

²¹² Y. T, Mustafa Çokayoğlu, a. g. m, S. 27, s. 16.

²¹³ Y. T, Türkistan da İktisadi Hayat, S. 35, s. 12.

Moskova'dan daha sonra gelen emre on pud yerine beş pud (yarısını) dağıtmışlardır. Bu miktar ailelerin geçinebilmesi için kafi olmadığından pamuk mahsullerini Sovyet hükümetine teslim eden rençberler aç kalmamak için kalan buğdaylarını hususi tüccarlardan daha fahiş fiyatla satın almaya mecbur kalmışlar ve her bir pud buğday için altı ruble ödemişlerdir. Buna ilaveten bir pud pamuğa karşı alacakları üç buğday yerine yalnız bir pud buğday verilmiştir. Rus devriminden önce bir desiatin pamuk mahsulü sekiz dokuz yüz ruble verdiği, bu para ile pamuğun sekiz dokuz misli buğday alındığı bilinirdi. Sovyet hükümeti ise bir desiatinden alınan 40-90 pud pamuğa karşı 40-90 pud buğday vermektedir.²¹⁴

Türkistanlı rençberler ve Yeni Türkistan Mecmuasının Sovyet hükümetinin pamuk siyasetine karşı çıkma nedeni, Türkistan'da halkın ihtiyacını karşılayacak derecede erzak olmaması, buğday tarlalarına zorla pamuk ektirilmesi ve bunun yanı sıra buğday ihtiyacının karşılanacağına söylenmesine rağmen Sovyet hükümetine güven duyulmamasıdır. Yeni Türkistan'da, Bolşeviklerin Türkistan'da uyguladıkları politikalar içerisinde en fazla karşı çıkılan ve bu konuda makale yazılan sorun Sovyetlerin pamuk siyasetidir. Çünkü mecmuaya göre bu siyaset başarılı olursa Türkistan, siyasi açıdan olduğu gibi ekonomik açıdan da tamamen Rusya'ya bağımlı hale gelecektir. Rusya ise bu durumu Türkistan'a karşı acımasızca bir silah olarak kullanabilecektir.

Yeni Türkistan'a göre pamuk ekiminin faydalı olması ancak Türkistan'a yeterli miktarda buğday ekilmesi ya da başka bir yerden zamanında temin edileceğine dair tam bir güven olmasıyla mümkündür. Ayrıca mecmuada "esas itibarıyla biz pamuk sanayinin inkişafına aleyhdar değiliz, bilakis onun terakkisine taraftarız, fakat pamuktan dolayı Türkistan, Rusya'dan ithal edilecek ekmeğe muhtaç olmamalıdır. Bizim kanaatimizce Türkistan evvela kendi ekmeğini kendisi sağlamalıdır. " denilmektedir.²¹⁵

Ayrıca mecmua'da, "Biz Türkistan'ı bütün cihana kapalı ve mücerred olarak bir muntika tasvir etmiyoruz" şeklinde bir açıklama yapılarak Türkistan'ın bağımsız

²¹⁴ Y. T, Mustafa Şahkuloğlu, "Türkistan İktisadiyatı", S. 2-3, s. 18-19.

²¹⁵ Y. T, Mustafa Çokayoğlu, "Türkistan'ı Açlık Tehdit Ediyor", S. 5-6, s. 3-10.

bir şekilde serbestçe şu veya bu ülkelerle iktisadi münasebete girişebilmesi gerektiği söylenmiştir. ²¹⁶ Türkistan'ın siyasi bağımsızlığı kadar, ekonomik bağımsızlığı da önemlidir. Bu nedenle evvela ekmek sonra pamuk denilmektedir.

8. Bolşevik Rusya'nın Göç Siyaseti

Rusya'nın Türkistan'ı işgalinden sonra başlatmış olduğu göç siyasetini, Çarlık rejiminin yıkılmasından sonra iktidarı ele geçiren Sovyetlerde uygulamaya devam etmişlerdir. Çarlık devrinde Ruslar, elli sene zarfında Özbek vilayetlerine ancak 250 bin Rus muhacir getirebildiği halde Bolşevikler 1919-1921 seneleri içinde iki yüz binden fazla Rus muhacir getirmişlerdir. ²¹⁷ Sovyetler göç meselesine Çarlık Rusya'sına nazaran daha fazla önem vermektedirler. Orta Asya bürosunun Reisi Zelenski'nin göç siyaseti hakkındaki sözleri Bolşeviklerin Rus göçmenlerini Türkistan'a yerleştirme işine neden bu kadar fazla önem verdiklerini göstermektedir. Zelenski'ye göre, "Ruh muhacereti devam ettirilmeli ve ettirilecektir. Çünkü Rus muhacirleri Türkistan'ı Rusya'ya bağlayan bağın kalınlaşmasına hizmet edecektir." ²¹⁸ Bolşevikler yönetimi ele geçirdikleri zaman Türk ülkelerine akın eden bu Rus muhaceretinin durdurulacağını ve hatta evvelce iskân edilen Rus muhacirlerinin de çıkarılacağını vaat ediyorlardı. Bu nedenle bazı Türkistanlılar Sovyet Hükümeti tarafına geçmişlerdi. Fakat Bolşevikler yerlerini sağlamlaştırdıktan sonra Çar hükümetinin muhaceret siyasetini yeniden ele almışlardır. ²¹⁹ Ancak Bolşevik Ruslar, Çarlık Rusya'sından farklı olarak bu muhaceretin güya kamu menfaati için zaruri ve gerekli olduğu bilhassa yerli komünistler vasıtasıyla yerli halka anlatmayı ve genel olarak yerli halkın muhaceret siyasetine mukabele yollarını ve çarelerini yok etmeyi düşünmektedirler. Çar zamanında Ruslar bu gibi meselelerle çok uğraşmıyorlardı, yalnız "sopayla kovmak" siyasetiyle yetiniyorlardı. Bolşevikler ise hem sopayla

²¹⁶ Y. T, Mustafa Çokayoğlu, a. g. m, S. 5-6, s. 10.

²¹⁷ Y. T, Şevkli Kayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), "Türkistan Meselesi", S. 1, s. 3.

²¹⁸ Y. T, "Türkistan'da Sovyet İdaresi", S. 28, s. 19.

²¹⁹ Y. T, Mustafa Çokayoğlu, "Rusların Muhaceret Siyaseti Hakkında", S. 9, s. 8-9.

kovalıyorlar ve hem de bu sopanın pek faydalı olduğu konusunda muhacir Rusları da, Türkistanlıları da kandırmaya çalışıyorlardı.²²⁰

Yeni Türkistan'a göre "1920'deki göç olayının en büyük nedeni Bolşeviklerin Rusya'da iktisadi siyaseti neticesinde ortaya çıkan kıtlık idi. Bolşevikler bu aç Rus kabilelerinden kurtulmak için onları Türkistan'a sevk etme kararı almıştı, ancak bu kıtlık olayı mecmuaya göre daha sonra göç siyasetini uygulamak için bahaneleri olmuştur.

İzvestia gazetesinin 1928 senesi 22. ve 27. sayılarında Sovyet hükümetinin "muhaceret kanunları" ilan edildi. Bu resmi Sovyet gazetesine göre "Çar hükümetinin gerekli şekilde önem vermediği eski muhaceret siyaseti yerine Sovyet hükümeti bütün Rusya'ya şâmil, derin düşünülmüş ve mükemmel muhaceret siyaseti tatbik etmeye karardır. Sovyet Hükümeti muhacirleri büyük çapta devlet imkânlarıyla sevk ve iskân edecek, bütün masraflarını temin edecektir. Bütün bunların tatbikini kolaylaştırmak için Demiryolları İdaresi ve ziraat nezareti bu işlere iştirak ve yardıma davet olunacaktır. Muhaceret işlerini bizzat takip etmek için özel muhaceret iskân idareleri tesis olunmaktadır. Bu meseleye özellikle Komünist partisi kuruluşları azami derecede ehemmiyet verecek, bütün gayretleriyle yardım edecektir.

221

Pravda gazetesine göre, her muhacire 250 ruble kadar iskân masrafı ve ayrıca devlet hazinesinden altıyüz ruble kadar borç verileceğini yazıyor. Ancak 18 Ocak Kararnamesi ile Sovyet Hükümeti bu muhaceret işlerinin ağırlığını mahalli ziraat komiserliklerine yükletiyor. Yani Yeni Türkistan'a göre, Türkistanlılar kendilerine ölüm getiren Rus muhacirlerinin masraflarını ve hizmetlerini de yüklenmek mecburiyetinde bulunuyorlar.²²² Bolşevikler göç siyasetini uygularken, Çar hükümeti döneminde göç işlerinde görevli memurları kullanmaya devam etmişlerdir.

Bolşevikler göçmenleri çiftçi Ruslardan ziyade Türkistan'da amele (proleter) olmadığından dâhili Rusya'nın şehir ahalisinden göndererek Türkistan şehirlerin Rus

²²⁰ Y. T, Şevkli Kayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), "Rus Muhaceret Siyasetinin Yeni Muvacehesinde Türkistanlıların Vazifesi", S. 8, s. 4.

²²¹ Y. T, Şevkli Kayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), a. g. m, S. 8, s. 3.

²²² Y. T, Şevkli Kayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), a. g. m, S. 8, s. 5.

göçmenleriyle doldurmuşlardır. “İş Borsaları” ve “Hizmet Büroları” gibi müesseselerin neşrettikleri istatistiklere bakıldığında, Türkistan’da işsiz Türkistanlı ve Rusların sayısı:²²³

<u>Şehir</u>	<u>Rus</u>	<u>Türkistanlılar</u>
Taşkend	19144	2605
Semerkand	4967	443
Fergana	3351	963
Zereşan	32140	4592
Yekün	59602	8603

Hizmet Büroları defterinde kaydolunan işsizlere hizmet verilirken ilk önce Ruslara verildiğini görüyoruz.

<u>Şehir</u>	<u>Ruslardan %</u>	<u>Türkistanlılardan %</u>
Taşkend’de	57.3	5.6
Semerkand’da	8.8	1.1
Fergana’da	8.3	2.6
Zereşan’da	14.1	2.2

Türkistan’ın amele ve memur teşkilatlarındaki yerliler ve Rusların sayılarına bakıldığında Sovyet muhaceret siyasetinin Türkistan için önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

²²³ Y. T, Türkistan’da Mosova İktisadi Siyasetinin Neticeleri, S. 7 s. 21

(Bu hesaba Kazakistan dahil değildir)

Amele İttihadlarının İsimleri	Özbekistan			Türkmenistan			Kırgızistan		
	Avrupalılar (Ruslar)	Türkistanlılar	Yekun	Avrupalılar (Ruslar)	Türkistanlılar	Yekun	Avrupalılar (Ruslar)	Türkistanlılar	Yekun
Ziraat ve Orman Amelesi	13254	27542	40796	1568	1901	3469	2482	4035	6517
Maden Ocakları	1556	958	2514	435	136	571	727	194	921
Marangoz	627	274	901						
Debbağlar	552	913	1465	146	9	155			
Madenciler	3185	806	3991	442	4	446			
Matbaacılar	1509	348	1857	434	27	461	85	14	99
Fırıncılar ve Ekmekçiler	5399	3353	8702	889	59	948	444	292	734
İnşaatçı Çalışanlar	11544	5598	17142	2579	107	2686	1899	193	2092
Dokumacılar	5836	5354	11190	2074	389	2463	518	24	542
Kimyacılar				366	29	395			
Terziler	1118	126	1244	118		118			
Sucular (Sakalar)	166	3	169	730	25	755	83		83
Şimendüfer (Demiryolu) ameleleri	17781	1370	19150	12488	103	13520	514	1	515
Mahal vesait nakliye	2404	2123	4527	1134	27	1161	256	21	277
Posta, telgraf ve telefon	2182	302	2484	562	27	589	242	3	245
Sanayi-i Nefiseciler	1839	780	2619	294	23	317	103	11	114
Sıhhiye Müesseselerinde	8668	814	9482	1866	66	1932	804	59	913
Maarif Müesseselerinde	7584	4400	11984	2092	588	2680	1011	661	1672
Ticaret Müesseselerinde	19107	8227	27334	4824	1083	5907	2879	553	3432
Şehir Emanetleri	2045	2997	5042	673	15	688	402	111	513
Halk işeşi müesseselerinde	4930	882	5812	1129	17	1146	495	50	554
Yekun	111286	67120	178406	34843	5564	40407	12994	6222	19216

Bütün Türkistan ülkesindeki amele ve memur teşkilatına ait istatistik²²⁴

Amele İttihadlarının İsimleri	Avrupalılar (Ruslar)			Türkmenistanlılar			Umumi Yekün
	Erkek	Kadın	Yekün	Erkek	Kadın	Yekün	
Ziraat ve Orman Amelesi	14181	3123	17304	32405	1073	33478	50782
Maden Ocakları	2498	220	2718	1287	1	1288	4006
Marangoz	590	37	627	274		274	901
Debbağlar	659	39	698	922		922	1620
Madenciler	3342	285	2627	801	9	810	2417
Matbaacılar	1664	364	2028	285	4	389	2417
Fırıncılar ve Ekmekçiler	5697	1035	6732	3475	179	3654	10386
İnşaatçı Çalışanlar	15619	403	16022	5895	3	5898	21920
Dokumacılar	6839	1589	8428	5411	356	5767	14195
Kimyacılar	277	89	366	29		29	395
Terziler	471	765	1236	52	74	126	1362
Sucular (Sakalar)	917	62	979	28		28	1007
Şimendüfer (Demiryolu) ameleleri	28266	2517	30783	2398	5	2403	33186
Mahal vesait nakliye	3629	165	3794	2171		2171	5965
Posta, telgraf ve telefon	2175	811	2986	327	5	332	3318
Sanayi-i Nefiseciler	1624	612	2236	718	596	814	3050
Sıhhiye Müesseselerinde	4492	6896	11388	780	159	939	12327
Maarif Müesseselerinde	595	55952	10687	5084	563	5649	16336
Ticaret Müesseselerinde	21440	5470	26810	9816	147	9863	36673
Şehir Emanetleri...	2390	730	3120	3116	7	3123	6243
Halk iaşesi müesseselerinde	1353	5201	6554	914	25	949	7503
Yekun	123118	36005	15923	76190	2716	78916	238029

²²⁴ Yeni Türkistan, S. 7, s. 21-23.

Görülüyor ki göç siyaseti sonucunda Türkistan'a gelen Ruslar, eğitim, sağlık, adliye, kimya, matbaacılık, posta, telefon, telgraf gibi ülkenin önemli kuruluşlarına yerleştirilirken, Türkistanlılar ise daha çok marangozluk, ziraat ve orman ameleliği gibi basit yerlere yerleştiriliyordu.

Sovyet Rusya'nın bu uygulamalarına bazı yerli komünistler -Yeni Türkistan'ın tabiriyle milli namusunu, Kazak-Kırgız rençberlerini Ruslar'a satmayan yerli komünistler- bile karşı çıkmışlardır. Rus muhaceret siyasetiyle mücadelede ön ayak olan Komünist Sa'd Vakkasoğlu İsmail; "Mücadele ederek ülke komünist komitesi Kâtib-i Umumiyesini (genel sekreterini)-Galuşçukin- yenmek yerli komünistler için imkansız bir hayalden ibarettir. Ancak partinin hatalarını göstermeden nasıl oturabilirim?" demiştir.²²⁵

Moskova'da yapılan Bütün Rusya ve sömürgeleri komünistlerinin XV. Kongresinde, göç ve iskân işlerinin, komünist partisini kararıyla resmîyet kazandı. Yerli aydınların bu siyasete karşı çıkmaları da irtica olarak adlandırıldı.²²⁶ Türkistan'da birçok aydın karşıdevrimcilikle ve milliyetçilikle suçlandı.

Yeni Türkistan'a göre, Türkistan'ı Ruslaştırmak amacıyla, kültürel ve iktisadi olarak uygulanan bu siyaset, çeyrek yüzyıl daha devam ederse Türkistan'ın geleceği için çok endişe verici bir şekil alacaktır. Rusların devam eden göçler sonucu Türkistan'da sayılarının artmasıyla Türk kültürü silinip, yerini Rus kültürü alacaktır.

Bu nedenle Bolşeviklerin göç siyaseti vatanımız üzerinde Çar devrine oranla daha büyük ve daha müthiş bir tehlike teşkil etmektedir. Bu tehlike hakkında sık sık yazmak ve tehlikenin safhalarını kaydetmek ve bu meseleye vatandaşlarımızın dikkatini çekmek bizim en büyük ve mukaddes vazifemizdir.²²⁷denilmektedir.

Yeni Türkistan'a göre bu meselelerin en kesin çözümü Türkistan'ın tam bağımsızlığa kavuşmasıyla olacaktır. Ancak şu anda Türkistanlıların bu tehlike karşısında ümitsizliğe kapılmadan yapmaları gereken şeyler vardır. Bunlar:

²²⁵ Y. T, A. Calkıbay, "Kazak-Kırgız Ülkesinde Toprak Meselesi", S. 10-11-12, s. 5-6.

²²⁶ Y. T, A. Calkıbay, a. g. m, S. 10-11-12, s. 9.

²²⁷ Y. T, Mustafa Çokayoğlu, "Rusların Muhaceret Siyaseti Hakkında", S. 9, s. 6.

1- Ruslar'ın her emrine itirazsız itaat eden ve bunu gerçek komünistlik sanan kişilerin gerçek yüzünü halka göstermek ve halkı onların etkisinden korumak.

2- Rus hükümetini yerli halkın yerleşmesinden önce göçmen göndermemeye ikna edebilmek için çalışmak.

3- İç Rusya'dan göçmen gönderilirken Rusların yerine Tatar, Mişer, Başkurt gibi Müslüman Türk toplumunu getirtmeye çalışılmalıdır.

Göç siyasetine karşı bulunacak önemli çarelerden birisi de Türkistanlıların sağlık ve hastalık konularına önem vermektir. Hatta yapılacak sağlık yardımı nüfus yoğunluğu için önemlidir. ²²⁸ Mecmua'ya göre Türkler tarihte çeşitli coğrafyalarda devletler kurmuşlar (Hindistan, , İnan, Avrupa vs) ancak nüfus olarak çoğunluğu sağlamadıkları için eriyip gitmişlerdir. Şu anda ise Batı Türkleri Azerbaycan ve Anadolu'da, Doğu Türkleri ise Türkistan'da çoğunluktadır. Türkistanlıların, Türkistan'da bağımsızlığını kazanıp güçlü bir devlet olabilmeleri için bu bölgede nüfus çoğunluğunu korumaları gerekmektedir. Sovyetlerin göç siyaseti ise Çar dönemine oranla Türkistan'ın siyasi, ekonomik ve kültürel varlığı ve geleceği için büyük bir tehlike teşkil etmektedir. Bu nedenle Müslüman Türkler, Rus muhacerat siyasetine karşı mücadele etmek zorundadır.

9. Yerlileştirme - Millileştirme Meselesi

Bolşevikler, Rusya'da ihtilâl sırasında iktidarı ele geçirebilmek için Rus dışı milletlerin desteğinin alınmasının önemini çok iyi biliyorlardı. Bu nedenle onların desteğini alabilmek için birçok vaatlerde bulunmuşlardı. Bu vaatlerin en başında ise self determinasyon (kendi kaderini tayin hakkı) vardı. Gerçektende Bolşeviklerin bu vaadi Rus dışı milletler üzerinde oldukça etkili olmuştu. Ancak yönetimi ele geçiren Bolşevikler, iktidarlarını güçlendirmeye başladıkça vermiş oldukları vaatleri unutmaya başladılar.

Bolşeviklerin sömürgelerindeki uyguladıkları siyasete yerli halk tarafından tepki gösteriliyor ve bu tepki gittikçe artıyordu. Sovyet yöneticiler bunlara karşı bir

²²⁸ Yeni Türkistan, Şevkli Kayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), "Rus Muhacerat Siyasetinin Yeni Devresi Muvacehesinde Türkistanlıların Vazifesi", S. 8, s. 6-7.

takım tedbirler almaya başlamışlardı. Bu tedbirlerden birisi de yerlileştirme-millileştirme konusudur. Bu konu ile ilgili Sovyet matbuatında sıkça yazılar çıkmaktadır.

Yerlileştirme; yerli halkı-Türk halkını nüfusu oranında idare ve müesseselere almak, onlardan memurlar yetiştirmek ve resmen yerli lisanı-Türk Lisanını kullanmaktır. ²²⁹ Bolşeviklerin daha önceki vaatleri gibi bu da sadece kağıt üzerinde kalacaktı. Çünkü bütün Türkistan nüfusunun %5'ini Ruslar'ın teşkil ettiği bir durumda, yerli halka nüfusları oranında idare ve müesseselere girme imkanı verilmesi mümkün değildi. Şayet verilirse bu, Türkistan'da milli idarenin kurulması demektir.

Bolşevikler, yerlileştirme-millileştirme ile ilgili sözlerini hemen değiştirerek millileştirme denildiği zaman idareleri Türkistanlılara teslim değil, Türkistan idaresini Türkistan Türkçe'si bilen Ruslara teslim manasında anlaşılmalı demişlerdir. ²³⁰ Bu durum ise Yeni Türkistan'a göre, Çarlık Rusyası'nın Ruslaştırma siyasetinden başka bir şey değildir. Bolşevikler bu siyaseti Lenin'in "sosyalizm" "enternasyonalizm" esaslarına uydurabilmek için yeni bir kültür formülü (şekli) uydurup çıkardılar. Bu ise görünüş itibari ile milli, içerik itibariyle proleterca kültürüdür. ²³¹

Rusya Komünist Fırkası Orta Asya Bürosu Başkanı Zeliniskiy'in sözleri Bolşeviklerin millileştirme-yerlileştirme konusunda daha önce söylediklerinin nasıl unutulduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zeliniskiy: "Birçok yoldaş, yerlileştirme denince bütün işlere yerli halkın görevlendirilmesi şeklinde anlamaktadırlar. Bu doğru değildir. Böyle bir mana verme milli şovenizmin gerçekleşmesi demektir. Yerlileştirme hükümet mekanizmasının yerli halk menfaatine yaklaşmasıdır. Bu yaklaşma, Rusların yerli halk dilini öğrenmesiyle mümkündür. " demektedir. ²³²

²²⁹ Y. T, Tuygun, "Türkistan'da Milliyet Mücadeleleri", S. 28, s. 11.

²³⁰ Y. T, Mustafa Çokayoğlu, "Beyaz Kırmızı", S. 33, s. 2.

²³¹ Y. T, Mustafa Çokayoğlu, a. g. m, s. 2.

²³² Ercan Çelebi, Yaş Türkistan Dergisine Göre Türkistan Milli Mücadelesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, G. Ü SOS. BİL. ENS. Ankara 2000, s. 204-205.

Fakat Ruslara Özbekçe öğretmek için açılan kurslara fazla ilgi gösterilmediğini Bolşevik gazetelerinden öğrenmekteyiz. Kızıl Özbekistan gazetesine göre Özbek devlet idaresinde 72 memurdan yalnızca 5 kişi Özbekçe biliyor, Dâhiliye komiserliğinde 34 memurdan 1 kişi yerli dili bilmektedir.²³³

Ruslar, millileştirme siyasetine muhalefet edip, Türkistanlıların nüfuslarına oranla idarelerde temsil edilmelerini savunanları aksü'linkılapçı (karşı devrimci), şovenist olmakla suçlamışlardır.

Yeni Türkistan'a göre millileştirme meselesi, Türkistanlıları idarelere getirmek değil, Ruslara yerli dili öğretmek, Sovyetlerin Türkistan'daki hâkimiyetlerini daha da güçlendirmektir.

Aynı zamanda yerlileştirme-millileştirme siyaseti Ruslar tarafından, Türkistan'ın Ruslaştırılmasında kullanılan araçlardan birisi olmuştur. Sözde Türkistan'da millileştirmeden bahseden Ruslar, uygulamada ise birçok şehir ve köy isimlerini dahi değiştirip Rusça isimler vermektedirler.

Uzun sürelerin yadigârı olan “Duşanbe” ismi Stalinabad, Türkçe bir isim olan Şafirkent ve Köçenköy isimleri, Moskova'nın Orta Asya Bürosu Kâtibi Bauman'ın ismi verilmiştir.²³⁴

Yeni Türkistan'a göre Çarlık Rusyası ile Sovyet Rusya arasında hiçbir fark yoktur. Sovyetlerin “millileştirme” siyasetini uygulamasıyla Türkistan'da Türk dili ikinci dil durumuna düşecek ve Türkçe Rus kültürünü neşredici bir vasıta olacaktır.

Sonuç olarak, Bolşevikler Çar hükümetlerinin Türkistan'da uyguladıkları siyaseti aynı şekilde devam ettirmişlerdir. 1923 de Ekmel İkrâm'ın* Stalin'in huzurunda söylediği gibi, “Rusya, Türkistan'da ancak damgasını değiştirmiştir.”²³⁵

²³³ Y. T, Türkistan Haberleri, S. 24-25, s. 17.

²³⁴ YT, Türkistan Haberleri, S. 36, s. 10.

* Ekmel İkrâm, Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi 1. Sekreteri.

²³⁵ Baymirza Hayit, Komünist Emperyalizmi Karşısında Türkistan, s. 34.

E. YENİ TÜRKİSTAN MECMUASINDA MAKALELERİ YAYIMLANAN BAZI YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ

1. Mustafa Çokayoğlu (1891-1941)

Türkistan Milliyetçilerinin başta gelenlerinden biri olan Mustafa Çokayoğlu, henüz üniversitede öğrenci iken Türkistan meseleleri ile yakından ilgileniyordu. Öğrencilik zamanından beri Türkistanlı aydınlarla temas halinde olan Mustafa Çokayoğlu, bir aralık Petersburg Devlet Duma'sının Müslüman Fraksiyonu nezdindeki siyasi komitesinde Türkistan temsilcisi olarak ta çalışmıştır. Çarlığın I. Dünya Savaşından mağlup çıkması durumunda Türkistan'ın kurtuluşu için neler yapılması gerektiği planlanırken Bolşevik İhtilâli meydana gelmişti. Ekim 1917 İhtilâli ile devletin Kerensk geçici hükümetinin bırakmış olduğu boşluktan Türkistan adına faydalanmak için Hokant'ta toplanan kongrenin reisi, sonra da Hokant Milli Muhtariyeti Hükümetinde Hariciye Vekili ayrıca hükümet reisi olarak görev almıştır. Hokant Milli Muhtariyet Hükümetinin Sovyetler tarafından dağıtılmasından sonra, bu davanın artık dâhilde yürütülemeyeceğine kanaat getiren Mustafa Çokayoğlu, Kafkasya yoluyla Türkiye'ye gelmiş buradan da Fransa'ya giderek Paris'e yerleşmiştir.

Çokayoğlu, Avrupa'da çeşitli ülkelere giderek Türkistan meselesi hakkında konferanslar veriyordu. Türkistan Milli Birliği Avrupa Temsilcisi ve sonradan reisi olan Mustafa Çokayoğlu Avrupa'da yüksek öğrenim göre talebeleri kendi etrafında toplayarak çalışmalarını daha da güçlendirmiştir. Amerikan Senatosu tarafından Esir Milletler Haftasına paralel olarak 13 Aralık tarihinde Türkistan günü olarak ilan edilmiş olması bu çalışmaların sonuçlarından birisidir. II. Dünya Savaşı sırasında Almanlara esir düşen Rus ordusundaki Türkistanlılardan bir Lejyon teşkilatı kurmak için Almanlar, Mustafa Çokayoğlu'nun Türkistanlılar üzerindeki nüfuzundan yararlanmak istemişler ve kendisine bu amaçla görev vermişlerdir.²³⁶

Mustafa Çokay'ın Yayın Faaliyetleri

²³⁶ Ülker Çağatay, "Hokant ve Alaşorda Milli Muhtariyetler ve Mustafa Çokayoğlu", TK, No: 100, Şubat 1971, s. 381-385.

Mustafa Çokay'ın siyasi mücadelesinin en önemli vasıtalarından biri yayıncılıktır. Siyasi fikirlerini yayma aracı olarak gördüğü gazete ve dergiye her zaman önem vermiştir.

Birlik Tuvi - Uluğ Türkistan (Taşkent): Taşkent'de 1917 de çıkmaya başlayan Birlik Tuvi gazetesi Çokay'ın ilk gazete yönetimi tecrübesidir. Gazete Taşkent'te yaşayan Kazakların kurduğu ihtiyat Birliği'nin yayın organıydı. 30 sayı kadar çıkan gazete 1918 yılı ortalarında kapandı. Uluğ Türkistan gazetesi ise, Milli Merkezin yayın organı olarak Nisan 1917'den itibaren çıkmaya başlamıştır. Çokay, bu gazetenin yazı kurulunun şeref üyesiydi. Gazetenin yayını 1918 baharında Sovyet makamlarınca durduruldu.

Na Rubeja - Şafak (Tiflis)

1919 Nisanında Tiflis'e gelen ve burada 1921 şubatının ortalarına kadar kalan Çokay, bu sürede biri Na Rubeja adında Rusça ve Şafak adında Türkçe iki gazete çıkarmıştır. Her iki gazetede Sovyetlerin Kafkasya'yı işgaliyle yayınlarını durdurdu.

Yeni Türkistan (İstanbul)

1927 ve 1931 yılları arasında 39 sayı çıktı.

Yaş Türkistan (Berlin)

1929 Aralık ayında yayın hayatına başlayan dergi 1939'a kadar 117 sayı çıkardı. Dergi Arap harfleriyle yayınlandı.²³⁷

Kitapları²³⁸

Chez Les Soviets en Asie Centrale, Paris, 1928

Turkestan Pod Vlast'yu Sovetov (K. Karakteristik Diktaturi Proletariata) Paris, 1935.

1917 nci Yıl Hatıra Parçaları, Yaş Türkistan Neşriyatı, Paris-Berlin, 1937

Türkistan Sovet Xokimiyatı Ostida, TMİP (Basım yeri Belirtilmemiş), 1986

1917 Yıl Hatıra Parçaları, TMİP Naşri, (Basım Yeri Belirtilmemiş) 1989

²³⁷ Abdulvahap Kara, Türkistan Ateşi; Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi, , s. 307-315.

²³⁸ Kara, a. g. e, s. 347.

1917 Yılı Hatıra Parçaları, Yaş Türkistan Neşriyatı 28, Ankara, 1988

Turkestan Pod Vlast'yu Sovetov, Alma Ata, 1993

2. Osman Kocaoğlu (1878-1968)

Osman kocaoğlu modern eğitim görmediği halde şahsi gayretleriyle kendisini yetirtirmiş bir kimse idi. Daha önce Kırım, İdil-Ural ve Kafkasya Türklerinde başlayan yeni usûl okul açma ve ıslahat hareketleri Türkistan'da ve Buhara'da da etkisini göstermeye başlamıştı. Türkistan'ın bir çok kısımlarında yeni okullar açılmaya ve "Neşri Maarif" dernekleri kurulmaya başlanır. Bu fikir akımlarının etkisiyle Buhara'da gizli olarak kurulan "Terbiyeyi Eftal" Derneğinin kurucuları arasında Osman Bey de vardı. Bu dernek tarafından İstanbul'da bir şube açılmış ve Türkiye'ye öğrenci gönderilmişti. Osman Bey Türkiye'ye gönderilen Buharalı öğrencilerin eğitimi ile ilgili konularda Osmanlı Devleti yetkilileri ile görüşmek için 1910 yılında Odesa üzerinden İstanbul'a gelmiştir.²³⁹

Daha sonra Buhara'ya tekrar dönen Osman Kocaoğlu, "Usûl-i Cedid" okullarının açılması için gericilerle mücadeleye girişmiş Buhara'da yapılması düşünülen yeniliklerin halka günü gününe duyurulması gerektiğini düşünerek "Buhara-i Şerif" ismiyle yayımlanan gazeteyi kendi tarafına çekmiş ve gazetenin ismini "Turan" şeklinde değiştirerek fikirlerini yaymaya çalışmıştır.

Osman Hoca bu mücadeleler içinde iken Rusya'da önce Menşevik, daha sonra da Bolşevik İhtilâli olmuştu. Bolşevikler iktidarı aldıklarında zayıflar ve bu nedenle Çarlık Rusya'sında baskı altında bulunan milletlere çeşitli vaatlerde bulunmuşlar hatta onların milli kurtuluş hareketlerini dahi desteklediklerini söylemişlerdi. Sovyetlerin vaatlerine güvenen Buharalılar, Buhara Emirini tahttan indirmek için Genç Buharalı aydınlarla işbirliği yapmıştı. Sovyetlerin yardımıyla Buhara Emirliği hükümeti devrilmiş, 29 Ağustos 1920 tarihinde toplanan milli kongre "Halk Cumhuriyeti" adı ile Cumhuriyet ilan edilmesi kararlaştırılmıştır. 1 Eylül 1920'de kongrenin bu kararı bir bildiri ile ilan edilmiş ve aynı gün geçici hükümet

²³⁹ İbrahim Yarkin, "Kocaoğlu Osman", TK, S. 70, Ağustos 1968, s. 810-812.

kurulmuştur. Geçici hükümetin Maliye Bakanı Osman Kocaoğlu idi. 8 ay sonra toplanan ikinci kongrede de Osman Bey Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Ancak Bolşevikler Türkistan'daki durumlarını güçlendirdikten sonra, gözlerini Buhara Halk Cumhuriyetine dikmişlerdi Osman Hoca ve arkadaşlarının bütün çabalarına rağmen 1924 yılında Buhara Halk Cumhuriyeti'nin büyük bir kısmı Özbekistan Cumhuriyetine bağlanmak suretiyle dağıtılmıştır. Bunun üzerine Osman Bey önce Afganistan'a oradan da 1923 te Türkiye'ye gelmiş ve mücadelesine hariçte devam etmiş, bir süre TMB'nin başkanlığını yapmış, "Yeni Türkistan" mecmuasının çıkmasında ön ayak olmuştur.²⁴⁰

3. Zeki Velidi Togan (1890–1970)

Rusya'daki meşruti gelişmeler üzerine Zeki Velidi, politikaya girmiş ve Ufa eyaleti Müslümanları lideri olarak 1916 da Duma'ya seçilmiştir. Rus İhtilâlinde sonra Rusya Türklerinin çeşitli siyasi gruplarına ve kongrelerine katılmış, 1917'de Rusya kurucular meclisi üyesi olmuştur. 1919 yılında bağımsızlığını ilan eden Başkurdistan'ın Harp Bakanlığına getirilmiş, 1920 de ise Başkurdistan Devlet Başkanlığına seçilmiştir. 1923 yılında Rusların yeniden işgali üzerine yurdundan ayrılmak zorunda kalarak, Afganistan ve Hindistan yoluyla Paris'e gitmiştir. Bibliotheque Nationale ve Berlin Statsbiblotheke'te doğu yazmaları üzerine uzman olarak çalışmış, 1925 yılında ise Türkiye'ye gelmiştir. İstanbul Darülfünununda Genel Türk Tarihi dersleri vermeye başlamıştır.²⁴¹

Türkistan Milli Birliğinin Şubat 1927 de aldığı karar doğrultusunda Yeni Türkistan adıyla İstanbul'da bir derginin yayınına başlandı. 1927 Haziranında ilk sayısı yayınlanan dergiyi başlangıçta Zeki Velidi Togan ile Abdülkadir İnan yönetti.²⁴² Togan'ın dergideki yazıları daha çok kültür ve tarih ağırlıklıdır. Zeki Velidi'nin

²⁴⁰ Mir Yahya, "Kendine Dönüşün Güzel Bir Örneği", **Türk Dünyası**, 26, Temmuz-Ağustos-Eylül 1972, s. 27-28.

²⁴¹ Ertuğrul Yaman, Kemal Bolaç, Ahsen Esatoğlu, Türkiye'de Türk Dünyası, s. 126.

²⁴² Abdulvahap Kara, a. g. e. , s. 313.

siyasi nitelikte yazılar yazmamasının nedeni, üniversitede çalışan bir devlet memuru konumunda olmasıydı.²⁴³

4. Tahir Çağatay (1902–1984)

Tahir Çağatay, 1921 yılına kadar kaldığı Azerbaycan'da, Azeri Milli Hareketine (yaşı müsaade ettiği kadar) katılmış ve oradaki ileri gelen milliyetçi zümrenin güvenini kazanmış, onlarla işbirliği yapmıştır. Aynı dönemde yaz aylarında Türkistan'a gitmiş ve Türkistanlı milliyetçilerin toplandığı Türkistan Milli Birliği'nin faal üyesi olmuştur. 1922 de Türkistan'dan Almanya'ya giden burslu öğrenci grubu arasında Tahir Çağatay da vardı. 1929-1939 yılları arasında Mustafa Çokay ve Dr. Abdülvahap Oktay beylerle birlikte Berlin'de, Türkistan İstiklâl mücadelesinin Yayın organı olan Yaş Türkistan dergisini kurmuş ve yayımlamışlardır. 1939 da patlayan II. Dünya Savaşı başlangıcında Tahir Çağatay ailesiyle birlikte Ankara'ya gelip yerleşti. 1941 de ölen Mustafa Çokay Bey'den sonra İstanbul'da yapılan bir toplantıda Türkistan Milli Birliği Komitesi üyelerince, TMB reisi seçilmiştir. Bir müddet Ziraat Bakanlığı Müşavirliğinde çalıştıktan sonra, 1948 den itibaren Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Kürsüsünde hocalığa başlamıştır.²⁴⁴

5. Taşkentli Tevekkül Babür (1882–1976)

1917 htilâlinden sonra bütün Türkistan'daki mekteplerde yeni usul öğretim kursları açılır. Tevekkül Babür, bu kursları başarı ile bitirerek öğretmen olur. Öğretmenliğin yanında dernek faaliyetleri ve milliyetçilerin meseleleri gibi bazı siyasi çalışmaları yüzünden 1926 yılında Afganistan'a geçmek zorunda kalır. Fakat Afganistan'da daha fazla kalmak istemeyerek 1928 yılında Türkiye'ye gelir. İstanbul'da yayımlanan Yeni Türkistan Dergisinin idari işlerinde çalışırken bu dergide bazı yazıları çıkar. Göç yıllarındaki güç zamanlarda, Türkistanlıların çalışmalarına da katılır. 1929-1930 yıllarında Türkistanlı mülteciler arasında

²⁴³ Andican, a. g. e, s. 303.

²⁴⁴ Saadet Çağatay, "Prof. Dr. Tahir Çağatay", **TK**, S. 261, Ocak 1985, s. 55-57.

çalışmak üzere İran'a gönderilir. Son yıllarında İstanbul'da sağlığı elverdikçe Türkistan göçmenleri arasındaki dernek işlerine katılır. Bu arada bir müddet Ürdün, Suriye, İran ve Pakistan'a kadar seyahat ederek, oradaki Türkistanlı göçmenlerin durumlarıyla ilgilenir bunlar hakkındaki hatıralarını yazar. Kandilli Rasathanesinde memur olarak çalıştığı sırada, Rasathane Müdürü Mehmet Fatih Gökmen'in isteği üzerine Nuruosmaniye, Süleymaniye, Topkapı Sarayı Müzesi ve Üniversite Kütüphanelerinde çalışmıştır. Toplam sayısı 16 olan bu çalışmaların 6 sı telif, 10 u da istinsaktır. İki dışında hepsi de astronomi ile ilgilidir.²⁴⁵

6. Cafer Seyidahmet Kırım (1889 – 1960)

Cafer Seyidahmet Kırım istiklâl davasının lideri, ünlü fikir adamı ve yazardır. Kırım, 1908'den sonra arkadaşları Çelebi Cihan, Âlim Seyyid, Abdülhakim Hilmi Abdürrahim Sukûti ile İstanbul'da Kırım Talebe Cemiyeti'ni kurmuş 1909'da da Çelebi Cihan, Yakup Kerçi ve Ahmed Şükrü ile Vatan Cemiyeti'ni kurarak, Kırım'a gizli yayınlar göndermiştir. I. Dünya Savaşı başlayınca Odessa'ya geçmiş, Akmescit'te Çelebi Cihan ve diğer arkadaşlarıyla gizlice bir teşkilat kurmuşlardır. 1917 İhtilâli öncesinde, Kırım'da ki gizli kuruluş mensuplarının çabaları ile 7 Nisan 1917'de Akmescit'te Kırım Türklüğünün 2000 kadar temsilcisi toplanmış ve Kırım Merkez İcra Komitesi üyelerini seçmişlerdir. Seyidahmet Kırım, vakıf işleri başkanı olmuştur. Kırım'ın muhtariyetini ve toprak davasını savunan Kırım, Moskova'da toplanan Rusya Müslümanları kongresine katılmış, milli - mahalli muhtariyetçilerin tezlerinin mutlak çoğunlukla kabulünde rolü olmuştur. 26 Kasım 1917 Kurultayında Kırım'ın Harbiye ve Hariciye Vekilliklerini üzerine almış, Kırım Genel Kurmayını kurmuştur. Ayrıca İstiklâl ve Türkçülük üzerine konferanslar vererek kitaplar yayımlamıştır.²⁴⁶

²⁴⁵ Cevat İzgi, "Taşkentli Tevekkül Babür", **Türkistan**, Yıl: 1989, S. 5, s. 24,

²⁴⁶ Ertuğrul Yaman, A. Kemal Bolaç, Ahsen Esatoğlu, a. g. e, s. 111-117.

7. Salih Erinkol (1906 -1974)

1906 yılında Hokand şehrinde doğan Salih Erinkol, 1926 yılında Türkiye'ye gelmiş ve Askeri Tıbbiye'ye kaydolmuştu. Bu arada Türkistan Milli Birliği üyesi oldu. Yeni Türkistan Dergisine “İlter” rumuzuyla yazılar yazdı. Ayrıca Türkistan Gençler Birliği üyeliği yapan Salih Erinkol 1955 yılında ordudan emekli olmuş ve Türkistanlılar Yardımlaşma Cemiyeti başkanı olmuştur. Daha sonraki yıllarda da aralıklı olarak bu görevi sürdüren Erinkol 1974 yılında vefat etmiştir. Öldüğü sırada cemiyet reisiydi.²⁴⁷

8. Abdulkadir İnan (1889–1976)

I. Dünya Savaşı sırasında Başkurd ülkesinde öğretmenlik yapan Abdulkadir İnan, Bolşevik istilâ teşebbüsleri karşısında, milli kurtuluş hareketlerine fiilen katıldı ve Başkurdistan'ın istiklâl mücadelesinde önemli hizmetler ifâ etti. Türkmenistan'da ki komitenin yardımıyla Zeki Velidi Togan ve Abdulkadir İnan Asya'da ki Türklerin yaşadığı çeşitli bölgeleri dolaştıktan sonra (1923), İran (1923), Afganistan (1923), Hindistan (1924)'dan Avrupa'ya, Marsilya'ya (1924) geçti; Paris'te, Berlin'de (1925) ilmi çalışmalarda bulundular. Nihayet 1925 yılı temmuzunda İstanbul'a geldiler. Türkiye'de “Yeni Kafkasya” dergisinde Türkistanla ilgili, çeşitli isimler kullanarak (Türkmen, Abdulkadir, Türkistanlı, İdiloğlu) makaleler yazdı. Yeni Türkistan dergisini bilfiil Zeki Velidi ile kurmuş ve yürütmüşlerdir. Abdulkadir İnan'ın bu dergide de çeşitli isimlerle makaleleri yayımlandı. 9 yıl kadar Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde profesörlük yaptı. Abdulkadir İnanın Etnoğrafya, Folklor, Türk Tarihi, Türklerin dinleri, inançları, Türk Lehçeleri ve Türk Filolojisine dair yazılmış 300 kadar makalesi vardır.²⁴⁸

9. Abdulvahap Oktay (1904–1968)

Buhara Halk Şura Cemiyeti rençberleri 1921–1922 yıllarında Almanya ve Türkiye'ye bir kısım talebeleri göndermiş ve bunlar arasında Abdulvahap Oktay'da

²⁴⁷ Andican, Ceditizm..., s. 392.

²⁴⁸ Abdulkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. XV-XVIII.

vardı. Tıp Fakültesini başarı ile tamamladıktan sonra doktorluk görevinin yanında vatanının ve milletinin hürriyeti yolunda faaliyet gösterdi. 1929–1939 yılları arasında çıkarılan “Yaş Türkistan” mecmuasının idaresinde görev yaptı.²⁴⁹ Yaş Türkistan’da yayımlanan “Türkistan Matbuatı” serisi onun kaleminden çıkmıştı. Ayrıca “Azerbaycan” ve “Kuzey Kafkasya” dergilerinde makaleleri yayımlanıyordu. 1939’un yaz aylarında İstanbul’a gelmiş ve ömrünün sonuna kadar mesleğini devam ettirmiştir.²⁵⁰

²⁴⁹ İsmail Çağrı Özcan, “Almanya’da Türkistanlı Talebeler” **Kırım**, S. 16, Yıl. 1996, s. 18.

²⁵⁰ Saadet Çağatay, “Dr. A. Oktay” **TK**, S. 69, Yıl. 1968, s. 675.

SONUÇ

1552 yılında Kazan Hanlığının yıkılmasıyla birlikte Rusya'nın Türk illerinde yayılması başlamış ve 20. yüzyıla gelindiğinde Çarlık Rusyası Doğu Türkistan dışında Orta Asya'daki Türk ülkelerini ele geçirmiş bulunuyordu.

Rusya, Türkistan'ı Rusya'nın tahıl ve pamuk ihtiyacını karşılayan bir tahıl ambar olarak görmüştür. Ekonomik olarak Türkistan'ı sömüren Ruslar diğer taraftan da yönetim alanında yerli halkı saf dışı ederek yönetimi tamamen ellerine almışlardır. Bunları yapan Rus hükümeti, dünyaya ve yerli halka da Orta Asya'ya "medeniyet getiriyoruz" şeklinde propaganda yapıyorlardı.

1905 İhtilâli Rusya Müslümanları açısından sevinçle karşılanmıştı. Çünkü Çar, muhalefetin istekleri karşısında bir manifesto ilân ederek Rusya'daki bütün topluluklara toplantı hürriyeti vaad ediyordu. Rusya Müslümanları bu durumdan yararlanarak çeşitli gazete ve dergiler çıkarmış, kongreler düzenlemişler, aynı zamanda Duma'ya temsilciler göndererek isteklerini dile getirmeye çalışmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Rusya'nın savaşa girmesi, Rusya ve Türkistan tarihi açısından önemli olaylara neden olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'da durum gittikçe kötüleşiyordu ve ülkede ihtilâl havası esmeye başlamıştı. Bu sırada Rusya Müslümanları kongreler düzenleyerek, Rusya'nın geleceğini ve Rusya Müslümanlarının neler yapması gerektiğini tartışmışlar, çeşitli kararlar almışlardır.

Ekim İhtilâli'nde iktidarı ele geçiren Bolşevikler, iktidara gelirken Rus dışı milletlerin desteğini sağlayabilmek için self determinasyon (kendi kaderini tayin hakkı) vermişti ve bu hak Rusya Müslümanları üzerinde diğer halklarda olduğu gibi etkili olmuştu.

Önce Başkurtlar, ardından Kazaklar Alaş Orda hükümetini kurdular. Daha sonra da Hokant'ta Türkistan Milli Muhtariyeti ilân edildi. Ancak bu hükümetler Çarlık Rusya'dan hiçbir farkı olmayan Bolşevikler tarafından ortadan kaldırıldı. Türkistan Milli Muhtariyeti'nin ortadan kaldırılmasıyla birlikte, Türkistan'da Bolşevikler tarafından Basmacı olarak adlandırılan Sovyet aleyhtarı milli bir hareket başladı. Sovyetler bu hareketi etkisiz hale getirebilmek için Türkistan'a önemli

ölçüde askeri güç sevk etmek zorunda kalmıştır. Silah ve sayı bakımından Kızıl Ordu karşısında yetersiz olan Basmacıların, birde liderleri arasındaki rekabet ve organizasyondan yoksun, her birinin kendi bölgesinde mücadele etmesi nedeniyle başarı şansı azdı.

Enver Paşa'nın 1921'de Buhara'ya gelmesiyle birlikte Basmacılık hareketi hız kazandı. Paşa'nın Basmacılık hareketine katılması Sovyet Rusya'yı telaşlandırmıştı. Ancak Enver Paşa'nın 1922'de şehit olması harekete ağır bir darbe vurmuştur. Bundan sonra 1934' kadar devam eden Basmacılık hareketi, Sovyetler için bir tehlike olmaktan çıkmıştır.

İktidarı tamamen ele geçiren Bolşevikler için Türkistan'da ciddi bir tehlike kalmamıştı. Bundan sonra Ruslar, Türkistan'ı kabile esasına göre bölerek Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan Cumhuriyetleri kurmuşlardır. Kurulan Cumhuriyetlerde ise milli kadrolar dağıtılarak tamamen Moskova'nın hizmet edecek kişiler yönetime getirilmiştir.

Bolşeviklerin, Çarlık Rusya'sından hiçbir farkı olmadığını gören, tek amaçlarının Türkistan'ı sömürmek, yerli halkın dilini, kültürünü ve dînini yok ederek Ruslaştırmak olduğunu anlayan Müslüman aydınların bir kısmı, Türkiye ve Avrupa'ya giderek Sovyetlere karşı hariçte mücadeleye karar vermişlerdir. Bu aydınlar arasında Mehmed Emin Resûlzâde, Zeki Velidi Togan, Hasan Sabri Ayvaz, Mustafa Çokayoğlu ve Osman Kocaoğlu gibi isimler vardır.

Memleketlerinin istiklâli için ülkelerini terk etmek zorunda kalan aydınlar Avrupa'da, Türkiye'de maddi imkansızlıklara ve başka olumsuzluklara rağmen çıkardıkları gazete ve dergilerle mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Yayınlana bu dergilerden biriside "Yeni Türkistan" Mecmuasıdır.

Türkistanlı Aydınlar tarafından, Bolşeviklerin Türkistan'da uyguladıkları siyasetin tehlikeli sonuçları önceden görülmüş ve dergide bununla ilgili çok sayıda makale yayımlanmıştır. Türkistan Milli Mücadelesinin Türkiye ve uluslar arası kamuoyuna duyurulması konusunda da mecmuanın önemli bir yeri vardır. "Yeni Türkistan" günümüzde Türkistan konusunda önemli kaynaklardan birisidir. Türkistan'ın istiklâli için mücadele eden bu vatansever insanlar, Sovyet Rusya

tarafından “şovenist”, “burjuva milliyetçileri”, hatta vatan hainliği ile suçlanmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akyol Taha, “Cedidcilik”, TDV, İslâm Ansiklopedisi, C. VII, s. 211-213
- Andican A. Ahat, Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, İstanbul-2003
- Armaoğlu Fahir, “Bolşevik İhtilâli ve Self Determination Prensibi”, **A. Ü. SBF, Dergisi**, Cilt XVII, Haziran 1962, s. 211-250
- Armaoğlu Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914–1915, İstanbul-2000
- Bademci Ali, 1917–1923 Türkistan Milli Hareketi ve Enver Paşa, İstanbul-1975
- Bala Mirza, Hokand Hanlığı, İ. A, V/1, s. 556-559
- Bala Mirza, “Azerbaycan Muhacirlik Matbuatının Otuz Yıllığı”, **Azerbaycan**, S. 7 (19), Ekim 1953, s. 8-12
- Baysun Abdullah Recep, Türkistan Milli Hareketleri, İstanbul-1943
- Benningsen A Lemerciler . C. Quelquejay, Step’de Ezan Sesleri, İstanbul-1997
- Broxup Marie, Basmacılar, O. D. T. Ü Yayınları, Ankara-1984
- Costagne Joseph, Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi, İstanbul-1980.
- Coşkunslan Hakan “Türkistan Bağımsızlık Tarihinde Münevver Kari ve İttihat Terakki”, Dr. Baymirza Hayit Armağanı, İstanbul-1999, s. 119-131
- Curayeva Barçınay, “İsmail Gaspıralı ve Türkistan Cedid Hareketi”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 18, s. 631-635
- Çağatay Saadet, “Dr. A. Oktay”, **TK**, S. 69, Yıl. 1968, s. 674-676
- Çağatay Saadet, “Prof. Dr. Tahir Çağatay”, **TK**, S. 261, Ocak 1985, s. 55-58.
- Çağatay Ülker, “Hokant ve Alaşorda Milli Muhtariyetler ve Mustafa Çokayoğlu”, **TK**, S. 100, Şubat 1971, s. 381-389.
- Çağatay Yahya, “Hokant Milli Muhtariyeti’nin İlânının 52. Yılı”, **Türk Dünyası**, S12-. 13, 1969 s. 9-11/40-41

- Çelebi Ercan, Yaş Türkistan Dergisine Göre Türkistan Milli Mücadelesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, G. Ü, Sos. Bil. Ens. Ankara 2000
- Devlet Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, Ankara-1999
- Devlet Nadir, 1917 Ekim İhtilali ve Türk Tatar Millet Meclisi, İstanbul-1988
- Duran Tülay, Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, s. 14.
- Ekinci Yusuf, Gaspıralı İsmail, Ankara-1997 Eren,
- Eren Ahmet Cevat, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, İstanbul-1966
- Geray Cevat, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961), Ankara-1962
- Hablemitoğlu Necip, "Rusya Türklerinin Milli Şûrası", **Kırım**, Sayı 16, 1996, S. 8-10
- Hablemitoğlu Necip, Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri (1905-1917), Ankara-1997
- Hayit Baymirza, Basmacılar:Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934), Ankara-1997
- Hayit Baymirza, Komünist Emperyalizmi Karşısında Türkistan, İstanbul-1962
- Hayit Baymirza, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, Ankara-1995
- Hayit Baymirza, Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri, Ankara, 1971.
- Hayit Baymirza, Sovyetler Birliği'ndeki Türlüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri, İstanbul-1987
- Hikmet Adil, Asya'da Beş Türk, İstanbul-1988
- Ilgar İhsan, Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi, Ankara-1990
- İnan Abdulkadir, Makaleler ve İncelemeler, Ankara-1968
- İnan Abdülkadir, "Türkistan'da 1916 Yılındaki Ayaklanma", **TK**, S. 12, 1963, s. 26-30
- İnan Abdulkadir, "Atatürk ve Dış Türkler", S. 13, Kasım 1963, s. 114-115

- İzgi Cevat, “Taşkentli Tevekkül Babür”, **Türkistan**, Yıl: 1989, S. 5, s. 24-26
- Kafalı Mustafa, “İsmail Gaspıralı'nın yayımcılığı ve Gazeteciliği”, **TK**, Sayı, 337–338, Yıl:1991, s. 302-307
- Kafalı Kadircan, Türkiye'ye Göçler, İstanbul-1966
- Kara Füsün, “Harezmi (Hive) Halk Cumhuriyeti”, **Türkler Ansiklopedisi**. C. 18, s. 808–812
- Kara Abdulvahap, Türkistan Ateşi; Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi, İstanbul-2002.
- Karakoç Ercan, Atatürk'ün Dış Türkler Politikası, İstanbul-2004
- Kırimer Cafer Seyidahmet, Rus İnkılâbı, İstanbul-1930
- Kırimer Cafer Seyidahmet, Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri, Ankara-1997
- Kocaoğlu Timur, “Rus İhtilâlleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905–1991), **Türkler Ansiklopedisi**, C. 18, s. 741-759
- Kocaoğlu Timur, “Türkistan'da Türk Subayları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 8, Yıl. 1987, s. 45- 48
- Kocaoğlu Timur, ” Türkistanlı Göçmenlerin Siyasi faaliyetleri Tarihine Bir Bakış” Dr. Baymirza Hayit Armağanı, İstanbul-1999 s. 159-169
- Koçar Çağatay, “Türkistan Milli Ayaklanmasının 70. Yılı”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi (Dün/Bugün/Yarın)** S. 19, Eylül 1986, s. 34-38
- Koçar Çağatay, Türkistan'la İlgili Makaleler, Ankara-1991
- Kurat Akdes Nimet , “Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri”, **DTCF Dergisi**, C. XXIV, S. 3–4, 1966, s. 95-194
- Kurat Akdes Nimet, “1917 Şubat İhtilali ve Rusya Türkleri”, **Kazan**, S. 14, 1975, s. 1-12
- Kurat Akdes Nimet, Rusya Tarihi, Ankara-1999
- Kurat Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara-1970
- Masayuki Yamauchi, Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa, İstanbul-1975

- Mir Yahya, "Kendine Dönüşüm Güzel Bir Örneği", **Türk Dünyası** S. 26, Yıl 1972, s. 25-28
- Oktay A. , Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Çokay, (Merhumun 60. Doğum Yılı Münasebetiyle), İstanbul -1950,
- Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992
- Öktem A. Naim, "Buhara Cumhuriyeti'nin 50. yıldönümü", **Türk Dünyası**, S. 19, Ekim-Kasım-Aralık 1970, s. 36-38
- Özcan İsmail Çağrı, "Almanya'da Türkistanlı Talebeler" **Kırım**, S. 16, Yıl. 1996, s. 16-19
- Raşid Ahmet, Orta Asya'nın Dirilişi, İstanbul-1995
- Saray Mehmet, "Gaspıralı İsmail Bey ve Türk Dünyasında Eğitim Reformu", Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler III, Türk Tarihi, C. 1, s. 557-568
- Saray Mehmet, "Rusya'nın Asya'da Yayılması", **İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 10-11, Yıl: 1979-1980, İstanbul-1981
- Saray Mehmet, Atatürk ve Türk Dünyası, Ankara-1995
- Saray Mehmet, Atatürk'ün Sovyet Politikası, İstanbul-1987
- Saray Mehmet, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Ankara-1999
- Sonyel Salahi R. , "Enver Paşa ve Orta Asya'da Baş Gösteren 'Basmacı' Akımı", **Bulleten**, C. 211, Yıl. 1991, s. 1179-1208.
- Şapolyo E. B. , "Atatürk ve Üç Kılıç", **TK**, S. 37 (Kasım 1965), s. 84-87
- Taymas Abdullah Battal, Kazan Türkleri, Ankara-1988
- Taymas Abdullah Battal, Rus İhtilâlinde Hatıralar, İstanbul-1968
- Tekiner Süleyman, "Sovyetler Birliğinde Milletler Problemi", **Dergi**, S. 58, Yıl. 1969, s. 56-65

- Togan Zeki Velidi, Hatıralar, Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri, Ankara-1999
- Togan Zeki Velidi, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul-1981
- Türkistani Muhammed Musa, Kaybolan Vatan Türkistan Faciası, İstanbul-1983
- Yahya Mir, “Kendine Dönüşün Güzel Bir Örneği”, **Türk Dünyası**, 26, Temmuz-Ağustos-Eylül 1972, s. 27-28.
- Yaman Ertuğrul, Kemal Bolaç, Ahsen Esatoğlu, Türkiye’de Türk Dünyası, Ankara-1988.
- Yarkın İbrahim, “Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunun Ortadan Kaldırılarak Sovyetler Birliğine İlhâkı”, **TK**, S. 124, (Şubat 1973), s. 242-253
- Yarkın İbrahim, “Buhara Hanlığı’nın Sovyet Rusya Tarafından Ortadan Kaldırılması ve Buhara Halk Cumhuriyeti’nin Kuruluşu”, **TK**, S. 76, (Şubat 1969), s. 297-303
- Yarkın İbrahim, Türkistan’da Cedidçilik Devri Rehberlerinden Edip ve Siyaset Adamı Mahmud Hoca Behbudi (1874- 1919), **TK**, VII, 1970, s. 410-414.
- Yarkın İbrahim, “Kocaoğlu Osman”, **TK**, S. 70, Ağustos 1968, s. 810-812.
- Yarkın İbrahim, “Türkistan’ın Cedideci fikir adamı, yazar ve şair Abdurrauf Fıtrat”, **TK**, 13(147-149), Ocak-Mart 1975, s. 55-58.
- Yarkın İbrahim, “Türkistan’ın Milliyetçi Şairi Çolpan”, **TK**, 1(5), Mart 1963, s. 37-41.
- Yarkın İbrahim, Türkistan’ın Milliyetçi Şairi Elbek, **TK**, 3(32), Haziran 1965, s. 43-47.
- Yarkın İbrahim, “Muhtar Türkistan ve Alaş Orda Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında”, **TK**, S. 23, 1964, s. 36-43
- Yarkın İbrahim, “Türkistan’da “Yeni Usûl” Öğretimin Kurucusu ve Milliyetçi Rehber Münevver Kari”, **TK**, S. 1-2, 1965, s. 161-172
- Yarkın İbrahim, Batı Türkistan, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara-1976, s. 1160-1216

Zenkovks Serge A. , Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık, Ankara-1971

EKLER

YENİ TÜRKİSTAN DERGİSİ

Sayı:1 Haziran 1927 Yıl:1

Türkistan Meselesi (Şevkli Kayoğlu).....	2
Ey Tanrı (Şiir, Kocaoğlu).....	8
Sovyetlerin Türkistan'da Tatbik Ettikleri Milliyet Siyasetinin Nazari ve Ameli Cihetleri (Mustafa Çokay).....	9
Kazakistan Ahvâli (Abdulkadir (S. F)).....	16
Özbekistan Ahvâli (Abdullahzade Tevekkül).....	19
Kısm-1 Edebi ve İlmi.....	22
·Şaybak Han'ın Şiirleri (Ahmed Zeki Velidi)	
·Türkistan'da Türk Edebiyatının Mefkûrevi Tahavvüllerine Umumi Bir Nazar (Osman Kocaoğlu)	
Şuûn-ı Siyasi.....	30

Sayı: 2-3 Temmuz-Ağustos 1927 Yıl:1

Türkistan'da Mefkûre Mücadeleleri (Mustafa Çokay).....	1
Türkistan'da Siyasi İntibalar (Mustafa Çokay).....	6
Bolşeviklerin Şark Müstemleke Siyaseti (Sayer Gul).....	9
Milliyet ve Bolşevizm (Osman Kocaoğlu).....	13
Türkistan İktisadiyatı (Mustafa Şahkuloğlu).....	17
Edebiyat.....	22
Ey güzel Fergana (Şiir, Ferganalı)	
Benimle Yürü (Şiir, Faruk Nafiz)	
Vatan Bekçisine (Şiir, San'an)	
Elem Günlerinden Bir Gün	

Türkistan ve idil Havzasının Medeni Münasebetleri Tarihinden	
(Ahmed Zeki Velidi).....	25
İlmi Haberler.....	31
Türkistan Haberleri.....	31
·Özbek İlinde	
·Başkurt İlinde	
·Kazak-Kırgız İlinde	
Kârilerimizin Sahifesi.....	35
Şuûn-i Siyasi.....	36
Sayı: 4 Eylül 1927 Yıl:1	
Birleşen Üç.....	1
Özbek İlinde Moskof Rezaletleri (Türkmen).....	
Türkistan'da Sovyet Hükümetinin “Açlık Siyaseti” (Mustafa Çokay).....	8
Mefkûre ? Kanda- Peyda? Buladur. (KA).....	11
Türkistan İktisadiyatında “Yerli” ve “Rus” Nokta-i Nazarları	
(Ahmed Zeki Velidi).....	15
Edebiyat.....	21
·Mayıs Kızı (Şiir, San'an)	
·Musahabe (Şiir, Çolpan)	
·Aksak Timur'un Sözü (Şiir, Mağcan)	
Asar-ı Atika ve İlbeylik	
Mösyö Lukuk'un Yeni Eserleri.....	22
İlmi Haberler.....	26
Kitabiyat (Abdulkadir (F. S)).....	26
Türkistan Haberler.....	27

·Özbek ilinde	
·Kazak-kırgız İlinde	
·Başkur İlinde	
Kârilerimizin Sahifesi.....	30
Şuûn-i Siyasi.....	30
Sayı:5-6 Ekim-Kasım 1927 Yıl:1	
Türkistan İstiklâl Harekatına karşı Buhara Emiri (Şevkli Kayoğlu).....	1
Türkistan'ı Açlık Tehdit Ediyor (Mustafa Çokayoğlu).....	7
Kazan Komünistleri Arasında (S. B).....	11
Türkistan Dün ve Bugün (Ahmed Naim).....	13
Türkistan'da Müdafaa Haftası (Canay).....	15
Kazak-Kırgız İlinde Mefkûre Mücadelesi (Abdulkadir (F. S)).....	17
Yeni Türkistan'a Şarki Türkistan'ın Tebriknamesi (Hacı Şemseddin).....	20
Horasan'dan Mektup (Aydın).....	22
Şunda mı? (İlter).....	24
Türkistan Yaşlarının Avazı.....	27
Koca Türkistan (Adil Hikmet).....	28
Edebiyat (Başkurt Sayer Gul).....	29
Coğrafya ve Asar-ı Atika.....	30
·“Türkistan” İsmi, Hududu ve Mesahası Hakkında (Ahmed Zeki Velidi)	
·Türkistan Medeniyet Tarihinden (Tercüme Ragıb Hulusi)	
İlmi Haberleri.....	40
İslâm Dünyasında.....	41
Türkistan Haberleri.....	43
·Özbek İlinde	

·Kazak-Kırgız İlinde	
·Başkurt İlinde	
Türkistan Türk Gençler Birliği.....	48
·Türkistan Türk Gençler Birliği Nizamnamesi	
·Birliğin Dahili Teşkilâtı	
·Birliğin Varidatı	
Matbuat.....	50
Şuûn-i Siyasi.....	53
Sayı:7 Kanun-ı Evvel 1927 Yıl:1	
Yeni Türkistan ve Ruslar.....	1
Hokand Muhtariyeti Hakkında (Mustafa Çokayoğlu).....	7
Türkistan Milli Birliğini Takip (G. Çalkı Bay).....	11
Türkistan'ın Nüfus Hesabı.....	16
Türkistan'da Moskova İktisadi Siyasetinin Neticeleri ve Amele Meselesi (Mustafa Şahkulu).....	20
İran'da Şimendüfer İnşaatı.....	24
Edebiyat.....	26
·Hoca Ahmed Yesevi'nin Gazellerinin Tahmisi (Burhaneddin Belhi)	
·Olmas Hanga (İlter)	
Tarih-i ve Asar-ı Atika.....	29
·Şarki Türkistan'da "Kuça"lıların Medeniyeti (Ahmed Zeki Velidi)	
Türk Dünyasında.....	39
·Cumhuriyet halk Fırkasının Kongresi	
·Türkiye'nin Nüfusu	
Türkistan Haberleri.....	41

·Özbek İlinde	
·Türkmen İlinde	
·Kazak-Kırgız İlinde	
Kârilerimizin Sahifesi.....	44
Şuûn-i Siyasi.....	45
Türkistan Meselesi (Şevkli Kayoğlu) 1. Sayıda çıkan makale bu sayı sonunda tekrar yayınlanmıştır.	
Sayı:8 Mart 1928 Yıl:1	
Rus Muhacerat Siyasetinin Yeni Devresi Muvacehesinde	
Türkistanlıların Vazifesi (Şevkli Kayoğlu).....	1
Âlihazret Emanullah Han'ın Avrupa Seyahatı (Sayer Gul).....	7
Basmacılık (Abdullahzade Tevekkül).....	11
Türkistan Haberleri.....	16
·Türkmen İlinde	
·Özbek ilinde	
Şuûn-i Siyasi.....	17
Kitabiyat.....	21
Sayı: 9 Nisan 1928 Yıl:1	
Türkistan'da Askerlik Meselesi.....	1
Rusların Muhacerat Siyaseti Hakkında (Mustafa Çokayoğlu).....	6
Fergana Mücahidleri (Abdullahzade Tevekkül).....	10
Türkistan'da Mesleki Ahlâk ne Merkezdedir? (Osman Kocaoğlu)....	14
Rus Menşeviklerinin Rusya'nın İstikbâline ve Milliyet Meselelerine Dair Fikirleri (Abdulkadir).....	15
Türkistan Haberleri.....	17

·Özbek ilinde	
Şuûn-i Siyasi.....	18
Sayı: 10-11-12 Mayıs-Haziran-Temmuz 1928 Yıl:1	
Milli Bayrak (Şiir, Elbek).....	1
Türkistan Milli Bayrağı.....	1
Reisicumhur Gazi Hazretlerinin Emanullah Han'ın Şerefine 27 Mayıs'ta Ankara'da Verilen Ziyafet Esnasında İrad Edilen Nutuk.....	2
Kazak-Kırgız Ülkesinde Toprak Meselesi (A. Calkıbay).....	5
Fergana'da Basmacılık Hareketi (Mamur Niyazi).....	11
Hemrah Kul Bey'in Mücahede Hatıraları(Semerkantlı Hemrah Kul).	13
Feyzullah Hoca'nın Dakladı?.....	17
Afgan Kralı Tahran'da (Tahran Muhabirimizden).....	18
Rusya'da Vaziyet.....	20
Türkistan Haberleri.....	22
·Özbek ilinde	
·Kazak-Kırgız İlinde	
Edebiyat.....	26
·Turgut'un Sualleri (Şiir, San'an)	
Şuûn-i Siyasi.....	27
Kitabiyat.....	33
Sayı:13 Ağustos 1928 Yıl:2	
İki Enternasyonal Kongresi Münasebetiyle.....	1
Yine Pamuk Meselesine Dair (ABdulkadir).....	3
Türkistan Gençlerinin Macaristan Seyahatı (Mecdeddin).....	6
Komsumül Ahlâkı (A. Calkıbay).....	7

Bolşeviklerde Akide Talimleri.....	9
Türk Dünyasında.....	11
·Türkiye’de	
·Azerbaycan’da	
·Kırım’da	
Türkistan Haberleri.....	13
Şarki Buhara’da Basmacılık Hareketleri Tarihinden (Seyyidcan Dad Huvah).....	15
Şuûn-i Siyasi.....	17
Sayı:14-15 Eylül-Ekim 1928 Yıl:2	
Rusya’nın İstikbâline Nazarlar	1
Türkistan Gençlerinin Macaristan Seyahatı (Mecdeddin Ahmed).....	4
Türkistan Gençler Birliğinde Bir Müsamere (Ekrem).....	8
28 Eylül Müsameresinde Osman Bey Tarafından İrad Edilen Nutuk.....	9
Ahmet Saliati Bey’in Vefatı (Kazanlı).....	12
Şarki Buhara’da Basmacılık Hareketi Tarihinden (Seyyid Han Dad Huvah).....	14
Belcivan (Şiir, Türkistanlı Bir Şair).....	16
1916 Senesi Türkistan Umumi Kıyamı (Abdulkadir (F. S)).....	17
Türkistan’da Kızıl Ruslar (Ahmed Naim).....	20
Edebiyat.....	25
·Bayrağıma Bağışlab (Şiir, Tuygun)	
·Kar (Şiir, Fıtrat)	
·Türkistan İhtilâlcilerinin Türküsü (Şiir, Hüseyin Nihal)	

Dağıstan İstiklâl Mücadeleleri.....	29
Türkistan Haberleri.....	30
·Özbek İlinde	
·Kazak-Kırgız İlinde	
·Türkmen İlinde	
Şuûn-i Siyasi.....	33
Sayı:16 Kanun-ı Sâni 1928 Yıl:2	
Kazakbay'a Cevap.....	1
Ukrayna Milli Hareketi ve Kırım-Ukrayna Münasebeti (Cafer Seyidahmed).....	8
Bugünkü Rusya (S. B. E. A).....	13
Türkistan Hayat-ı İktisadiyesine Bir Nazar (Ahmed Naim).....	17
Türkistan Namegâni Üzgertdirme (Seyyid Ali Hoca).....	21
Nimege Yigalaysun (Tuygun).....	22
Türkistan Gençlerinin Macaristan Seyahatı (Mecdeddin Ahmed)...	24
Türkistan Haberleri	32
·Tacik İlinde	
·Özbek İlinde	
·Kazak-Kırgız İlinde	
Irak Bayrağıma (Şiir, Böri).....	34
Şuûn-i Siyasi.....	35
Kitabiyat.....	38
·XVIII. ve XIX. Asır Türk Siyasi Tarihine Ait İki Eser (Ahmed Zeki Velidi)	
Türkistan ve Azerbaycan Öğrenci Derneği.....	45

Sayı:17 Kanun-i Sâni 1928 Yıl:2

Komünist Fırkasında Buhran (Abdulkadir).....	1
Afganistan'da Son Vaziyet (M. Kâzım).....	4
Türkistan Haberleri.....	5
·Özbek İlinde	
·Kazak-Kırgız İlinde	
Siyasi Şuûn.....	6

Sayı:18 Şubat 1929 Yıl:2

Afganistan Müşkilâtı.....	1
Türkistan Haberleri.....	3
·Özbek İlinde	
·Kazak-Kırgız İlinde	
Siyasi Şuûn.....	5
Son Haberler.....	8

Sayı: 19

Sayı:20 Nisan 1929 Yıl:2

Troçki, Troçkizm ve Bizim Nokta-i Nazarımız (Osman Kocaoğlu).....	1
Mamur Niyazi'ye Ait Bir Hatıram (Abdulkadir).....	6
Rusya'da Milli İstiklâl Hareketi ve Beyaz Rus Matbuatı (A. Cılkıbay).....	8
Edebiyat.....	10
·Min ve Başkalar (Şiir, Abdullahzade Tevekkül (Müntahib))	
·Arkadaşlarıma (Şiir, Tuygun)	

Bugünkü Türkistan ve Türklük Âlemi (İlter).....	12
Türkistan Haberleri.....	14
·Özbek İlinde	
Matbuat.....	15

Sayı: 21

Sayı:22 Haziran 1929 Yıl:3

Afganistan'da Terakki ve İngiliz-Rus Rekabeti (Kocaoğlu Osman).....	1
Azerbaycan'ın İstiklâl Günü (M. B).....	12
İstiklâl Uğrunda! (Baykara).....	14
Rus Kılıcı Altında (İlter).....	17
Orta Asya'da Bolşevikler Nezdinde (Pier Rensdel).....	20
Matbuat.....	24

Sayı:23 Birinci Teşrin 1929 Yıl:3

Afganistan ve Türkistan (Kocaoğlu Osman).....	1
Rus-Çin İhtilâfına Dair (M. Ç).....	3
Türkistan'da "Pagrom" (Çokayoğlu Mustafa).....	7
Türkistan Gençler Birliğinin Yıldönümü Bayramı.....	11
Afganistan Haberleri.....	14

Sayı:24-25 Teşrin-i Sâni, Kanun-ı Evvel 1929 Yıl:3

Nasionalizm Önünde Bolşevizm İnhilâl Arifesinde (Kocaoğlu Osman).....	1
Nadir Han Kimdir? (M. Kâzım).....	5
Dünya Cennetinin İç Yüzü (Elter).....	7

Türkistan'da Milliyetçilik Neden İleri Geliyor? (Tuygun)	10
Türkistan Haberleri	16
Haberler	18

·Türkistan

·Rusya

·İran

·Türkiye

Sayı:26 Kanun-ı Sâni 1930 Yıl:3

Bolşevikler ve Rençberler (Osman Kocaoğlu)	1
Turan Devleti Hakkında (Çokayoğlu Mustafa)	6
Edebiyat Münakaşası (Baykara)	11
Hasret İllerinde (Şiir, Sürgün)	14
Türkistan Haberleri	15
Kafkasya Haberleri	18
Ukrayna Haberleri	20
Sovyet Rusya haberleri	22
Sovyet Matbuatı ve Ermeniler	24
Afganistan Haberleri	26
Türkiye Haberleri	29
Hindistan Haberleri	31

Sayı:27 Şubat 1930 Yıl:3

İstikbâl (Şiir)	1
Müstakil Tacikistan Şûralar Cumhuriyetinin iç Yüzü (Kocaoğlu Osman)	1
Müessif Bir Ziya (Abdulkadir)	6

Edebiyat Münakaşası (Baykara Hüseyin).	7
Türkistan'da Pamuk Etrafında Güreş (Çokayoğlu Mustafa).	11
Mevlana Beqa'î (Ahmed Zeki Velidi).	18
Sovyet Rusya Haberleri.	22
Siyasi Şuûn (Kazanlı).	27
Yaş Türkistan.	32

Sayı:28 Teşrin-i Evvel 1930 Yıl:3

İtizar.	1
Bolşeviklerin, Türkistan Külturasına Karşı Olan İmhakâr Siyasetleri Akamete Uğramak Arifesindedir (Kocaoğlu Osman).	2
Türkistan'da Son Zamanlarda İsyandar Münasebetiyle (Sencer).	4
Çar'ın Bendeleri ve Biz (İlter).	7
Türkistan'da Milliyet Mücadeleleri (Tuygun).	10
Alman Muharrirlerinin Türkistan İntibaatı (Yaş Türkistanlı).	14
Gençliğe (Şiir, Türkistanlı Fehmi Lenk).	19
Yurduma Doğru (Şiir, Tuygun).	20
Haberler.	22
Siyasi Şuûn.	28

Sayı:29 Teşrin-i Sâni 1930 Yıl:3

Cumhuriyet Bayramı.	1
Türkistan'da Milli Mücadele (M. Çokayoğlu).	2
Hint Harekâtının Tehlikeli Cihetleri (Elter)	5
H. Suphi Bey'in Çok Mühim Bir Nutku.	9

Pamuk Siyaseti ve Halkımız (Sencer).....	11
Türkistan'da Milliyet Mücadeleleri (Tuygun).....	14
Türkistan'da Sovyet İdaresi.....	17
Türkistan Gençler Birliği Sene-i Devriyesi.....	20
Türkistan (Şiir, Elter)	23
Haberler.....	24
·Türkistan, Türkiye, Azerbaycan	
Sayı:30 Kanun-ı Evvel 1930 Yıl:4	
Bolşevik Saflarında Milli Temayüller (Kocaoğlu Osman).....	1
Çin İnkılabı Muvacehesinde Şarki Türkistan (Elter).....	2
Cellatlar Provakasyonu (Çokayoğlu).....	4
Solovki Menfasında Türkistan Mücahidleri (Ağaoğlu).....	5
Gençliğin Emeli (Şiir, Türkistanlı Fehmi Lenk).....	8
Haberler.....	9
·Türkistan, Türkiye, Azerbaycan, Sovyet Rusya	
Sayı:31 Kanun-ı Sâni 1931 Yıl:5	
Sovyet Merkezinde Değişmeler (Kocaoğlu Osman).....	1
Şovenist Rus Tebabeti ve Türkistan (Elter).....	2
Mefkûre Meyanında Güreş (M. Çokayoğlu).....	5
Türkistan Haberleri.....	9
Muhtelif Haberler.....	13
·Türkiye, Azerbaycan, Kırım ve Rusya	
Sayı:32 Şubat 1931 Yıl:5	
1931 İstismar Planı (Elter).....	1
Enver Paşa'nın Şehadeti.....	3

Mefkûre Meyanında Güreş (Mustafa Çokayoğlu).....	10
Türkistan'da Bugünkü Vaziyet.....	14
Azerbaycan'da Vaziyet.....	16

Sayı:33 Mart 1931 Yıl:5

Beyaz-Kırmızı (Çokayoğlu Mustafa).....	1
Türkistan Gençliği Şarkın İhtilâli Ve Moskova (Elter).....	4
Müessif Bir İrtihal.....	7
Türkistan'da İktisadi Mübarezeler.....	9
Türkistan'da Türk Amele Hayatı.....	10
Türkistan'da Maarif İşleri.....	11
Türkistan'da Sağlık İşleri.....	12
Türkiye'de, Azerbaycan'da, Kırım'da, İran'da.....	13

Sayı:34 Nisan 1931 Yıl:5

Sovyetler-Avrupa-Amerika İhtilâflarının Hakiki Sebepleri ve Harp Tehlikesi (Kocaoğlu Osman).....	1
Moskova Kiyotenleri (Elter).....	3
Kırım'da Açlık (Cafer Seyidahmet).....	5
Türkistan Haberleri.....	9
Türkiye Haberleri.....	12
Ali Can Meselesinin İç Yüzü	13

Sayı:35 Mayıs 1931 Yıl:5

Merkezi Asya Federasyonu Projesi (Çokayoğlu Mustafa).....	1
Rusya Emperyalizmi Hindistan Kapısında (Elter)	6
Cemal Paşa'nın Katli Münasebetiyle Moskova Cinayetlerinin İç Yüzü (M.Ç).....	8

Milletin Sesi (Şiir, Fehmi Lenk).....	11
İstiklâl Uğrunda (Şiir, Türkistanlı Ahmet Haki).....	11
Türkistan Haberleri	12
Türkiye Haberleri.....	14
Azerbaycan Haberleri.....	15

Sayı:36 Haziran 1931 Yıl:5

Moskova Türkistan Rençberlerini İğfal Ediyor (Kocaoğlu Osman).....	1
Yeni Siyasi Mübarezeler (Elter)	2
Türkistan'ın Tabii Zenginlikleri (Çağatay).....	4
Türkistan Haberleri.....	8
Türkiye Haberleri.....	12
Azerbaycan Haberleri	14
Edil-Ural Haberleri.....	15
Kırım Haberleri.....	16

Sayı:37-38 Temmuz- Ağustos 1931 Yıl:5

Beynelmilel Demokrasi Ağır Bir İmtihan Devresi Geçirmektedir (Kocaoğlu Osman).....	1
Anormal Mefkûre (Komünizm)nin Âkibeti (Elrer).....	4
Edebi Bir Tenkide Cevap (Yügürük)	7
Vatan Hasreti (Şiir, San'an).....	10
Vatandaşlarıma (Şiir, Süreyya Selçuk).....	10
Türkistan Haberleri	11
Türkiye Haberleri.....	15
Azerbaycan Haberleri	16

Sayı:39 Eylül1931 Yıl:5

Buhara Cumhuriyeti (Kocaoğlu Osman).....	1
Buhara Cumhuriyetinin Teşekkülü.....	3
İstanbul'da Türkistan Günü (Elter).....	11
30 Ağustos Zaferi Münasebetiyle (YT).....	14
Türkistan Haberleri.....	15

ÖZGEÇMİŞ

16. 05. 1977 tarihinde Kırıkkale’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Kırıkkale’de tamamladı. 1997 yılında Üniversite sınavında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nü kazandı. 2002 yılında aynı bölümden mezun oldu. 2003 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladı.

